

I. ENTORN DE LA HISTORIOGRAFIA DEL MOVIMENT
OBRER A ESPANYA

Una impressió precipitada pot fer-nos creure que la preocupació historiogràfica pel tema del moviment obrer és cosa de fa quatre dies o que, en tot cas, si abans hom n'havia parlat, ho havia fet amb poc rigor i que per tant no valia la pena de perdre el temps intentant veure quina mena de tractament se n'havia fet i perquè. Ha estat usual, sens dubte, recórrer a històries generals o sobre aspectes monogràfics del moviment obrer fetes abans, per exemple, de 1959-60 -anys que inauguraren la preocupació coetània, "moderna", pel tema—; però també ha estat usual la seva consideració de fonts informatives, sense massa atenció ni discussió dels enfocaments que aquelles històries tenien, dels aspectes que posaven en relleu, de la "manera" que tenien de treballar i d'integrar el paper dels obrers en les seves explicacions globals sobre la marxa de la societat.

Tanmateix, hi ha una primera constatació quasi òbvia, fàcil de copsar. En la mida i mesura que el moviment obrer tingué una incidència real, es produí una preocupació, com és lògic interessada, pel tema. Aquesta preocupació pot semblar moguda sense més per uns interessos polítics i ideològics immediats, però la seva anàlisi ens pot ésser útil si volem una reformulació de les bases de treball dels qui ja fa un temps hem intentat apropar-nos a la història des de l'interès pel paper i el pes del món obrer en la societat burgesa contemporània. Aquesta és la pretensió i no altra, potser més oficialment acadèmica, del present i llarg capítol introductori a la meva tesi. ⁽¹⁾

Tot repàs de la producció escrita sobre un tema té certs perills. Un pot ésser l'entendre la revisió com un treball adreçat a destacar una sèrie de títols i autors considerats els "mi-

llors". Un altre, en contrapartida, el perdre's en el detallisme de l'exhaustivitat. He intentat fugir d'aquest joc mitjançant l'intent d'anar fonamentalment i de la manera més directa possible a la caracterització d'uns grans i pocs tipus de treballar el tema obrer, procurant, és clar, no fer abstracció del desenvolupament històric dels mateixos. Per tant, i de manera molt conscient, la major o menor atenció esmerçada en tal o qual autor, en tal o qual obra, en tal o qual institució generadora d'anàlisis sobre el món obrer, no és indicativa de cap mena de ranking. D'altra banda, la possible exhaustivitat del meu repàs pot quedar reflectida en la relació bibliogràfica que figura al final del capítol; en qualsevol cas, ho he intentat fer una anàlisi completa de totes i cada una de les obres consultades.

En el tema obrer, com en molts altres, la producció escrita ha seguit múltiples direccions i objectius, i no sempre és fàcil fixar la frontera entre els treballs historiogràfics i els estudis d'altra mena. Fins i tot és difícil adoptar una definició clara del concepte d'historiografia i conjunt de la producció escrita que analitza o descriu algun aspecte del nostre passat o producció que ho fa adoptant uns mètodes d'investigació i anàlisi propis de l'historiador? Si hom s'inclina per la segona definició, quins són aquests "mètodes d'investigació i anàlisi propis de l'historiador"? Jo he adoptat una solució una mica eclèctica. He procurat entendre la historiografia del moviment obrer com el conjunt de llibres i textos que s'han proposat en totes les seves pàgines o en una part considerable d'elles, historiar el moviment obrer, sigui en general o en algun aspecte concret, o la situació social dels obrers. He deixat fora, per

tant i la simple font històrica (una memòria personal, una anàlisi coetània, etc), però no m'he limitat a la consideració de les obres producte d'una activitat professional d'historiador. D'altra banda, donada justament la peculiar història de la historiografia del moviment obrer a Espanya, M'he vist obligat a intentar establir unes certes fronteres entre la historiografia i la producció adreçada fonamentalment a la discussió de la "qüestió obrera" (o la "qüestió social"). He entès que aquesta en termes generals queia fora del meu camp d'anàlisi ja que pretén sobretot la discussió teòrica sobre la situació o el paper social dels obrers, la discussió teòrica sobre la solució del denominat "problema obrer". És obvi que en molts casos obres de "qüestió obrera" inclouen una certa informació i tractament de la situació dels obrers en un moment determinat; si hom insisteix en els aspectes històrics he considerat que era una obra d'historiografia, si hom parla fonamentalment de la situació coetània del món obrer l'he rebutjada, considerant que en tot cas pot ésser considerada una font històrica.

Per acabar, un darrer aclariment. És clar que la producció escrita sobre un tema cobreix un ampli ventall de formes des del llibre fins a l'article de diari, passant pels fullets, la sèrie d'articles d'una revista o el text no publicat. He optat per cenyir-me fonamentalment al repàs de la producció bibliogràfica (llibres o fullets), però en uns pocs casos que m'han semblat importants he tingut també en compte series d'articles de revista.

1. LA HISTORIOGRAFIA DEL SEGLE XIX, FINS ELS ANYS DE LA PRIME- RA GUERRA MUNDIAL.

La historia liberal i el moviment obrer

Poques -quasi nul·les- referències al moviment obrer, ni tan sols indirectes, es poden trobar a les grans històries generals del segle XIX, com és el cas de les escrites per Modesto Lafuente-Juan Valera, Miguel Morayta, Antonio Piralá, Pi i Margall-Pi i Arsuaga, totes elles sorgides de la tradició historiogràfica liberal-progressista. En elles és clara (quan es parla del segle XIX) la quasi exclusiva atenció a les lluites polítiques des d'una visió madrilenya i institucionalista -governos i corts- i als fets d'armes de les guerres carlines. Hi ha en ocasions alguna incursió en els problemes d'hisenda i alguna vegada en el món cultural-literari (cas per exemple de Lafuente-Valera). Amb visió genèrica i clarament des d'una perspectiva d'afer d'ordre públic hom parlà d'avalots socials, però fins i tot en aquest cas es tendeix a presentar en relació a la política capitalina (com un problema d'ordre públic per al govern de Madrid) qual-sevol intentona qualificada de revolucionària.

Així, en la Historia general de España desde los tiempos primitivos hasta la muerte de Fernando VII de Modesto Lafuente, "continuada desde dicha època hasta nuestros días" per Juan Valera, editada el 1887-90 en 25 volums, hom no pot trobar la més mínima referència al moviment obrer organitzat de 1840-43 o 1854-66 a Catalunya, ni tampoc a la presència de la Internacional a Espanya el 1869-74. Les comptades vegades que hom escriu la paraula treballador tenen aquest tarannà: per exemple, parlar de les causes dels fets de Barcelona el 1840-43:

"hos hostilidad contra el gobierno en que se hallaba la capital del Principado: hostilidad por lo demás alimentada por poderosísimas causas, cual lo era el carlismo, el naciente y exaltado espíritu republicano, la inquina de los moderados contra la regencia y el pánico que entre las clases trabajadoras había infundido la creencia de que el partido imperante se disponía a sacrificar la industria fabril de Cataluña abriendo el mercado interior a la codicia del gobierno inglés". (2)

En realitat, el que sí hi ha -encara que sigui implícitament és una clara actitud davant el paper de les masses en la història. Amb unes poques citacions n'hi ha prou. El comentari a l'assassinat del general Bassa arran dels avalots de Barcelona de juliol de 1835 és:

"Semejante escena de horror, más que a la violencia, más que a la ferocidad del espíritu de partido, pertenece a la ignorancia y al fanatismo del vulgo, cuando la imprevisión de los gobernantes deja que estallen las malas pasiones de un vulgo desmoralizado por los hábitos que engendra y fomenta el despotismo". (3)

Les masses, o bé esclaten pel "despotisme i la imprevisió dels governants", o bé són esperonades per elements exaltats dels grups polítics: en la insurrecció federal de 1869, els republicans

"... dejándose guiar por la pasión más que por la razón y la justicia, desconociendo gloriosos antecedentes, faltando a la ley y a la patria, encendieron la guerra civil, comenzándola, aunque a su pesar, con asesinatos, saqueos, robos, incendios, horrores (...) Aunque nunca pueden achacarse a un partido los excesos de unos pocos, perjudican grandemente al éxito, y se vió que en muchos puntos no era los jefes que mandaban, sino los más osados e irresponsables. Arde en guerra Catalunya, se alzan en armas grandes masas,

obstruyen la via férrea y el telègrafo, causando destrozos, se pronuncia Reus, se dirigen al Priorato, se cometen en Valls asesinatos en personas inermes, se queman casas y archivos, y se saquea y se desatiende a los mismos jefes que tratan de evitar tales excesos..." (4)

En qualsevol dels casos no s'ha de confondre masses i poble. Les masses són turbes que participen en avalots socials, el poble és responsable i usa de la raó. No és difícil trobar l'explicació a aquesta sistemàtica ignorància del moviment obrer i del paper dels obrers en la història. Explícitament Valera ho argumenta en negar la consideració de classe tant a la burgesia com als obrers:

"Sin duda que no hay distinción mayor ni más perceptible que la que media entre el rico y el pobre; pero esta distinción, si bien se recapacita, sólo existe de individuo a individuo y no de clase a clase. El hecho de que por habilidad, por caprichos de la ciega fortuna, en virtud acaso del orden, de la previsión y del ahorro, y hasta si se quiere, como producto de astucias, de engaños, de bajezas, o de maldades, bastante sutiles para escapar por entre las mallas de la red que el Código penal les tiende, haya personas, que por su nacimiento pertenecen a la más baja plebe, o, si no a la más baja plebe, al estado llano, y que se alzan con grande abundancia de bienes entre sus pobres companeros no basta a constituir una clase. La riqueza de estos nuevos ricos no queda vinculada por la ley en la misma familia y suele repartirse y dividirse a las pocas generaciones. No da esta riqueza comunidad de intereses a los ricos contra los pobres, a no ser para defenderse el que tiene algo contra el que no tiene nada, y en este caso la defensa no es ya de los intereses de una clase contra los de otra, sinó de todo el orden social existente. En este caso, además, la burguesía, la clase media, la colectividad que se supone en pugna contra el cuarto estado, adquiere tal extensión: que no es posible considerarla como clase: contiene en su seno desde el que tiene una casilla, una mezquina choza, una haza, en suma cualquier predio, finca ú objeto, que

no le obligue a vivir meramente del trabajo de sus manos o de su ingenio, hasta el acaudalado capitalista que amon- tona millones en sus arcas y que es poseedor de campos ex- tensos y fértiles, de fábricas, quintas, palacios y jardi- nes". (5)

Es lògic: si no hi ha classes, si el progrés no es manifes- ta a través de la lluita primer de la burgesia contra el cler- gat i la noblesa i després del triomf de la burgesia, a través de la lluita entre aquesta i la classe treballadora (com també nega explícitament Valera), si el que hi ha és una lluita entre despotisme (o absolutisme) i progrés i ciutadania, del poble assenyat, educat, contra la tirania, les masses són només les turbes, les persones que radicalitzen les lluites polítiques i el que cal és una actuació decidida -legal però decidida- per a mantenir l'ordre social (l'ordre públic). A notar, per últim, que tot plegat ve acompanyat d'un profund desconeixement del món industrial i dels problemes socials que aquest esta generant.

Aquestes idees bàsiques són clarament compartides per les quatre històries esmentades. Així, per a Pirala l'actuació del moviment obrer català el 1855 mereix el següent i únic comentari

"A su lado se puso Alonso Martínez que, como hombre de go- bierno, no podia menos de condenar los motines y excesos que en Madrid y otras poblaciones se permitían algunas turbas, que obraban más bien por impulso ageno (sic) que por inspiración pròpia. Tal juicio puede formarse de la perturbación en que pusieron a Barcelona en los primeros días de julio, aquella multitud de obreros siempre aplica- dos y holgando entonces a pretexto de aumento de jornales, y de la introducción de nuevas máquinas. Al crecer el tumul- to crecian las exigencias; ya no se trataba solo de jorna- les, ni de fábricas, sinó de política, y se aclamaba a Es- partero y daban hurras a la reina. Sólo el duque de la Vic-

toria podía indudablemente calmar aquella tormenta (...) (Per les corts d'Espartero i per part de les autoritats) se comprendió claramente que los obreros eran dócil instrumento de siniestros planes, las autoridades y los periódicos le aconsejaron en este sentido, y se restableció la calma".⁽⁶⁾

En fi, per a Pi i Margall-Pi i Arsuaga, de manera semblant:

"Pero si el carlismo momentáneamente reverdecido fue el punto agostado por el tino y la prontitud con que las autoridades acudieron, no dejaron de faltar al Gobierno otros motivos de preocupación. Constituyéronlos, las más de las veces, los movimientos del pueblo que, persuadido de su soberanía y creyendo encontrar en la Milicia Nacional la garantía de su poder se entregaba frecuentemente a motines y asonadas. En la capital catalana, una colectividad muy numerosa de obreros, a pretexto de que la introducción de máquinas en la fabricación tejidos y similares había de producir la disminución de trabajo y, por tanto, la depreciación de la mano de obra, se amovió durante el interregno paelamentario y saqueó y quemó muchas fábricas. Además, y esto es lo verdaderamente censurable, ansiosos, esos mismos obreros, de vengarse de los vejámenes que algunos capataces les hacían sufrir y no sabiendo en quién desfogar su cólera, asesinaron inhumanamente al rico fabricante y antiguo diputado, señor Sol y Padrís." ⁽⁷⁾

Lògicament, la marginació quasi total del tema moviment obrer en la història progressista del segle XIX, així com el tractament que se li dóna quan alguna vegada se'n parla, cal atribuir-la a diversos factors. Potser els més importants són: 1) el fort pes d'una concepció de la història basada en la quasi total primacia de la política oficialista i governamental, jutjada aquesta, d'altra banda, en relació a la seva capacitat per a mantenir sense conflictes greus un ordre social burgès; 2) el fet que els autors no tinguessin en general cap relació estreta amb els llocs d'importància obrera; 3) les pròpies concepcions sobre la dinàmica de la història, majoritàries entre part del republicanisme i del progressisme, concepció clarament idealista i explícitament contrària a donar un lloc important a la lluita de classes.

Hi pot haver el dubte de si a Catalunya les coses succeïren de manera diferent. Precisament en relació al factor esmentat en segon lloc. Un primer exemple pot ésser l'obra del liberal i progressista Victor Balaguer, en el ben entès que aquí no es tracta de valorar la seva qualitat, d'altra banda força discutible. En aquest cas, el mateix títol és ben explícit de la intencionalitat de Balaguer: Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón, escrita para darla a conocer al pueblo. recordándole los grandes hechos de sus ascendientes en virtud, patriotismo y armas, y para difundir entre todas las clases el amor al país y la memoria de glorias pasadas. A part de la intenció, hom pot veure clarament que no hi haurà massa interès per a comprendre la mecànica i significació dels conflictes socials, i menys per a tractar específicament el tema del moviment obrer. Hi ha

una comprovació espectacular: el bienni 1854-56 és explicat -políticament, és clar, i sense ni esmentar la vaga de 1855- en dues pàgines (775 i 776); la campanya D'Àfrica i l'actuació militar de Joan Prim, que venen a continuació, n'ocupen vint-i-set (777-804). ⁽⁸⁾

Certament hi ha molts punts comuns amb les històries espanyoles abans considerades. Total ignorància del moviment obrer. Concepció de la història idealista. Visió política oficialista que prima l'actuació dels grans personatges polítics i la jutja en relació a la seva capacitat per a garantir l'ordre burgès. Tot això, fins i tot àrab una major claredat, producte potser d'una major ingenuïtat. Tanmateix, degut sens dubte al fet d'escriure des de Catalunya hi ha algunes diferències. Per a començar, òbviament, hom hi troba una explicació dels partits polítics més àmplia, allunyada de la única referència al govern o a les corts de Madrid. Parla dels partits polítics a Catalunya, no tant dels dirigents madrilenys dels mateixos. Alhora, els avalots els pronunciaments, són en general més llargament explicats i tenen unes causes, causes perfectament assumibles per homes com Piralá, Valera o Morayta. Un exemple» les causes del pronunciament de juliol de 1840 a Barcelona són, segons Balaguer, la lluita dels partits, les passions, l'agitació del partit moderat contra el liberal i la "impolítica" marxa del govern.⁽⁹⁾

Hem centrat l'anàlisi en la historiografia liberal amb el supòsit aparent que havia d'ésser més fàcil trobar-hi un cert tractament del tema obrer. Es obvi, però, que també en la historiografia conservadora o carlina del segle XIX hom hi podria trobar un característic enfocament de la qüestió obrera. Només

una petita mostra: he triat el cas de la Historia general de España y de sus Indias desde los tiempos más remotos hasta nuestros días, molt influent en els medis conservadors, com a mínim catalans, de l'antiliberal Víctor Gebhard i Coll.

Gebhardt es situa en el pla de dura crítica de la construcció de l'estat liberal a Espanya des de les trinxeres del catolicisme militant. Tanmateix la seva opinió envers el tema obrer és "optimista" i força contundent:

"... por las condiciones de España, la revolución social, aquella con que algunos sueñan, nada puede significar aun en esta tierra, echados ya por el suelo los intereses antiguos, y extraña todavía por fortuna a los terribles problemas que la existencia de las masas proletarias plantea en otras naciones".⁽¹⁰⁾

Així, no és estrany que l'autor intenti "ser en lo posible meros cronistas de los principales acontecimientos políticos", és a dir que, per exemple, del 1840-43 expliqui força detallada ment els esdeveniments polítics generats a Barcelona però sempre fent menció de les "turbes", o masses radicals, o moviment revolucionari i sempre en relació a la lluita política, no intentant mai analitzar la possible especificitat dels obrers en aquests esdeveniments. Per més que, a diferència dels historiadors típics de Madrid, Gebhard dóna un destacat paper als fets catalans i a la seva historia, sense per això deixar d'ésser la seva història una història política, una història "governamental" d'Espanya. Tampoc, en tractar del 1854-56 hi ha cap menció de la vaga general de 1855. En canvi, si que n'hi ha de la resistència que el 1856 hom féu des de Barcelona a la defenestració d'Espartero del govern.⁽¹¹⁾

La no incorporació del tema moviment obrer en la història professional del segle XIX a Espanya -que també s'ha de veure en relació a les dificultats per a incorporar-hi la història contemporània- no vol dir que no hi hagués una preocupació escrita per a historiar, relatar i comprendre l'anomenada llavors qüestió social. El que succeeix és que per aquest cantó el tractament del tema partirà en gran mesura paral·lel a l'establiment i conreu de la sociologia en el país. Els qui historiaran el moviment obrer seran els sociòlegs, no els historiadors. I aquest fet no deixarà de tenir repercussions com veurem més endavant.

Ara ens cal parlar d'un cas molt especial i excepcional, que en un cert sentit obri un camí gens conreat. El republicà Fernando Garrido, que òbviament pot ésser considerat també historiador, mantingué una preocupació constant al llarg de la seva vida pels problemes socials i, el que és més important per a nosaltres, fou conscient de la importància de la classe obrera en la nova societat. Com ha assenyalat Jordi Maluquer, hom ha de veure l'origen del seu interès per la qüestió social en els seus anys juvenils de contacte amb el grup fourierista gadità.⁽¹²⁾ De tota manera, no pot ésser considerat un militant del moviment obrer que historiava la seva pròpia experiència. Garrido fou socialista si hom entén el qualificatiu en relació a la preocupació social i contraposat a la filosofia individualista burgesa imperant. Fou també un activista revolucionari i propagandista republicà. És autor d'algunes obres bàsiques per a la història espanyola del segle XIX, en general poc valorades. En el conjunt de la seva obra hi ha un fet totalment atípic: parla dels obrers i les seves lluites, encara que això no vol dir que Garrido tin

gués una concepció de la història materialista. La seva és una concepció idealista:

"Ayer era un hecho la existencia del reino de las Dos Sicilias, con su gran ejército de 160.000 hombres (...) Como un sueño ha desaparecido: ha pasado una nube y al volver a brillar el sol el rey de Nápoles con su ejército, su policía, sus escuadras, soldados y cañones desapareció como un fantasma envuelto en sus vagorosos pliegues.

Ha bastado verter una idea, la unidad italiana y el antiguo poder de los Borbones se ha desmoronado ante esa idea, impresa en la conciencia de sus súbditos, como un lábaro de fuego, sin otra fuerza que su prestigio.

Y no se diga que Garibaldi, que sus voluntarios, han arrojado a los Borbones de Nápoles, porque no es cierto.

Garibaldi ha llegado a Sicilia con algunos cientos de soldados, y el país lo ha aclamado como su libertador y el ejército, viendo en él un hermano, ha depuesto las armas sin luchar. Esta es la verdad, y ¿porqué? Porque Garibaldi era para ellos el símbolo, la encarnación de una idea, de la Patria unida, y esa idea había hecho su camino gracias a los apóstoles, a los mártires y a los héroes, que sembraron la semilla; y a que esa idea era justa y útil al mismo tiempo, a que era una imperiosa necesidad de la época presente para los italianos.

!Y a cuántos otros poderes que se ostentan a la faz del mundo, rodeados de fuerza material, no sucede hoy lo mismo que al rey de Nápoles?.(13)

Ara bé, aquesta concepció no anul·la la possibilitat d'una visió classista de la societat -i per aquí, per exemple, s'allunya de Valera o Pirala. Així, comentant les doctrines de Saint-Simon:

"Cuando Saint-Simon escribía a fines del pasado siglo y a principios del actual sus profundos estudios sociales, la aristocracia que hoy se llama del dinero no existía, no era

en todo caso un poder regularmente constituido. Entonces luchaban dos aristocracias de diferente índole, la aristocracia feudal y la del sable imperante bajo el imperio napoleónico.

Pero desde entonces, sobre las ruinas de ambas aristocracias se ha levantado la nueva predicha, o por mejor decir, deducida por Saint-Simon como corolario de la gran revolución del último siglo. Esta nueva aristocracia, cuyo personal ha salido de las filas de la clase media, cuyos títulos no son pergaminos ni títulos nobiliarios sino títulos del 3 por 1 cuyos campos de batalla están en la industria y sus talleres, cuyo templo es la Bolsa, han concluido por enseñorarse de la sociedad y de su gobierno, convirtiendo en dóciles instrumentos suyos a la aristocracia nobiliaria y militar y al mismo Estado, que ha llegado a ser un simple agente de sus intereses.

¿Qué son hoy, en efecto, en todos los países de Europa, que influencia ejercen los grandes nombres históricos, los Morency, los Alba, los Medinaceli, los Rochefoucault? No son ellos seguramente quienes pesan en la balanza del mundo político y social) son los Pereire, los Rothschild, los Salamanca, los verdaderos imperantes y dominadores del mundo. Saint-Simon había anunciado su aparición y su dominio con precisión matemática. Su error estuvo en suponer que el nuevo estado de cosas, la supremacía de la aristocracia industrial era la salvación del problema de la civilización moderna, cuando sólo era una etapa en la vía del progreso etapa penosa, porque si bien el predominio de la nueva aristocracia industrial es menos odioso y repugnante que el de las aristocracias que la precedieron, no por eso deja de estar basado en la humillación y en la explotación de las clases trabajadoras, que solo han logrado cambiar de amos con el cambio de sistema".⁽¹⁴⁾

Garrido tingué una especial sensibilitat per al tema obrer. A part de molts articles on tractà la qüestió social, intentà clarament fer història dels obrers. I en aquest sentit cal recor

dar la seva Historia de las asociaciones obreras en Europa (1863 i Historia de las clases trabajadoras (1868). També, en obres generals com España contemporánea (1862) o Historia del reinado del último Borbón de España (1868) hi incorporà notes informacions i consideracions sobre la situació dels obrers, la història del seu moviment associatiu i el seu paper polític progressiu. Tanmateix, tota aquesta sensibilitat envers el tema no vol dir que Garrido atribuís a la lluita de classes i al paper de la classe obrera en la mateixa un lloc central per a explicar la marxa de la història. Per a ell, els obrers i la seva lluita com a classe no tenen un paper bàsic en el desenvolupament històric de la nova societat burgesa sinó que creu, simplement, que formen part de la nova societat i cal parlar-ne per entendre les coses. Això es correspon força a la seva actitud reformista davant el problema social: no pensa que els obrers siguin els cridats per la seva situació a dirigir la solució de tots els problemes de tota la societat, però sí té una gran fe en què els obrers podran -i ja ho estan aconseguint- resoldre i millorar la seva situació. Aquest fet significarà segons ell la gran "renovació" dels temps moderns. És el camí assenyalat per l'inevitable progrés :

"Esto, y más que podría decir sobre el espíritu que en nuestros días anima a la mayor parte de las clases trabajadoras de España, lo mismo que a las del resto de Europa, son, en mi juicio, pruebas evidentes de que esas clases no permanecerán ya mucho tiempo en el estado de insularidad y de miseria en que se encuentran; de que la hora de su advenimiento a la vida política y de su regeneración económica no está lejana. Todo anuncia, en efecto, que estamos abocados a esta gran renovación social, complemento de las revo

luciones que desde el principio de la era cristiana han venido sucesivamente realizándose entre las razas europeas".⁽¹⁵⁾

"Este, que podríamos llamar socialismo práctico, no puede ser atribuido exclusivamente a la influencia de ideas o doctrinas más o menos filosóficas es el resultado natural de la ley del progreso social, una prueba de la vitalidad de los elementos populares, que impulsados por la ley de su propio desarrollo, vienen a completar la obra de las clases medias, aplicando como éstas el fecundo principio de asociación a llenar el vacío que en las crecientes necesidades de su existencia dejan la asociación primordial llamada familia y la general llamada estado".⁽¹⁶⁾

No hem de pensar que aquesta concepció de la historia idealista -que necessàriament no nega l'existència d'unes classes socials -, presidida la seva marxa per una llei inevitable del progrés, sigui exclusiva de Garrido o dels republicans. Com he fet notar en un altre lloc, fou compartida pels anarquistes i per grans sectors del moviment obrer.⁽¹⁷⁾ Fou, tanmateix, una concepció de la història que permeté que Garrido fos el primer a Espanya en intentar incorporar els obrers en la història contemporània.

La historiografia general espanyola fou, com s'ha dit en més d'una ocasió, renovada fonamentalment pel krausista Rafael Altamira. Aquest, des de la història del dret -fou catedràtic d'història general del dret espanyol a la universitat d'Oviedo entre 1897 i 1909- i gràcies en especial al seu viatge d'estudis de 1890 a París -on estigué en contacte amb Lavisse i Seignobos- intentà una renovació de la història a Espanya. La primera manifestació important en aquest sentit fou la Historia de

España y de la civilización española (Barcelona, 1900-11, 4 volums). Aquesta història pretengué ésser una història "global", no fonamentada exclusivament en la narració política, que intentà tant un aixemplament sectorial (es tractava de trobar els "valors positius de la civilització espanyola" a partir de l'anàlisi de l'activitat cultural, social i econòmica, en un intent d'assimilar les tesis de la kulturgeschichte), com geogràfic (es tractava de trobar un nou nacionalisme espanyol integrador a partir de la consideració respectuosa de les "aportacions" individualitzades de totes i cadascuna de les "regions" del país) A més, hom reintroduí el concepte d'un tractament "imparcial", en un intent de superar les exageracions partidistes, gràcies al treball positivista i crític de les fonts històriques.⁽¹⁸⁾

De tota manera, aquí no es tracta de fer una valoració de l'obra d'Altamira; es tracta de veure fins a quin punt alterà tant el grau de coneixements de la realitat obrera, com el tractament d'aquesta realitat dins la història general. Foca cosa de nou es pot trobar en la seva Historia... a no ser l'oblit de les típiques diatribes contra l'actuació de les turbes. Ara bé, resulta molt més significatiu fixar-se en altres obres posteriors. Altamira es preocupà específicament del tema obrer en articles i textos, marginals si es vol, però certament significatius. Així, en La educación del obrero (Oviedo 1901), Lecturas para obreros. Indicaciones bibliográficas y consejos (Madrid 1901), Clases populares. Historia contemporánea (Oviedo 1908), Cuestiones obreras (Valencia 1914), Buylle y la cuestión social (Madrid 1914). Especialment, el canvi d'actitud dels historiadors davant el tema obrer pot quedar reflectit de manera clara en la conferencia

que celebrà el novembre de 1922 a la universitat de València amb el títol de Direcciones fundamentales de la historia de España en el siglo XIX. Aquesta conferència és una mena d'explicació personal, explicació segurament representativa, sobre l'impacte que l'esclat del moviment obrer de 1918-20 a Espanya tingué en els sectors intel·lectuals del país i que més endavant analitzarem amb detall. És important no perdre el fil del seu discurs per a poder situar en quin sentit fa intervenir el món obrer. Les quatre direccions fonamentals de la història d'Espanya vuitcentista el 1920 són la política (pes de l'absolutisme al sistema constitucional liberal com a tendència general externa; unificació i centralització de la vida administrativa, la secularització i la desamortització, etc, com a tendència general interna); la social (els canvis en l'estructura de classes socials); la modificació dels costums i del tipus de vida (les noves formes de vida en el terreny personal, econòmic, etc); la direcció "nacional i patriòtica" (quin ha d'ésser el veritable nacionalisme espanyol després de l'experiència de 1898?). És en aquest marc analític que Altamira situa l'eclosió del tema obrer. Per començar, una observació en el terreny de la "direcció política": l'allunyament de les masses obreres del partit republicà, relacionable amb la progressiva "indiferència hacia las cuestiones propiamente políticas" dels obrers i l'aparició d'un nou element en la vida política del país, el sindicalisme, que altera el sistema sobre el que es recolza l'estat constitucional liberal. En el terreny social, Altamira observa que li és difícil de fer la història de les diverses classes socials perquè "las divisiones de clase son muy vagas en realidad". En tot cas assenyala

que els canvis de començament de segle van en la direcció de la "igualtat" i que el resultat pràctic dels canvis fou "constituir la España del siglo XIX como la España de una clase media que domina en el campo político y el económico". Hi ha un procés de "democratització" que té unes repercussions "inesperadas":

"Por último, concurre a precipitar idealmente el proceso de democratización el valor social que desde la segunda mitad del siglo XIX adquiere entre nosotros, como en el restí del mundo, el elemento obrero, provocando en nuestra mentalidad el fenómeno psicológico de advertir la importancia global de una clase que hasta entonces no había sido visible en este sentido. El nuevo concepto que se incorpora así a nuestra ideología es que el obrero no representa lo que vulgarmente creía todo el mundo, a saber, un nombre que contribuye a la vida nacional mediante su acción de trabajo, sino algo más: un factor esencial e insustituible en la producción de la riqueza, el cual merced a las leyes políticas democráticas, se convierte en un factor fundamental de vida política".⁽¹⁹⁾

Interessa destacar aquest paràgraf. A l'entorn de la primera guerra mundial, certs sectors entre els historiadors professionals, i en especial Altamira, "descobreixen" que els obrers -i la seva actuació- constitueixen un "factor fundamental de la vida política". És el gran fet nou, només tractat abans des del camp de la història per Garrido. Al marge d'això hi ha altres observacions interessants, encara que potser més marginals: els obrers replantegen la lluita de classes -que semblava acabada amb la victòria del primer terç del segle contra l'aristocràcia contra l'antic règim -, tot el que aspira a ésser la classe obrera ha d'ésser producte del seu propi i exclusiu esforç, la cultura és important pels obrers ("porque sabe que solo armándose con

las mismas armas que el contrario podrá luchar eficazmente"), els obrers estan assolint una "solidaritat interna de classe", cal distingir entre classe obrera ciutadana i rural, cal tenir en compte la incidència de l'acció de l'estat ("en forma de legislació amparadora de caràcter social"), etc. Certament, serà més fàcil adonar-se'n del problema -la necessitat d'incorporar el tema obrer a la història contemporània- que resoldre'l, i com veurem, la majoria continuarà pel camí d'una història política governamentalista i institucionalista, però com posarà de manifest Antonio Ballesteros,⁽²⁰⁾ els obrers començaren a guanyar un lloc dins de les històries d'Espanya.

LA PREOCUPACIÓ SOCIOLÒGICA: LES DISCUSSIONS SOBRE LA QÜESTIÓ SOCIAL.

La producció escrita a Espanya al llarg del segle XIX, especialment a partir de 1835-40, amb l'aparició del primer socialisme i de la figura de Balmes, sobre la qüestió social fou abundantíssima, quasi al·luvial. Tanmateix, en el seu 99% foren obres genèriques, doctrinals, preocupades per les discussions teòriques sobre la "solució" al problema social; discussions en què participaven homes relacionats d'alguna manera amb el moviment obrer juntament amb intel·lectuals de tota mena, advocats inicialment o capellans, Seria tot un altre treball intentar fixar en grans trets la mena de tendències i el marc ideològic d'aquelles discussions. El que aquí ens interessa, però, és una cosa molt diferent, encara que en ocasions em veuré obligat a fixar alguns dels trets bàsics d'aquestes discussions. La immensa producció publicista sobre la qüestió social generà de tant en tant

i és significatiu que fos molt de tant en tant, alguna incursió en el tractament del moviment o el món concret d'Espanya. À vegades hi hagué la pretensió d'historiar doctrinalment el moviment obrer, d'altres hi hagué tímides incursions en l'estudi de la situació concreta de l'obrer o d'algun sector dels obrers en un lloc determinat. Més sovint, hom intentà historiar els intents de la legislació reformista favorable a l'obrer. Per excepció, algú s'aventurà a cercar les causes concretes d'una determinada situació social. Es en aquest sentit que sobretot a partir de la Restauració, els estudis sociològics iniciaren de fet a Espanya la historiografia del moviment obrer. I és en aquest petit nombre d'obres que farè referència.

Cal constatar que fins el temps de la Primera Internacional m'ha estat molt difícil trobar obres com les que he assenyalat. Tanmateix, uns exemples significatius poden ser els llibres de Ceferí Tresserra, Joaquim Salarich, Ildefons Cerdà i Antoni Altadill. D'alguna manera representen camins diferents d'aproximació concreta a la situació del món obrer. Tresserra hi arribà des de la seva militància republicana, òbviament en contacte amb el desenvolupament del primer socialisme i de les discussions socials en el si del partit republicà. Obres seves representatives poden ésser Los misterios del Saladero (Barcelona 1860), versió novel·lada sobre una presó a Espanya, i més encara. Porvenir de las asociaciones de la clase obrera. Origen y estado actual de la cuestión del trabajo en Catalunya (Barcelona 1855). Pel seu cantó, el metge Joaquim Salarich (1816-1884) escriví, des de la preocupació higienista del moment, una Higiene del trabajador o sean medios físicos y morales para evitar las enferme-

dades y procurar el bienestar de los obreros ocupados en hilar y tejer el algodón (Vic 1858), obra en la qual hi ha una descripció força útil de la situació del treball tèxtil. L'enginyer Ildelfons Cerdà, en inaugurar la teoria de l'urbanisme, inaugura a casa nostra les estadístiques socials amb la seva arxifamosa i bàsica Monografía estadística de la clase obrera en Barcelona en 1856 (Madrid 1867, vol II de la seva Teoría general de la urbanización). Finalment, l'escriptor Antoni Altadill (1828-1880) amb Barcelona y sus misterios (Barcelona 1860) pot ésser una bona mostra del tractament del tema del món obrer concret des dels camins de la novel·lística social del moment.

En general, i el fet no ha de sorprendre, es tracta d'autors catalans. Òbviament, encara no s'havia establert la disciplina de la sociologia, cap d'ells usà el qualificatiu de sociòleg. I en el fons, poc podien marcar un camí per a l'estudi de la classe obrera quan en tots els casos hom hi arribà de resquillada,; i en cap moment hom pretengué conscientment iniciar una historiografia específica. Tinc la impressió que són casos força aïllats, els quals malauradament no havien d'ésser incorporats pels que sí es cregueren cridats a tractar el tema anys després. Alhora està clar que l'acció de la classe obrera en la seva especificitat no havia despertat encara la por de les classes dominants . arreu d'Espanya (potser sí, però, a Catalunya). D'alguna manera això no es produí fins els anys de la Primera Internacional. Fins llavors la qüestió obrera restà força arraconada políticament . com un simple apèndix del debat més ampli entorn del model de revolució burgesa que s'estava imposant a Espanya.

Com és lògic, la preocupació sociològica pel tema vingué

en termes força concrets, marcada pels esdeveniments polítics, i més en especial per l'evolució i actuació del moviment obrer. Esquematzant molt, veiem que amb la Primera Internacional hi ha una generalització del moviment obrer a tota Espanya, ja no és com abans una qüestió exclussiva de Catalunya que hom pot circumscriure als afers dels catalans. Hi ha una extensió del moviment obrer organitzat amb força al País Valencià, Illes, Andalusia i fins i tot Madrid. No sembla estrany doncs que el problema comenci a veure's com un problema espanyol, producte dels temps... Conseqüentment, s'inicià una preocupació intel·lectual pel tema més generalitzada, amb personalitats de fora de Catalunya. La qüestió s'incorporà així al règim de la Restauració i s'inscriví en l'esforç d'un reformisme que pretenia retocar els principis individualistes de la revolució burgesa de la primera part del segle. Les classes dominants espanyoles consideraran ja el problema com a seu. No en va, la situació al camp andalús posarà de manifest cremes de collites, atemptats, reivindicacions camperoles, etc. Ara, no n'hi ha prou amb remetre el tema obrer al tema més genèric de l'agitació política. Cal considerar la seva especificitat.

El moment d'expansió de la Federació de Treballadors de la Regió Espanyola el 1881-83 incideix en l'anterior. Inaugura aleshores un aguditzat nerviosisme que permetrà un primer i il·lusori èxit dels reformistes: la Comissió de Reformes Socials. Malgrat tots els discursos, l'estat pensa certament que potser cal intentar una política complementària a la de la simple repressió i cal estudiar les causes del problema obrer.

La crisi de la fi de segle fou acompanyada per atemptats,

bombes i terrorisme, fet que, significativament, coincidí amb l'inici de la preocupació criminològica sobre el tema i la recepció força entusiasta inicialment de Lombroso. Producte d'aquesta crisi de fi de segle sorgirà també una realització concreta important, l'Institut de Reformes Socials. Aquest ve a significar en un cert sentit, l'entesa entre la criminologia i la sociologia: per a resoldre el problema obrer no n'hi ha prou amb el perfeccionament de la repressió penalista i cal una actuació envers el món obrer més global. Tot en aquest final de segle és molt complex. Hi ha el primer de maig, la renovació de la força organitzada del moviment obrer, unes vagues que posen de manifest la capacitat obrera per a paraitzar la vida política. Hi ha la crisi de tot un sistema polític, la crisi de la Restauració. Lògicament, si hom té present aquestes breus consideracions és fàcil d'entendre la progressiva generalització de la "preocupació social" per part del món intel·lectual i publicista. Interessen aquí, en especial, les obres i els esforços que es presenten com a intents de solució al problema social des de posicions que es volen científiques -o on tot cas recolzades en els "ensenyaments de la ciència"- en la mida i mesura que generen una historiografia sobre els obrers a Espanya. Una característica bàsica d'aquesta "preocupació social" serà la de no posar en qüestió els aspectes essencials del nou règim burgès (en aquest sentit hi haurà un clar acord en la defensa de la propietat privada) i buscar-ne una "solució"; per a això cal conèixer el problema, cal conèixer els obrers, encara que només sigui per a mantenir-los a ratlla. L'esforç ideològic central partirà del krausisme castellà, des de la professionalitat jurídica. Al marge dels

krausistes caldrà comptar amb els esforços menys sistematitzats del catolicisme social o amb les incursions disperses des de la militància política o des del periodisme. Com veurem, la preocupació dels autors catalans tindrà d'altres connotacions. Es també simptomàtica aquí l'absència d'interès per la qüestió social de la història. Els únics que s'hi senten cridats són Rafael Altamira o Manuel Sales i Ferré, els dos estretament lligats al krausisme.⁽²¹⁾

La intel·lectualitat de la Restauració i la qüestió social

Acceptant la interpretació de Juan José Cremades sobre el pensament polític i social vuitcentista hispànic,⁽²²⁾ a partir de la revolució del 1868 es produeix en la vida intel·lectual del país una certa rectificació en sentit democràtic del liberalisme individualista dominant en la primera meitat del segle. Aquesta rectificació sorgí de fets anteriors al 68 -potser de 1848- i afectà un ventall ideològic força ampli. Les bases foren, per un costat, l'aparició del krausisme, especialment a Madrid, a través de Sanz del Río; per altra banda, la filosofia escocesa del sentit comú, l'historicisme filosòfic de Herder i l'historicisme jurídic de Savigny a Barcelona; i, per últim, el neotomisme vigent en les files del catolicisme, especialment a través de Ceferino González, a la Unió Catòlica. El krausisme, l'historicisme català i el neotomisme dominaren el panorama intel·lectual del regim de la Restauració, fins com a mínim la crisi de 1917. Es obvi que cap de les tendències vol posar on qüestió l'ordre burgès. Volen, simplement, des de diferents posicions, matitzacions, rectificacions de formes, en alguns casos, la seva "moder

nització". D'alguna manera es podran presentar com a un ventall ideològic de "centre"; per una banda, el carlisme i el tradicionalisme més estret continuaran condemnant el liberalisme com a heretgia, per l'altra, l'aparició d'una lluita obrera ajudarà indirectament a la concurrència de tots ells en l'interès de mantenir les bases de la societat, fora de tot "radicalisme", tant de dreta (el carlisme), com d'esquerra (l'agitació social). Amb totes les matitzacions que siguin del cas, amb tots els seus conflictes interns -a vegades molt aguts-, ens trobem davant del intel·lectuals orgànics dels sectors burgesos dominants a Espanya. Importa assenyalar com a significació fonamental del seu esforç la voluntat comuna de completar o atemperar els "drets individuals amb els "drets socials". I en especial, un objectiu comú als tres sectors assenyalats serà trobar solucions al problema social, evitar "la hipòtesi revolucionària" (Posada), impedir que els obrers i els sectors populars capgirin les bases de la societat. Potser l'element ideològic més característic per a definir el seu pensament social sigui el qualificatiu de pensament orgànic. Organicistes ho seran tots. Esquematzant molt, per als krausistes, la societat és un tot orgànic, en la qual hi ha l'harmonia de les parts (cap i membres, òrgans i funcions). Tot individu no és absorbit pel tot, té com la cèl·lula la seva funció. Alhora, cada funció suposa l'existència d'un òrgan, un "estat" que la realitzi (estat artístic, estat religiós, estat moral). Per a harmonitzar els diferents estats cal un "estat per al dret" com a mitjà, com a condicionalitat de l'harmonia social. Tot trastorn social és una situació patològica, un càncer que intenta exercir funcions diverses a aquelles que li corresponen i tren-

ca l'harmonia del conjunt. L'harmonia a la fi només pot garantir un "estat tutelar".

Per la seva banda, el catalanisme burgès també serà orgànic. No cal oblidar l'inici de les tesis provincialistes: la regió (o la província) té unes funcions pròpies dins del conjunt; no és possible ni una absorció centralista, (que fa raquítics els membres), ni una separació d'aquests, actuant independentment del conjunt. Com afirma Prat de la Riba, el catalanisme no parteix del "principi de les nacionalitats", sinó del romanticisme històric de Herder, de l'organicisme de Schelling i de l'historicisme jurídic de Savigny.

També el catolicisme social és orgànic. Hi ha la idea de subsidiaritat en la realització de les funcions, per òrgans diferents i plurals. Les classes són components socials amb funcions pròpies. També per a ells l'estat és tutelar.

En definitiva, per causes diferents, hom coincidirà en plantejar la possibilitat d'una harmonia social, basada, és clar, en el compliment per tots els sectors socials de les seves funcions. I per cantons també diferents hom coincidirà en atribuir a l'estat un paper important com a garant d'aquesta harmonia. De fet, per tant, no és estrany que els tres sectors girin entorn de la idea d'un intervencionisme estatal, especialment en matèria social i que en els tres hom pugui trobar idees anteriors del corporativisme. Una altra cosa és que molts interessos econòmics concretament neguin i dificultin aquest intervencionisme i que, en definitiva, a l'estat de la Restauració li costi d'arribar-hi. Com ja ha estat dit, tot això significa una rectificació del liberalisme individualista o doctrinal de la primera meitat del segle.

Vistes així les coses no és estrany que tot aquest pensament es relacioni fonamentalment amb l'auge dels estudis jurídics, i de la carrera de dret a Espanya. Es clar que, especialment durant la Restauració, els pensadors més importants del krausisme, el catalanisme burgès o del catolicisme social foren juriconsults. I d'aquí se'n derivarà que el tractament del tema obre així com molts d'altres aspectes del pensament social, fou fonamentalment un tractament de juristes. Interessa recordar aquest fet perquè no deixarà de tenir el seu important reflex en el tractament historiogràfic del moviment obrer, si més no a través de la incidència del pensament jurista en la formulació tardana a Espanya de la sociologia i, en un altre sentit, del penalisme i la criminologia. Fora de Catalunya, entre els juristes el krausisme fou dominant sobretot a partir de 1875-76, quan aparegué reformulat a través de l'empremta del positivisme, arribat a Espanya per aquells anys. Hi hagué dues derivacions importants del denominat krauso-positivisme: per un costat, la derivació penalista que després del correccionalisme (Concepción Arenal) passarà a finals de segle a la criminologia antropològica (Bernald de Quirós); per l'altre, la derivació sociològica. La sociologia, intuïda en alguns casos aïllats des de 1872 o 1873 i identificada amb el problema social, no tindrà tanmateix un desenvolupament sistemàtic important fins a finals de segle amb Manuel Sales i Ferré i Adolfo Posada. De tota manera, la preocupació sociològica no s'esgotarà amb aquests autors interessats especialment en la sistematització acadèmica de la disciplina, sinó que pel costat del reformisme social serà un constant punt de referència a partir de 1890. Punt de referència tant pels krausistes com pels catòlics. A destacar que en aquest marc ideo

lògic krausista la universitat és bàsica. Tot el treball es genera des de la universitat i en especial des de les facultats de dret.

Configuració doctrinal del pensament social burgès

Quins són en relació al tema de la "qüestió obrera" els principals punts d'aquest pensament burgès que intenta la rectificació del liberalisme individualista anterior? Donat el caràcter sintètic d'aquesta exposició, adreçada només a fer més comprensible l'anàlisi de la historiografia sobre el món obrer, n'hi ha prou amb centrar-se en uns pocs aspectes comuns de totes les tendències.⁽²³⁾

Un primer punt, i fonamental, és especialment formulat en el sexenni revolucionari i en els primers anys de la Restauració la defensa de la propietat burgesa. Es tracta d'un tema ja plantejat abans, de fet des dels inicis de la revolució burgesa, en resposta tant a algunes afirmacions del primer socialisme com als antiliberals defensors de les formes de propietat de l'Antic Règim, i que mai no deixarà d'ésser formulat. Tanmateix, les formulacions més bàsiques i acabades es produeixen a Espanya entre 1868 i 1881. Hi intervenen els krausistes, en tots els seus matisos: des de Eduardo Pérez Pujol (La cuestión social en Valencia. 1872), Vicente Santamaría de Paredes (La defensa del derecho de propiedad y sus relaciones con el trabajo, 1872-74), José M. Millet (La cuestión social. 1871), fins els mateixos Francisco Giner de los Rios (Estudios jurídicos y políticos, 18.. i Gumersindo Azcárate (Estudios económicos y sociales. 1876). Hi intervenen també els conservadors catòlics des de Bravo Muri-

llo, amb Carlos Maria Perier, Cándido Nocedal, Alonso Martínez» Cánovas del Castillo o Concepción Arenal (col·laboradors a "La Defensa de la Sociedad", 1872-1879) fins a Ceferino González i el grup de la Unió Catòlica. En fi, hi ha també la participació dels juristes catalans Ignasi M. Ferran (La cuestión social, 1872) i Pere Armengol i Cornet (Algunas verdades a la clase obrera, 1872). Potser la visió més acabada i rigorosa sigui la del llavors jove jurista, professor auxiliar de la universitat Central, nascut a Madrid i que aviat passaria a afincar-se a València, Vicente Santamaría de Paredes.⁽²⁴⁾ El seu punt de partida és la identificació entre propietat individual ("que fa possible la vida") i la llibertat i la justícia, contraposada al binomi socialisme-absorció de l'individu per l'espècie. Després venen els arguments a favor de la propietat individual. Aquesta és imprescindible per al compliment de la finalitat humana, finalitat conforme amb l'ordre natural i diví de la societat. La propietat és el resultat de l'acció de domini de l'home sobre la natura. Cal però la sanció social perquè sorgeixi el dret de propietat. Admès el dret de propietat, cal admetre el dret de transmissió de la propietat (i no sols per raons jurídiques, també per raons econòmiques: sense aquesta possibilitat de transmissió l'home, un cop produït el necessari, deixaria d'estalviar i s'aturaria el progrés econòmic). S'encara també amb el problema de la desigualtat sorgida, segons alguns, per l'existència de la propietat. Santamaría distingeix entre la igualtat natural que no pot significar altra cosa que la igualtat davant Déu i davant la llei amb el reconeixement d'uns drets primitius inherents a la dignitat de l'espècie, i la desigualtat entre els homes "de-

rivada del diverso ejercicio de su actividad". És a dir, tots els homes són naturalment iguals, però la "desigual laboriositat" i moralitat" dels individus reporta una desigualtat de fortunes. En definitiva, l'argumentació bàsica en defensa de la propietat, tindrà una versió molt influïda pel krausisme (i per Ahrens): la propietat és la relació essencial de l'home amb la natura per al compliment del seu destí. ⁽²⁵⁾ Amb això, és clar que hom adoptava una actitud molt diferent de la dels més impenitents conservadors, els quals tendeixen a negar-se a cap esforç de justificació del dret de propietat, a partir de la seva consideració com un fet: "La propiedad es un hecho universal, invencible, de todos los tiempos, que se impone a todos los legisladores y triunfa de todas las revoluciones (...) Es una cuestión de hecho, y los hechos no se discuten; se comprueban, y una vez comprobados, hay que aceptarlos".⁽²⁶⁾

Un segon aspecte bàsic, que de fet hom tendeix a fer-lo derivar del punt anterior, és el de l'afirmació de l'harmonia i justícia en les relacions entre el treball i el capital en el marc burgès. Per a Santamaría, en una situació de llibertat econòmica, són igualment justos el salari de l'obrer i el benefici de l'empresari. Aquest és vist com una recompensa del risc i de l'esforç personal, el salari com una recompensa de l'esforç de l'obrer en la producció. Justament el debat (l'estira i arronsa entre els empresaris i els obrers per a fixar la quantia dels sous (i indirectament de benefici) es fa en termes d'igualtat ("la necesidad que el capitalista tiene de los servicios del productor es por lo menos tan urgente como la que el trabajador tiene de la continuidad del salario").⁽²⁷⁾ Es fals creure que el

salari només sigui un salari de subsistència. Ve fixat per la llei del mercat i té com a límits el guany de l'empresari per un costat i el nivell de subsistència de l'obrer, per l'altre. El preu natural tendirà a ésser el nivell de subsistència, més la part proporcional del benefici que li correspon a l'obrer com a copartícip del resultat de la producció. En definitiva, "en ninguna clase de relaciones que se observan en el mundo económico se manifiesta con más evidencia la suprema ley de armonía, como en la que existe entre el trabajo y el capital".⁽²⁸⁾ També aquesta argumentació serà força compartida, amb les matisacions" del cas, per totes les tendències.

Arribem al tercer i quart punts importants, potser els més característics de la nova etapa i que majorment justifiquen la consideració de la rectificació del liberalisme individualista i doctrinari. Per camins diferents tots acceptaran la possibilitat -inicialment tímida- de la intervenció de l'estat en la vida social i la possibilitat d'un cert associacionisme o gremialisme que matisi les relacions individuals entre l'obrer i l'empresari.

Per als krausistes, la justificació de la intervenció estatal es centra en la idea de garantir l'harmonia social. Així, per a Santamaría l'estat serà sobretot el mantenidor de "la armonía de los derechos, protegiendo la libertad en ambas partes contratantes y no poniendo obstáculos a las leyes económicas, que traerían naturalmente la armonía de intereses";⁽²⁹⁾ per tant, poca cosa és el que pot fer en concret l'estat fomentar l'ensenyament entre els treballadors, afavorir la beneficiència, com a màxim, distribuir els terrenys erms. Sense abandonar en el fons

la idea fonamental exposada per Santamaría el 1872, la timidesa en l'afirmació del paper de l'estat en la solució de la qüestió social anirà poc a poc esborrant-se. I val a dir que de forma clara i manifesta tant les crides a l'intervencionisme estatal com l'acceptació de certes formes d'associacionisme es remeten a la conveniència d'afavorir un millor nivell de vida dels obrers per a impedir la revolució social. Per exemple, Pérez Pujol defensa cautelosament els jurats mixtes, la beneficència, la creació d'un patronat d'obrers sense treball i les caixes de socors (també defensarà i serà el més important del seu pensament, les cooperatives i alguna mena de restabliment de l'organització gremial).⁽³⁰⁾ En el fons, però, el que hi ha és la necessitat de conèixer que passa amb l'obrer i d'aquí sorgiràn tant les primeres mostres d'un cert reformisme social com a voltes els primers intents seriosos per a conèixer el moviment obrer.

Surten en aquest primer període algunes propostes fonamentals si no per a evitar el problema social sí per a "suavitzar-lo", després de deixar clarament afirmat el que és intocable (el dret de propietat i les relacions de producció): propostes entorn de la beneficència -instrument estatal que cal adequar a Espanya encara en temps de la Restauració al nou sistema burgès-, propostes sobre la necessitat de conèixer les "causes" i la situació dels obrers (d'aquí sorgiran els estudis i les primeres i importants informacions orals sobre la situació de la classe obrera), propostes entorn de l'associacionisme lícit del obrers (cooperativisme, associacionisme lliure sindical en les posicions més esquerranes, gremis). Sense oblidar un tema que tractarem més endavant i del qual ara només deixarem constància

racionalitat de la repressió. Menys força tindrà en aquest primer moment el tema de la negociació mixta. I el fet és significatiu: la negociació mixta no és més que el final de la filosofia entorn de l'intervencionalisme estatal. Ara encara ens trobem, en el millor dels casos -amb els krausistes-, amb la concepció d'una societat orgànica on l'estat té fonamentalment un paper tutelar, paper de garant de l'harmonia de les funcions dels diversos sectors de la societat i les relacions entre les diverses parts del cos social no han de menester una intervenció directa i concreta de l'estat.

El tema de l'associacionisme obrer es remet en general, i sobretot per part dels krausistes més purs, al reconeixement de la feblesa de l'obrer davant la negociació individual amb l'empresari. L'associacionisme obrer és contemplat com una "unió lliure d'individus per a conquerir un objecte comú" que permet contrarestar la força del capital. Òbviament, l'exemple, molt explícit, és el del sindicalisme britànic. Amb l'associacionisme, la negociació serà més igual entre el capital i el treball, "cada uno con sus fuerzas combinadas, pero cada uno habiendo aprendido a reconocer y respetar los derechos de su antagonismo". En això intervendran destacadament Segismundo Moret i Gumèrsindo de Azcárate, justament els dos artífexs més importants del primer intent reformista del règim la Comissió de Reformes Socials creada, bé que amb moltes dificultats, per Real Decret de 5 de desembre de 1883, quan els liberals són al poder per primera vegada. Es clar que la Comissió pot posar de manifest una manera d'enfrontar-se amb el problema obrer (i més en concret amb el moviment obrer) diferent a la dels conservadors de Cánovas.

Una "manera" recolzada força en els krausistes i en moltes de les idees de "rectificació" que fins aquí he esquematitzat. Així, és important fer notar que mentre Cánovas inicialment havia dictat la pura i simple repressió del moviment obrer, amb Sagasta i els liberals s'obrí la porta, segons creien els liberals reformistes, a un tractament legal del tema: per un costat, amb el reconeixement de l'associacionisme obrer, per l'altre, amb l'intent de conèixer i endegar una política estatal de millorament de la situació (econòmica i també política) del treballador. Tanmateix, el fracàs de l'intent posarà de manifest el poc pes que tenia encara aquesta ideologia i en el fons una constant de tot el tractament per l'estat del tema obrer: repressió i intents de mecanismes d'integració social sobre la base de les relacions burgeses. Com que la integració és difícil i requereix un esforç de difícil comprensió per part de les classes dominants espanyoles, a la fi hom magnifica la via repressiva.

Per a situar el paper real de la proposta intel·lectual reformista, cal recordar encara que sigui mínimament, quina fou l'evolució de l'actitud concreta del règim de la Restauració envers el moviment obrer. En un primer moment, el règim de la Restauració significa simplement la repressió. Prohibit i dissolt pel decret de Serrano i García Ruiz de l'11 de gener de 1874 (poc després del cop del general Pavia), no hi hagué una certa permisivitat organitzativa fins el govern liberal de 1881-83. De fet, el que es produeix el 1881 és una apertura cap al dret d'associació, producte en el fons més de la necessitat d'afavorir la configuració del partit liberal que no certament d'intentar la integració en el joc polític de republicans, també beneficiats per

la permissivitat associativa legal, i d'obriers. Que això és així es pot veure amb la ràpida reacció del sistema tornant a una repressió més alambinada quan l'apertura legal significà una ràpida i espectacular reorganització obrera, especialment amb la Federació de Treballadors de la Regió Espanyola, però no només amb ella. L'afer de la "mano negra", sense entrar en la discussió del seu paper intern dins del moviment obrer, i no tant els fets com la seva utilització per part de l'estat, deixà clar que de nou les classes dominants anatemitzaven el moviment obrer i no pensaven massa en una domesticació difícil i a llarg termini.

Tanmateix, aquest mateix afer afavorí conjunturalment el pes de les tímides posicions reformistes d'un sector d'intel·lectuals. I és que dins el partit liberal hi havia un sector, minoritari certament, que sense posar en cap moment en qüestió la necessitat de defensar l'ordre burgès ni el dret de propietat, es plantejaven la conveniència d'iniciar un marc de relacions amb el món obrer més complexes que la simple relació de repressió preconitzada pel partit conservador i per la major part del mateix partit liberal. Val a dir que l'empenta política en aquest sentit partí especialment de la tendència d'origen krausista. Així, la Comissió de Reformes Socials fou la primera manifestació concreta, i aviat frustrada, d'aquestes posicions reformistes.⁽³¹⁾ El seu objecte legal era l'estudi de "todas las cuestiones que directamente interesan a la mejoría o bienestar de las clases obreras tanto agrícolas como industriales, y que afectan a las relaciones entre el capital y el trabajo"; havia d'estudiar com a temes els jurats mixtes, les caixes de retir i socors per a malalts, i invàlids del treball, les condicions de treball de dones i nens,

la higiene, salubritat i seguretat als tallers, el crèdit agrícola, les societats de socors mutus i cooperatives, les vivendes obreres. La Comissió depenia del ministeri de la governació; havia d'organitzar en un termini breu un congrés amb representants del capital i del treball i podia obrir processos d'informació "sobre el estado y necesidades de la clase obrera" a qualsevol lloc de l'estat.⁽³²⁾ Es tractava, en definitiva, d'un intent d'instrumentar una mínima política reformista, d'actuació de l'estat per a resoldre el problema obrer, defugint la simple repressió.

El congrés que pretenia fer la Comissió -amb una majoria important de reformistes-⁽³³⁾ fou substituït per una informació "sobre el estado y las necesidades de los trabajadores" en pujar els conservadors al poder (gener de 1884). Les comissions provincials de reformes (Real Decret del 28 de maig de 1884) en totes les capitals de província més alguns comitès locals, eren compostes de 40 (o 42) funcionaris i classes dirigents (14 funcionaris i magistrats, 2 eclesiàstics, 2 oficials de l'exèrcit, 10 propietaris, 12 intel·lectuals o professions liberals) i 10 obrers. Podien prendre part en la informació» la premsa, persones especialitzades, associacions obreres, qualsevol societat, cercle o ateneu. El qüestionari era llarguíssim i eclèctic (223 preguntes) i comprenia punts molt concrets al costat d'altres divagatoris (per exemple, punt 187: "influjo que ejercen en este respecto referent a l'emigració- la necesidad, la costumbre y los estímulos utilizados por ciertas empresas"). Amb això, la informació fou por rigorosa i útil per a la fixació de l'"estat" de la realitat obrera d'aquell moment) en tot cas, serví per a pros-

seguir el conegut debat ideològic sobre la qüestió obrera. D'altra banda, la publicació de la informació fou lenta i llarga: s'inicià el 1889 i acabà el 1893. Mentre, el paper de la Comissió de Reformes Socials fou modificat (Real Decret del 13 de maig de 1890) i fou convertida de fet en una simple comissió consultiva, amb capacitat per a proposar mitjans de millorament per a la classe obrera.⁽³⁴⁾ En definitiva, els reformistes hagueren d'esperar la creació de l'Institut de Reformes Socials el 1903 per a comptar amb una institució seriosa d'informació de la realitat obrera espanyola.

La historiografia reformista del moviment obrer

El tractament bàsicament jurídic de la problemàtica social no afavoria massa l'inici d'una anàlisi concreta del món i del moviment obrer a Espanya. L'esquema de treball solia ésser el següent: consideració de la "qüestió obrera" en general dins les "societats modernes". Això portava sovint a l'anàlisi i discussió doctrinals de les afirmacions del socialisme sobre la propietat, l'organització social i les relacions capital-treball. Per aquí, a vegades, semblava necessari un coneixement doctrinal del socialisme, coneixement és clar, centrat en els grans noms europeus (Saint-Simon, Fourier, Proudhon, Marx, Bakunin). N'hi havia prou, després, en esquematitzar (molt sovint ni això) una lleugera significació ideològica del moviment obrer coetani a Espanya (per tant, hom parlava de l'existència d'un moviment anarquista i d'un socialista). El receptari de "solucions" al problema social era, finalment, l'obligada conclusió. Aquest receptari tendia a la tímida proposta d'un cert intervencionisme es-

tatal per a "millorar" les condicions de vida dels obrers (beneficència) que a voltes s'estenia al suport d'un associacionisme lícit obrer (cooperativisme, caixes rurals, sindicalisme tradeunionista) i a un somni il·lusori, compartit per molts: la proposta d'un gremialisme "harmoniós".

Era del receptari de solucions que hom creia que podia sorgir una política de l'estat envers del món obrer. I sense entrar en el fet que fou difícil als sectors dominants endegar una política coherent, fou precisament amb el tímid intent de reformisme que significà la Comissió de Reformes Socials (com posteriorment amb l'Institut de Reformes Socials) que s'impulsà un coneixement concret de la realitat obrera al país. Aquest coneixement, en el cas de la Comissió, és a dir fins el 1903, es limità a la famosa informació oral oberta per la Comissió el 1884. Es a dir, quedà reduïda a la realització d'una enquesta sobre la situació obrera, enquesta que a part de la seva limitada utilitat com a font de dades sobre la situació dels obrers, servia més per a afavorir la discussió doctrinal sobre el problema social que no per a donar una informació coherent. I en aquest sentit, s'hi reflectia clarament el punt de partida de la comissió: el debat jurídic de la qüestió social.

Aquesta esquematització és, de fet, una simple caracterització de la quasi totalitat dels escrits, de totes les tendències, produïts a Espanya entre 1871 (després de les discussions sobre la legalitat de la Internacional a les Corts) fins el 1890 (any del primer primer de maig i inici de la crisi de la fi de segle). Fins i tot, fixant-nos no ja en les obres explícitament teòriques, sinó en aquell molt menor nombre d'obres que volien

analitzar la problemàtica obrera concreta al país.

L'única conclusió clara després del repàs de tota aquesta producció doctrinal és que hi havia, un total desconeixement i manca d'informació sobre el moviment obrer a Espanya i no diguem ja sobre el món obrer espanyol o sobre el seu paper polític. Les mateixes i poquíssimes excepcions són molt significatives. Entre els juristes, només Pérez Pujol es preocupa de donar una relació de cooperatives al País Valencià a La cuestión social (1872); entre els polítics, només es pot esmentar la història anecdòtica i incorrecta d'Eugenio García Ruiz, Historia de la Internacional y del federalisme en España (1872); entre els juristes catalans, només l'obra del penalista Pere Armengol i Cornet, Algunas verdades a la clase obrera (1874) dóna una referència al congrés obrer de Barcelona de 1870.

D'altra banda, això no vol dir que el coneixement doctrinal fos molt acusat. Sols a l'obra inacabada del polític castellà, ex-diputat i sobretot periodista Joaquín Martín de Olias, Historia del movimiento obrero en Europa y América durante el siglo XIX (Parte Primera. Francia, 1874), hi ha un coneixement força aprofundit dels textos doctrinals socialistes més importants de França.

Aquesta manca de coneixements concrets es posarà de manifest espectacularment a partir de 1890 quan, si per un costat hi ha un renovat impuls en la producció d'obres de temàtica social -que coincideix amb l'agitació social de la crisi de la fi de segle-, per altra banda tenim que la història intel·lectual de les ciències socials en aquest país es complica amb la sistematització acadèmica i científica de la sociologia, l'inici de l'antro-

pologia des de la criminologia, la introducció del concepte de civilització en la història i, fins i tot, l'inici d'una nova definició de l'economia política.

Per molts costats, així, hi ha a finals de segle la necessitat d'apropar-se a un coneixement més directe i específic de la problemàtica obrera. Comença a no haver-n'hi prou amb la simple discussió doctrinal genèrica. I si aquesta discussió continua (de fet serà una constant vigent encara ara el 1980), apareixen ja obres que intenten encarar-se amb els obrers concrets del país i amb les seves realitzacions, en el fons, amb la seva història. El panorama en la dècada dels noranta és desolador: hom no pot comptar per a conèixer la realitat obrera espanyola més que amb el llibre de Fernando Garrido, justament ara retrobat pels intel·lectuals, i la pobra informació oral de 1884.

Es important intentar l'acotació d'aquest afany de coneixement de finals de segle. És un afany que no es limita la preconització d'una nova informació oral, és a dir, al coneixement més estàtic i puntual de la situació dels obrers en un moment determinat. Fer més que, sens dubte, l'impuls dels treballs sobre el món obrer parteix d'una preocupació social actualista, és un afany que incorpora a la discussió de les "causes" del problema social, la necessitat d'un coneixement del que han fet els obrers, la necessitat d'un coneixement sobre el moviment obrer i les seves arrels. Hom comença a adonar-se'n que els obrers també han configurat la història del país. Aquest aspecte, entre vist sols per alguns, en tot cas no serà dominant en la historiografia del moviment obrer fins els primers anys del segle XX, però és precisament el més nou del que sorgeix el 1890.

Des del corrent krausista hi ha ara una obsessió reformista i de defensa explícita de l'intervencionisme estatal. Es on ha anat a parar l'esforç anterior que, com ja he dit, ha dibuixat l'esquema ideològic bàsic d'encarament amb la problemàtica obrera. Aquesta obsessió per l'intervencionisme estatal es pot veure per molts cantons, però hi ha un exemple prou clar, el llibre col·lectiu El Instituto del Trabajo. Datos para la historia de la reforma social en España (Madrid 1902), amb textos de José Canalejas, Adolfo Buylla, Adolfo Posada, Luís Morote i Juan Una. L'intervencionisme ara és justificat clarament amb motius polítics, i en aquest sentit Canalejas és ben clar: 1) a Espanya no hi ha una informació econòmica i social que permeti el plantejament de "reformes adequades"; 2) el catolicisme preconitza ara ja (gràcies a Lleó XIII) l'intervencionisme de l'estat; 3) els socialistes estan acceptant les lluites parlamentàries i s'allunya de les agitacions revolucionàries; això obre la porta a la possibilitat d'un nou moviment obrer assenyat que faci viable el reformisme estatal; 4) allà on l'estat no intervé per a atenuar la lluita de classes apareix anarquisme (Rússia, Itàlia Espanya): davant el problema anarquista cal per tant represió i reforma.⁽³⁵⁾

L'Institut del Trabajo és, clar, l'antecedent més immediat un cop fracassada la Comissió de Reformes Socials del futur Institut de Reformes Socials, que aconseguirà de reunir per a intentar un nou reformisme social, com assenyalava Canalejas, krausistes, catòlics i també socialistes.

Les obres encara fonamentalment doctrinals es preocupen de tenir un coneixement més acusat, alhora que hi ha una drama-

tica crida a fer alguna cosa per a aturar el perill. Un exemple -no l'únic- en aquest sentit és el discurs de recepció de l'Acadèmia de Ciencias Morales y Políticas de 1893 de Vicente Santa-maría de Paredes, El movimiento obrero contemporáneo, que acaba en la seva conclusió ("la gravedad del peligro"): "La desaparición del régimen actual de la Sociedad, como sin; la lucha de clases, como medio para conseguirlo: he aquí, en pocas palabras, el programa común del presente movimiento obrero".⁽³⁶⁾

És aquest corrent el que, d'altra banda, generarà unes primeres històries importants sobre el moviment obrer a Espanya: els llibres de Juan Uña Sarthou (1900) i de Práxedes de Zandada (1902). És important aturar-se en aquestes obres perquè de fet só'n l'expressió més acabada de quina mena d'historiografia sobre el moviment obrer podia generar, i generava, el krausisme reformista vuitcentista del país. Hi ha, per començar, un punt comú de partida: una i altra tracten el tema des de l'origen de la humanitat, s'alineen així amb el tractament que féu el 1870 Fernando Garrido.

Això no és casual ni conjuntural sinó que respon tant a l'interès per a presentar la qüestió obrera diluïda en la història de la societat (interès clarament imbricat en concepcions de la història no contemporaneistes i en especial en el to assagístic dels esforços juristes i de filosofia del dret del krausisme) com a l'interès intervencionista i reformista en què ha derivat el krausopositivisme. Convé matisar l'especificitat i el paper de l'enfrontament entre capitalistes i obrers en la nova societat burgesa, i alhora, convé situar l'anàlisi de la situació de l'obrer en el terreny del balanç i l'esperança d'un futur de millores dins del mateix règim burgès.⁽³⁷⁾

Un segon punt comú important vindrà donat per la incidència que té el tractament jurídic en ambdues obres i que es posa de manifest clarament en la mateixa bibliografia utilitzada.

Juan Uña Sarthou, de Madrid, de la "quarta fornada" krausista, ja predominantment jurista, marmessor de Fernando Castro a la seva mort el 1874, hagué de refugiar-se a la biblioteca del congrés de diputats i posteriorment en els treballs per a l'endegament de l'Instituto del Trabajo auspiciat per Canalejas.(38) La seva obra, Las asociaciones obreras en España (Notas para su historia era la memòria que resultà premiada pel concurs Charro-Hidalgo de 1399 de l'Ateneo Científico Literario y Artístico de Madrid sobre el tema "Los grémios en España desde los tiempos antiguos hasta su desaparición"). Això ja ens indica clarament que l'obra s'inscriu en el debat generat per la rectificació del liberalisme doctrinal entorn dels gremis. Uña ressegueix tota la bibliografia existent d'història; fonamentalment importants per a ell seran les obres d'Hinojosa, Pérez Pujol i Santamaría entorn del fet de la història del dret i de les institucions jurídiques, Intenta, a partir d'aquí, caracteritzar la "vida" dels gremis: el seu naixement (segle XII), el seu desenvolupament (XIII-XV), la decadència (XVI-XVIII) i la mort (XIX). L'important, a la fi, serà la discussió sobre les virtuds i defectes de l'organització gremial i, alhora, la seva "transformació" contemporània: així, l'associacionisme obrer de la societat burgesa és vist com a continuació d'una necessitat secular dels treballadors de tots els temps. Per tant, l'obra és una defensa de l'associacionisme obrer i, en el fons, la realitat de l'organització obrera interessa només en aquest sentit. Tanmateix, apunta (i potser és el més

important) la manca d'informació (i de tractament) de la història del tema de la vida social. Incideix en aquest sentit en la incorporació a la història d'aspectes (formes de treball, diversions, cultura, etc) força marginats fins llavors i s'aliena amb el que significarà Rafael Altamira per a la historiografia espanyola.

Per la seva banda, Práxedes Zancada, també de Madrid, és un altre jurista que tanmateix no pertany estrictament al krausisme. Ha nascut el 1881 i la seva obra El obrero en España (Notas para su historia política social) és molt primerenca, publicada el 1902 i per tant escrita als vint anys. Zancada, de tota manera, s'inscriu inicialment en l'esforç, reformista encapçalat per Canalejas i treballarà en l'Institut de Reformes Socials des del moment de la seva constitució el 1903. El llibre participa també, com he dit, de l'afany per resseguir, ara amb més ambició, la història de l'obrer des de l'origen del país. I és clar que en els primers capítols (l'obrer a l'Espanya romana, goda i àrab, l'obrer a Lleó i Castella, l'obrer a Aragó, Catalunya i València, l'obrer en la legislació de l'Edat Mitjana, l'obrer en les sublevacions socials de l'Edat Mitjana i en les guerres de les comunitats i germanies, l'obrer en els segles XVI, XVII i XVIII, l'obrer en els escrits i en la legislació de període) hi ha també un pes considerable de la bibliografia històrica de juristes com Hinojosa, Pérez Pujol, Amador de los Ríos, Muñoz Romero, Martínez Marina, Pella i Forgas, Dánvila, Romà i Rossell, etc. Això vol dir que hi ha, amb major complexitat en Zancada que no en Uña, un especial interès en seguir la situació "jurídica" del treballador en les diferents èpoques. És a dir,

com no podia deixar de passar, Zancada basa la comparació entre l'obrer "de los tiempos pasados y presentes" en la situació jurídica i és difícil trobar-hi una valoració del seu paper polític, social o econòmic si no és a través del que es pugui deduir de la visió "jurídica". En aquest sentit, la comparació amb el llibre de Garrido sembla obligada i ajuda a veure la gran diferència existent entre ambdós, i no tant de coneixements com d'enfocaments. I és significatiu que Zancada només usi Garrido en tots aquests primers capítols un sol cop: en reproduir el nombre i classificació geogràfica que fa Garrido dels obrers de les manufactures de finals del segle XVIII.⁽³⁹⁾

Un altre aspecte característic: en el fons -com ja passava en Uña- la llarga introducció històrica té com a desenllaç la discussió, o millor seria dir defensa, entorn de la desaparició dels gremis. Com hem vist, el debat entorn aquest tema serà un punt central per a tot aquest conjunt d'intel·lectuals reformistes o rectificadors burgesos. En l'obra de Zancada la defensa de la llibertat de treball és total. I això enllaça molt clarament amb l'objectiu final del llibre, compartit per tot el grup reformista, i amb la història que presenta de l'obrer del segle XIX. L'esquema del seu tractament del segle XIX és el següent:

- 1) l'obrer a començaments de segle: passes legislatives entorn de la desaparició dels gremis i la paulatina imposició de la llibertat de treball.
- 2) l'obrer entre 1840-1868: aparició d'idees socialistes, comunistes i internacionalistes; partit republicà i agitacions polítiques (1840-42 i 1855 a Barcelona); es constata l'augment del nombre de treballadors, la poca preocupació legislativa per

l'obrer, els aïllats intents de reformisme (comissió social de 1855) i les dificultats posades al dret d'associació.

3) l'obrer entre 1868-1875: la Internacional, el cantonalisme, la força del cooperativisme, la legislació protectora.

4) l'obrer a partir de 1875» prohibició del moviment obrer, però millora de la situació de l'obrer gràcies al desenvolupament econòmic; 1881 i el desenvolupament dels socialistes i els anarquistes; la mano negra; la informació de 1884; llistes de societats obreres existents, estadística de la població obrera el 1896.

El leit-motiv és clar i en el fons tan assagista com la resta d'obres doctrinals: la llibertat d'indústria és un fet inexorable i convenient, els polítics i governs del regim no se n'adonaven que mentre ells només es preocupaven de reprimir, els obrers cada cop augmentaven de nombre. Calia fer alguna cosa, partint sempre de la idea que sense estabilitat política que permeti un desenvolupament econòmic hi havia poc a fer. En definitiva, el liberalisme manxesterià (la vella escola individualista) ha mostrat clarament la seva impotència per a resoldre "los antagonismos que se producen por la natural imperfección del hombre". El sistema individualista genera l'enfrontament entre rics i pobres. Cal respectar la propietat, però d'aquesta se n'ha de fer bon ús:

"Las clases obreras necesitan leyes que desenvuelvan el contenido social de las ideas democráticas. La estabilidad de las actuales instituciones solo puede asegurarse llevando los que ejercen la acción directiva del gobierno, a las clases laboriosas, la confianza de que lograrán mejorar al amparo de la legalidad vigente su posición social, con el fomento de sus intereses materiales y morales".⁽⁴⁰⁾

Calien, és clar, reformes urgents: contracte de treball en el codi civil, protecció davant els accidents, higiene, reducció de la jornada, lleis d'associació obrera, llei d'arbitratge, llei de promoció de cooperatives de crèdit.

Si hom s'hi fixa, el que tenim finalment és l'afirmació que el règim burgès ha significat la implantació de la igualtat política en la societat -d'aquí la defensa de la llibertat de treball i l'anàlisi històrica de la situació jurídica dels treballadors- i que ara el que cal és una intervenció estatal per a permetre la millora de la situació de l'obrer dins la legalitat vigent (el règim burgès) i gràcies al desenvolupament econòmic que no es qüestiona. El gran canvi respecte de les anàlisis dels anys anteriors es centra en que ara ja no és tan necessari perdre el temps discutint les afirmacions doctrinals del socialisme (això ja està fet, només cal recordar de passada algunes coses), i l'urgent és la articulació d'una política "pràctica". Per a això calen -i és aquest un altre aspecte diferenciador treballs estadístics que permetin conèixer la situació concreta dels treballadors i mesures legislatives que ajudin al millorament de la situació social dels obrers. Com afirma Canalejas en el pròleg del llibre: el problema obrer és un problema de fets, és un fenomen social i no té tanta importància la teoria, les hipòtesis, "por eso importa ante todo enterarse antes de teorizar".⁽⁴¹⁾

No es tracta ara d'entrar en el debat (en què es troben immersos els sociòlegs actuals)⁽⁴²⁾ sobre si existí o no a Espanya sociologia com a disciplina científica abans de 1939 i en espe-

cial durant el temps de la Restauració. Crec que n'hi ha prou en assenyalar que a partir dels anys vuitanta -i la cosa ja venia d'abans- és força corrent l'ús de la paraula sociologia entre els sectors intel·lectuals del país, tant en els medis acadèmics com en els medis obrers. El 1899 hi hagué una primera càtedra de sociologia a la facultat de filosofia i lletres de Madrid que ocupà Manuel Sales y Farré, i que sembla que substituï l'"iniciador" José Cascales Muñoz. A la universitat d'Oviedo, Adolfo Posada encapçalà la secció de sociologia i política de l'Escola Pràctica d'Estudis Jurídics i Socials creada en el si de la facultat de dret. És obvi, d'altra banda, que hom pot esmentar multitud de llibres, fullets o articles que es plantegen des de 1871-72, però sobretot a partir dels anys vuitanta, la configuració com a disciplina específica de la sociologia. Hom pot esmentar, en aquest sentit, La sociologia científica (1884) d'Urbano González Serrano, Concepto de la sociologia (1891) de Gumersindo de Azcárate, Estudios de sociologia (1889) i Tratado de sociologia (3 volums, 1894, 1895, 1897) de Manuel Sales y Farré (posteriorment hi haurà Sociología póstuma, 1912) i Literatura y problemas de la sociología (1901), Sociología contemporánea (1904) i Principios de Sociología (1908) d'Adolfo Posada. També, l'existència de seccions específiques de sociologia a "La Lectura" i a la "Revista General de Legislación y Jurisprudencia" (a partir de febrer de 1904).

El que cal remarcar, però, és la gran dependència d'aquesta sociologia envers els sistemes filosòfics més generals i les dificultats tant per a afirmar-se intel·lectualment com a disciplina específica com per a obtenir un suport estatal i una car-

ta de naturalesa "corporativa" i acadèmica.

Sembla clar que la sociologia sorgeix sobretot de l'impacte que produeix en els krausistes la introducció del positivisme -especialment de Spencer- i de l'assimilació característica que els krausistes fan d'aquest positivisme i també del psicologisme. Aquesta "sociologia krausista" no seguiria per tant el camí del positivisme dels "petits fets" (Comte, Durkheim), sinó que abraçaria el psicologisme psicologista i tindria com a principals característiques: l'acceptació matisada de l'evolucionisme organicista i biològic de Spencer; el psicologisme col·lectiu de Wundt; la identificació de sociologia amb reforma social. Tot això caldria relacionar-ho, respectivament, amb l'evolucionisme organicista filosòfic, el tarannà ètic i psicologista i la filosofia per a la vida del krausisme. I d'aquesta manera, la sociologia tendirà a identificar-se amb la filosofia social ("coneixement total de l'essència de la realitat social", segons Gumer-sindo Azcárate), o amb la filosofia de la història (inicialment, Sales y Ferré) o amb el psicologisme (Urbano González Serrano i, en un cert sentit, el mateix Adolfo Posada).⁽⁴³⁾

Cal constatar, per tant, que la sociologia surt amb un estret lligam amb els debats sobre la qüestió social i en el marc del reformisme rectificador del liberalisme doctrinari. Serà una sociologia adreçada sobretot a la terapèutica social. Una sociologia que pretindrà amb major o fortuna trobar un receptor de solucions a la qüestió social per a assegurar l'estabilitat del regim burgès. Que les classes dominants del moment li facin més o menys cas és una altra cosa. I això és cert no sols per aquesta "sociologia krausista" sinó també per l'altre corrent

que també a partir del debat d'arrel jurídic sobre la qüestió social generarà el seu grup de sociòlegs. Per més que estigui encara menys estudiat, sembla clar que hom pot parlar també d'una "sociologia catòlica", especialment impulsada per l'encíclica Rerum Novarum.

Per a la historiografia del moviment obrer l'establiment més o menys disciplinari de la sociologia no significarà inicialment res excessivament nou. S'inscriurà en els punts ja coneguts debat doctrinal sobre la qüestió social, conveniència d'historiar i recollir la legislació social del país, necessitat i urgència de conèixer la situació social de l'obrer i el moviment obrer per a actuar. S'inscriurà, en definitiva, en el pensament reformista general, tant de Canalejas com de Dato. La seva aportació específica, més notable, potser rau en l'inici dels treballs estadístics moderns sobre la situació de l'obrer a Espanya i que superarà en molt tècnicament l'intent de la informació oral de 1884. És un esforç científic que hom ha d'atribuir sobretot a l'experiència iniciada per Posada en el seu treball a la Secció de Sociologia de l'Escola Pràctica.⁽⁴⁴⁾ El 1901-02 apareixen els que poden ésser considerats els primers treballs de camp sociològics (basats sobretot en les enquestes de Le Play) a Espanya. Així, la sociologia incidirà en aquesta necessitat de conèixer per a actuar (que tindrà, com veurem, el més important desenvolupament en l'Institut de Reformes Socials, justament a partir de la secció d'estadística creada i posada sota la direcció d' A. Álvarez Buylla). El tema òbviament no se l'inventen els nous sociòlegs, sinó que respon a una necessitat clarament formulada pel pensament reformista general i que serà compartida tant per

Zancada com pels criminòlegs i antropòlegs. El que potser cal atribuir més concretament als sociòlegs és la introducció d'unes tècniques d'enquesta més modernes.

Els sociòlegs, tanmateix, continuaran ficats en el si del debat doctrinal contra el socialisme i a la recerca d'una teoria explicativa del desenvolupament social. Així, Posada, com d'altres, es mogué entre la "simpatia" expressada envers els socialistes de la II Internacional i el que anomena socialisme reformista (vies pacífiques d'evolució a partir de l'acció de l'estat i la crítica al marxisme i l'anarquisme, condenatòria en qualsevol cas dels fets revolucionaris, la socialització dels mitjans de producció i la lluita de classes. De tota manera, farà anàlisis serioses del marxisme (Socialismo y reforma social. 1904) Principios de sociologia. 1908; Tratado de Derecho Político. 1894-94) i menys de l'anarquisme (Sociologia y anarquismo. 1894). Així com una defensa del sindicalisme no revolucionari (Teoria social y jurídica del Estado. 1922).

La crisi de final de segle també representà un especial auge dels estudis penals que fou presidit per la discussió de les teories de Lambroso. Seguint Lluís Maristany,⁽⁴⁵⁾ sembla clar que els seus principals coneixedors inicials, Rafael Salillas, Pedró Dorado i C. Bernaldo de Quirós, relacionats estretament amb el krausisme, aviat se n'adonaren de la significació reaccionària de l'autor italià i, especialment després del llibre *Los anarquistas* (1894), abandonaren la fe en l'antropologia criminal) i precisament els que havien estat detractors o desconeixedors de Lambroso inicialment, acabaren per fer-ne un

ús indiscriminat convençuts de la utilitat d'aquest autor per a endegar una major eficàcia en la política repressiva i la creació d'una policia moderna i "científica".

L'important aquí pot ésser assenyalar dues derivacions d'aquests debats penalistes de finals de segle que vingueren a modificar tant la concepció de l'escola penal clàssica amb la seva noció abstracte del delicte i l'equació identificadora de crim amb delicte) com la ja tradicional escola "correccionalista" espanyola. Per un costat, interessa assenyalar que a través de la nova escola hom introduí en el país l'estudi quantitatiu i el treball antropològic, inicialment centrat en l'anàlisi de la criminologia però que aviat derivà cap a la consideració d'aquests i altres fenòmens com la delinqüència a les ciutats o el bandolerisme. Significativa és en aquest sentit l'activitat del laboratori de criminologia creat dins de la càtedra de Giner de los Rios a la Facultat de Dret de Madrid, amb Rafael Salillas, Bernaldo de Quirós, Llanas Aguilaniedo, Simarro, etc, d'on sortirà, per exemple, La mala vida en Madrid. Estudio psico-sociológico (Madrid 1901) i la posterior obra del mateix Bernaldo de Quirós. Per un altre cantó, hi haurà especialment el 1894-1897 en plena histèria repressiva de l'anarquisme, la proliferació de llibres sobre l'anarquisme i la seva repressió escrits per molts juristes conservadors que llavors sí utilitzaran el lambrosionisme.

En el primer cas, tenim que Rafael Salillas, que havia esta' potser l'únic intel·lectual important que havia acceptat totalment Lambroso (caldría recordar també el metge J. Escuder), en analitzar la delinqüència, l'atribueix als nivells de nutrició i per

tant inicia un tractament social de la delinqüència. (El delincuente español. Hampa (Antropología picaresca), 1898). Pel la seva banda, Pedro Dorado Problemas de Derecho Penal. 1895) insinua ja que la idea del delictes era un concepte històric i social, és a dir, producte dels estats anteriors de la societat i instruments de les classes dirigents.

Cal que ens aturem, però, en el cas més important en relació al nostre tema. Bernaldo de Quirós (1873-1959),⁽⁴⁶⁾ llicenciat en dret i alumne de Giner de los Rios en la càtedra de Filosofia del Dret durant vuit anys (1893-1901), s'especialitzà inicialment en criminologia (fet que ve a demostrar la popularitat de les discussions lambrosianes del moment); fou deixeble de Dorado Mortero i de Rafael Salillas ("nuestro máximo positivista" en el camp de la ciència penal), amb qui treballà, personalment. Producte de tot això seran dos primers llibres importants: Las nuevas teorías de la criminalidad (Madrid 1895) i La mala vida en Madrid. Estudio psico-sociológico (Madrid 1901, amb J.M. Llanas Aguilaniedo), producte del seu treball al laboratori criminologia i intent de quantificació o discussió. Després participà a l'Escola de Criminologia creada per Salillas (1903) i publicà Criminología de los delitos de sangre de España (1906) i Alrededor del delito y la pena (1904). Es mou, com ell afirmarà posteriorment, en un doble pla: destaca la psicologia (i l'anàlisi del mòvil) per a establir las penes (projecte de 1902); intenta sobretot, explicar els delictes a través de l'ús de l'estadística, primer per a fixar la seva distribució geogràfica, les classes socials i el delictes (assenyala aquí la cultura), sexe, edat, caràcter del delictes i especialment les causes: factors

endògens com la raça (usa el treball d'Oloriz sobre l'índex ce-
fàlic a Espanya) i exògens com l'ambient físic i ambient social.
Sense oblidar, és clar, la llista de remeis proposats: la recer-
ca d'accions preventives i la suavització de les accions repres-
sives. Arribat aquí, i a l'empara de l'Institut de Reformes
Socials, Quirós farà el salt a l'anàlisi de realitats socials
més àmplies: Bandolerismo y delincuencia subversiva a la Baja
Andalucía (1913), Información sobre el problema agrario en la
provincia de Córdoba... (1919), El espartaquismo agrario andaluz
(1919).

Fer a exemplificar l'altra derivació, o millor seria dir
l'ús del nou científisme incorporat per la nova escola crimino-
lògica al penalisme conservador, podem centrar-nos en el cas de
Manuel Gil Maestra. Cal però recordar que la producció penalista
contra l'anarquisme fou molt abundant. Només alguns títols i re-
ferències: Cristobal Botella (1860-1934), jurista i catòlic, El
socialismo y los anarquistas (1895); Fernando Cadalso (1860-)
penalista i funcionari de presons, El anarquismo y los medios de
represión (1896); Manuel Calvo y Conejo, Leyes para la represión
del anarquismo vigentes en España y Francia (1894); César Silió
Cortés, El anarquismo y la defensa social (1894), etc.⁽⁴⁷⁾

Tanmateix, el cas de Manuel Gil Maestra⁽⁴⁸⁾ és paradigmàtic.
Nascut a Salamanca (1844, morirà el 1912), estudià dret a la se-
va ciutat i després d'intentar la carrera política -fou alcalde
de Salamanca- passà a la magistratura de Girona i posteriorment
fou governador civil de Barcelona. Des de Catalunya, és a dir,
des del seu lloc de magistrat i de governador civil, començà a
conrear el publicisme criminològic (La criminalidad en Barcelona

y en las grandes poblaciones, Barcelona 1886) Los malhechores de Madrid. Girona 1889) conjuntament amb la seva incursió en el terreny de la "qüestió social": Ensayo político y social (Girona 1885), Contrastes. Apuntes sobre la vida de las clases trabajadoras (Girona 1886). El lligam entre ambdós temes és clar i també força simptomàtic. Hom el pot veure explícitament en la seva obra Contrastes. Afirmar que cal lluitar contra la fredor burocràtica de l'administració de justícia, cal "penetrar en la consciència", cal veure i conèixer el "drama" dels delictes, cal en definitiva cercar les "causes profundes" dels delictes. I òbviament, el terreny social abonat és el terreny popular, el terreny dels treballadors. En aquesta obra, a més, es posen de manifest molts llocs comuns del moment, amb una evident relació amb temes krausos-positivistes, i en especial l'interès "naturalista" que a través d'una obra amb pretensions literàries ens dóna descripcions a voltes interessants del barri xinès i del món de l'almoïna a Barcelona o del funcionament d'un poble rural. De tota manera, l'època dels atemptats anarquistes i la rebuda de Lambroso al país produirà una acceptació fervorosa i una denúncia força lambrosiana dels anarquistes: El Anarquismo en España y en especial de Barcelona (Madrid 1897). Aquí clarament hi ha la identificació de l'anarquisme amb l'anarquisme terrorista i, després, l'intent d'identificar el tipus d'anarquista criminal. L'obra, per tant, intenta sobretot analitzar la "criminalitat anarquista en particular la de España y sus principales atentados", el grau d'extensió de l'anarquisme a Espanya i les seves causes, la caracterització de les seves relacions i relacions de sectes; acaba amb una descripció dels caràcters de l'

anarquista, caràcters psicològics fonamentals ("El indicador práctico del anarquista"). Tanmateix, l'intent final d'acceptació de Lambroso es produirà, encara, el 1905, a la "Revista Contemporánea", en els seus articles sobre les característiques del "delincuente nato", com l'anarquista.

En definitiva, en aquest segon aspecte, la criminologia genera una literatura, més que una historiografia, sobre l'anarquisme preocupada sobretot -en el millor dels casos- en trobar el tipus anarquista; això, en general, amb un tractament publicista, adreçat a la justificació de mesures repressives, a vegades tan directament lambrosianes com la deportació o el manicomi.

La creació de l'Institut de Reformes Socials significà l'inici d'una segona etapa en el desenvolupament de l'intervencionalisme laboral, determinada per l'aparició d'una tasca investigadora de la realitat social. Alhora, incidí en la consolidació d'una escola sociològica. A destacar, per tant, dues funcions bàsiques i complementàries d'aquest centres la investigació de la realitat laboral mitjançant una tasca estadística i d'informació, i la preparació d'una possible normativa legislativa a dictar pels governs. No fou un cas peculiar a Espanya per tota Europa, cap a la fi de segle, es generalitzaren aquesta mena d'institucions sota el patronatge de l'estat. Com a antecedents cal parlar de les propostes (que no es convertiren ni en projectes de llei) de Francisco Luxán, ministre de Foment, i de Pascual Madoz, president del Congrés, el 1855 per a crear una comissió que informés sobre els conflictes entre fabricants i treballadors i proposés solucions al govern. Molt després fou creada la

Comissió de Reformes Socials ja esmentada. Al seu entorn hom creà algunes institucions més o menys anàlogues: el Servei especial d'Estadística del Treball (Real Decret de 9 d'agost de 1894) dins el Ministeri de Governació) la Secció d'Indústria i Comerç (Real Decret del 7 de setembre de 1902) dins el Ministeri d'Obres Públiques. Canalejas, en ser ministre d'Agricultura, intentà la conjunció i impuls de tot aquest conjunt de centres. Força seriosament plantejà un projecte de llei (11 d'abril de 1902) pel qual s'establí un Institut del Treball en el si del Ministeri d'Agricultura, Indústria, Comerç i Obres Públiques. A la fi, però, hagué de ser el govern Silvela qui dictés el Reial Decret del 23 d'abril de 1903 que fundava l'Institut de Reformes Socials. Segons el seu primer article, l'Institut havia de "preparar la legislación del trabajo en su más amplio sentido, cuidar de su ejecución organizando para ello los necesarios servicios de inspección y estadística, y favorecer la acción social y gubernativa en beneficio de la mejora o bienestar de las clases obreras".⁽⁴⁹⁾

Inicialment, el Ple de l'Institut (l'"Instituto en Corporación") era compost per 30 membres: 18 eren de lliur elecció del govern i 12 eren elegits directament per la patronal i els obrers (sis i sis, amb la següent proporció: 2 representants de la gran indústria, 2 de la petita indústria i 2 dels agricultors). Poc a poc aquesta proporció s'invertí. Conforme al Reial Decret del 14 d'octubre de 1919, 12 vocals eren elegits pel govern i 18 ho eren en elecció directa amb caràcter representatiu. El president era nomenat pel govern (el primer fou Gumersindo de Azcárate). Juntament amb el Ple, hi havia com a òrgans centrals, la Secretaria General i tres seccions tècnico-administratives que

constituïen el veritable aparell burocràtic de l'Institut. Les funcions de la primera secció eren: redacció dels informes preparatoris de la reforma legislativa; recopilació i publicació de la jurisprudència sobre accidents; relacions amb l'estranger; publicació d'informes i memòries, així com del Butlletí; servei bibliogràfic. La segona secció s'encarregava de la inspecció del treball i serveis jurídics i tècnics generals; (informes, consultes i reformes sobre accidents, tribunals industrials i de conciliació). Finalment la tercera tenia al seu càrrec l'elaboració d'estadístiques de treball i informacions i la prospecció sociologia. Aquest organigrama canvià amb la reforma de 1919: s'instituiren dues direccions generals (que substituïen les seccions): Direcció General de Legislació i Acció Social (amb les seccions de legislació, cultura generals, jurisprudència, associació, cooperació i agrosocials i Direcció General de Treball i Inspecció (amb les seccions d'estadística, inspecció, assessoria jurídica, cases barates, vagues).

En la seva primera etapa, l'Institut es recolzà en l'activitat del seu president Gumersindo de Azcárate (que ocupà el càrrec fins a la seva mort el 1917), d'Adolfo Posada, cap de la primera secció (on treballà Leopoldo Palacios), del coronel d'enginyers José Marvá y Mayor, cap de la segona (amb Práxedes Zancada) i d'Adolfo G. Buylla, cap de la tercera (on treballà com a auxiliar Bernaldo de Quirós). El secretari general fou Julio Puyol y Alonso. En el Ple, la representació patronal (després de les eleccions de 1908)⁽⁵⁰⁾ estigué formada per Juan Vázquez de Mèlla i Manuel Senante (per la gran indústria; suplents, Francisco González Rojas i Gabino Stuyk); Javier Vales Fraile i Eduar-

do Dato Iradier (per la petita indústria; suplents: Carlos Martín Álvarez i Pedro Pablo de Alarcín); vescomte de Eza i marquès do Torres-Cabrera (per agricultura) suplents, Rafael Marín Lázaro i Severino Aznar). Pel seu costat, la representació obrera era formada per Matias Gómez Latorre i Francisco Mora Méndez (suplents, José Maeso i Miguel Cano Montero) per la gran indústria; Francisco Largo Caballero i Santiago Pérez Infante (suplen Mariano Galán i Modesto Aragonès) per la petita indústria; Rafael García Ormaecheà i Victoriano Oresa (suplents, Eduardo Álvarez i Francisco Nuñez) per l'agricultura.⁽⁵¹⁾

Entre els vocals nomenats pel govern figuraren: Segismundo Moret, Vicente Santamaría de Paredes, Melquíades Álvarez, José Maluquer y Salvador, Raimundo Fernández Villaverde, Rafael Salillas, comte de San Bernardo, José de Echegaray, Piernas Hurtado, Joaquín Sánchez de Toca, Joaquín Fernández Prides, el duc de Tovar, Baldomero Argente, José M. Pedregal, Manuel García Prieto, etc.⁽⁵²⁾ A la mort de Gumersindo de Azcárate, el seu càrrec fou ocupat pel vescomte de Eza (Luis Marichalar y Monreal) i aquest substituït per Eduardo Sanz y Escartín (comte de Lizínaga). Després de la reorganització de 1919, cal esmentar en l'aparell tècnic Adolfo Posada, Pedro Sangro, Leopoldo Palacios, Ricardo Oyuelos, Juan Uña, Bernaldo de Quiros, en la Direcció General de Legislació i Acció Social.⁽⁵³⁾

Com hom ha destacat moltes vegades, el pes dels homes d'Oviedo o de la Institució Lliure d'Ensenyament és determinant, i no sols per la seva presència davant sobretot de l'aparell burocràtic (les seccions o les direccions generals), sinó també per haver estat sens dubte uns grans treballadors. Però no

s'ha d'oblidar que la tasca de l'Institut de Reformes Socials es veia obligada a passar per dos importants sedassos. Primer, les discussions del Ple, on les representacions eren molt equilibrades, més aviat favorables a la dreta i, en definitiva, al govern; després, la legislació preparada per l'aparell tècnic era "suavitzada" (o alterada) en graus successius i creixents pel Ple de l'Institut i pel govern. D'aquesta manera, a l'hora de la veritat la tasca més valuosa del reformisme en l'Institut fou simplement la tècnica, en especial els informes i estadístiques sobre la realitat social del país. I fins i tot en aquest terreny, les queixes sobre les dificultats econòmiques i polítiques de la recollida de dades foren constants.

A l'Institut s'incorporaren no sols homes del reformisme krausista, sinó també moltes persones provinents del catolicisme social. Crec que aquest és un fet que no s'ha valorat suficientment, precisament perquè els catòlics no anaren, a parar a l'aparell burocràtic. Però és que, de fet, tingueren un important paper on el Ple de l'Institut i, fora d'aquest, en els càrrecs ministerials. Paper força determinant en l'elaboració de la legislació laboral. Només alguns noms destacats podrien ser els de Josép Maluquer y Salvador, el comte de San Bernardo, el mateix Santamaría de Paredes (malgrat els seus orígens krausistes), Severino Aznar, Joaquín Sánchez de Toca, Eduardo Sanz Escartín, Pedro Sangro, Ros de Olano, etc. ⁽⁵⁴⁾

La historiografia generada per l'Institut de Reformes Socials fou de diferents tipus, amb la característica comuna d'ésser estudis, treballs o estadístiques adreçades al coneixement de la realitat social espanyola, i no en canvi una historiogra-

fia doctrinal entorn de la "qüestió social". Potser aquest és el fet més simptomàtic i cal relacionar-lo amb la proclamació feta pels reformistes d'arrel krausista a finals de segle: "ja n'hi prou de teoria!".

Vegem amb una mica de detall la successió cronològica dels treballs de l'Institut. En primer lloc, hom inicià la tasca estadística: sobre accidents de treball (1er volum publicat el 1906, cens de 1904-05); sobre l'associació obrera (publicat el 1907, cens de 1904); sobre institucions d'estalvi, cooperatives i previsió (publicat el 1908, cens de 1904); sobre les vagues (publicat el 1906, sobre dates de 1904-05). També, informació sobre congressos socials, (1er volum publicat el 1907, sobre el 1906), sobre articles de qüestions socials a les revistes (publicat el 1908, sobre el 1907) i sobre els debats entorn a qüestions socials al parlament (publicat el 1910). Recollí informes específics sobre sectors de la producció o situacions socials en llocs concrets» el 1904 publicà un primer informe sobre les mines de Biscaia efectuat per E. Sanz Escartín, R. Salillas i Julio Puyol; el 1905, un sobre els obrers agrícoles de la província d'Andalusia i Extremadura. D'altra banda, obra específica de les seccions primera i segona, fou la publicació d'informacions legislatives i sobre inspecció del treballi 1910, primera memòria sobre la inspecció de treball el 1909; 1906, primera relació sobre legislació del treball de 1905-06; 1911, balanç de la preparació de la reforma de llei de tribunals industrials.⁽⁵⁵⁾

Aquesta esquematització pot donar una idea no sols de les publicacions que l'Institut inicialment procurà oferir, sinó del tipus de preocupació que aquells reformistes tenien. Hi des-

tacaria la preocupació associacionista, així com la creença que calien informes sociològics (sovint amb un fons antropològic, pensem en la presència de Salillas o de Bernaldo de Quirós com a informants) per a un apropament més aprofundit a la realitat social. La preocupació associacionista cal relacionar-la amb l'esperança dels reformistes en un moviment sindical ordenat, tradeunionista, més preocupat per les realitzacions de tipus educatiu, cooperatiu, "constructiu", que no pas pel sindicalisme de lluita, anticapitalista i revolucionari.

L'esclat de la primera guerra mundial i els anys immediatament posteriors, provocà l'augment de la complexitat de la tasca de l'Institut (que, d'altra banda, portava ja una dècada de rodatge tècnic). Em sembla observar alguns canvis qualitatius prou significatius. Lògicament, continua l'esforç - estadístic, sobre vagues especialment, així com l'esforç legislatiu i sobre inspecció de treball. Ara bé, hom abandona les publicacions sobre els congressos socials (el darrer correspon a 1909-10), i el repàs bibliogràfic sobre els articles de qüestions socials (l'últim correspon a 1912). Sembla, per tant, que el debat doctrinari apareix definitivament vençut davant una concepció de la sociologia més estadística i moderna.⁽⁵⁶⁾ L'abast de l'esforç estadístic s'amplia i nous camps de la realitat social són estudiats hi ha un primer intent d'aproximació a l'evolució del cost de la vida, amb estadístiques de preus d'articles de primera necessitat (primera estadística publicada el 1915, corresponent als anys 1909-15) i de sous i jornades de treball. Els informes "socials" es multipliquen i assoleixen una voluntat de major profunditat. Sempre, en relació força estreta a la conflictivitat.

Així, si després dels conflictes a Rio Tinto hi hagué l'estudi de les condicions de treball de les mines de Rio Tinto (1913), o després del conflicte tèxtil de 1913 hi hagué els treballs per a la regularització de la jornada laboral al sector (1914 i 1915), ara el gran informe realitzat serà el de 1919 sobre la província de Còrdova. D'altra banda, s'inicia un esforç per a tractar la crisi de diversos sectors industrials (amb una mena d'informes econòmics sectorials): informacions sobre les conseqüències de la guerra a les indústries (1914 i 1915, i sobretot, 1918 i 1919, corresponent a 1917-18), sobre la crisi industrial a les capitals de província (1921) i sobre la crisi de l'edificació. Es comença també una informació complementària de les estadístiques de vagues i apareixen informacions àmplies i extenses sobre conflictes vaguístics importants: conflicte de ferrocarrils de 1912 (1913); vaga de la indústria tèxtil de Bijar de 1913-14 (1915); crònica dels conflictes laborals d'Elx de 1920-22 (1922); mines de carbó d'Astúries de desembre de 1921 (1922); indústria taronjera de 1921-22 (1922); altra volta conflicte dels ferroviaris de 1921-22 (1922); dels barbers de València de 1921-22 (1923); de banda i borsa de 1921-23 (1923); del metall de Biscaia (1922); dels tramvies de Bilbao de 1922 (1923); dels obrers agrícoles a Pontevedra de 1922 (1923); dels miners d'Almeria (1923).⁽⁵⁷⁾

Hi ha, per últim, un canvi també significatiu en l'elaboració dels censos d'associacions. Hom vol un "cens electoral social" (evidentment, amb tota la filosofia que hi ha implícita en això, i que de fet, encara que dictada pel govern, respon als impulsos generats des de l'Institut de Reformes Socials). Això voldrà dir que s'incorporaran les associacions patronals i

que s'intentarà una clarificació més acusada que abans. En segon lloc, el fet de la preocupació insistent sobre el tema: fins a la guerra només hi ha hagut un cens -el de 1904-, ara hi haurà el de 1916, 1919 i 1923; preocupació clarament lligada a les dificultats en l'elaboració dels mateixos censos i a la intencionalitat de trobar una representativitat "orgànica" dels sectors socials. Val a dir, que el material elaborat assoleix en general una concepció moderna i molt clara. Pel que fa a les tasques estadístiques, els problemes de les sèries provenen més de la manca d'una xarxa institucional seriosa i funcional que no de la seva concepció. I les informacions acostumen a ésser serioses i documentades, basades en l'enquesta informativa en el lloc. Es paradigmàtica la coneguda i bona informació dirigida per Quirós a Còrdova. Ara, que les informacions reflecteixin les concepcions de treball dels seus autors és una altra cosa.

És en relació al tema de les irregularitats de la xarxa institucional amb què comptava l'Institut que cal analitzar un dels grans i greus buits de la seva obra. En un repàs del que hem escrit fins ara és fàcil observar que un dels llocs centrals de la conflictivitat social a Espanya, Barcelona província, és el gran oblidat. La qüestió és més greu que la simple absència d'enquestes informatives sobre Barcelona (o sobre Catalunya en general) o que la no existència d'informacions específiques exhaustives dels grans conflictes vaguístics d'aquells anys. I és que també en les anàlisis, informacions i estadístiques generals espanyoles, el tractament més incomplet i poc segur és el que correspon a aquesta zona. Una raó genèrica, que certament hi incidí, és el pes de la UGT i del socialisme del PSOE com a prin

cipal font d'informació obrera que arribava a l'Institut. La poca presència d'ambdós a Catalunya no podia deixar de dificultar la informació. Ara bé el tema és més complex i té altres explicacions. Per una banda, la xarxa de l'Institut estava basada sobretot en les Juntes Locals de Reformes Socials, és a dir, uns organismes no tècnics sinó amb un elevat caràcter d'intervenció política. Amb això, el problema es traspassava a organismes estatals que no tenien -quasi per definició- informació acurada de base. Com és lògic, es posava més de manifest en el lloc de major complexitat laboral. És significatiu que per a Barcelona hom hagués d'encarregar a institucions particulars, com el Foment del Treball o la Cambra Industrial, l'elaboració d'un cens obrer de la província. Però hi ha encara més: els homes tècnics de l'Institut -tant els de procedència krausista com els catòlics no tenien una excessiva relació amb el món tècnic català i a l'Institut li costà de comptar amb tècnics de Catalunya.

Una conclusió que caldria no oblidar és la gran incidència que havia de tenir per a la historiografia del moviment obrer a Espanya, la no existència d'una informació de base estadística general. I això malgrat que, com acabem de veure, l'Institut de Reformes Socials representés un intent seriós en aquest sentit. El tema es remet més en general a les dificultats i limitacions de tota l'estadística del país. Però per al cas del món obrer, potser la cosa és més greu. La historiografia del moviment obrer tindrà dificultats per a deixar el camp del publicisme i de la discussió doctrinal i per a incorporar una informació de base (inexistent, a la fi) al tractament del tema.

Els reformistes espanyols havien posat de manifest i explicat el desconeixement de la realitat social del país. I les classes dirigents se n'adonaren que no sabien què era això de l'obrer que, de tant en tant, els donava prou maldecaps. Se n'adonaren també que no havia servit de massa el llarg esforç doctrinal genèric que s'havia produït al llarg del segle XIX per a discutir, amb major o menor fortuna i, finalment, força malament, el socialisme doctrinal. Encara que no es tracti, ara, d'insistir en aquestes idees val la pena aturar-se en dos exemples reveladors d'on podien anar a parar els camins historiogràfics del reformisme espanyol.

Práxedes Zancada publica, després d'El Obrero Español, un segon llibre sobre la temàtica obrera, al meu entendre molt més acabat, útil i suggèrent que el primer: El trabajo de la mujer y el niño (1904). El tema es relaciona una vegada més amb l'interès per "la reforma legislativa", per a oferir bases fermes o trobar "solucions" a la qüestió social. El prologuista ara era Dato i no Canalejas, però hi havia el mateix rebuig de les discussions doctrinals i teòriques:

"Responde, pues, plenamente la obra del señor Zancada al carácter informativo que revisten en la actualidad los estudios sociales y que sin excluir el doctrinal o teórico, acaso le supera en importancia, pues los hechos concretos de la vida real se imponen al estudio del pensador y a la acción del estadista, habiendo de marchar al compás de estos hechos las soluciones del Derecho y de la Economía si las leyes han de tener por bases necesidades reales y sentidas a cuyo remedio o alivio se encaminen cuidando siempre de no destruir el equilibrio indispensable entre los distintos y complejos factores de la producción. Las nuevas instituciones jurídicas que se llaman derecho social o legislación obrera, serían perjudiciales aun para aquellos a quienes

principalmente tratan de favorecer si no se asentasen sobre un sólido y minucioso conocimiento de los hechos de la vida industrial".⁽⁵⁸⁾

Quina és la diferència entre aquest llibre i l'anterior? Ara el llibre es centra en la societat burgesa contemporània. Hom ha arreconat, potser per inservible, el tradicional repàs històric del problema des del temps d'Adam i Eva; l'autor es veu obligat així, de manera més oberta, a tractar de les característiques de la "nova societat" i del paper que hi tenen la dona i el nen. En segon lloc, hom introdueix comparacions amb altres països, comparacions no exclusivament genèriques sobre la legislació sinó en la valoració de l'especificitat de la situació i el paper en el treball de la dona i el nen. Fer últim, i potser és el més fonamental -en tot cas, sí és el punt de partida del llibre-, hom intenta "descobrir els fets", és a dir, es minimitza el terreny del tractament jurídic i s'endinsa en el món de la producció. És bàsicament, per tant, un discurs sobre la condició real del treball de les dones i els nens a Espanya. El llibre té, però, unes fortes limitacions. Com el mateix Dato assenyala, el que en definitiva cal valorar del text de Zancada és l'ús d'informacions procedents no ja d'instàncies oficials, sinó d'entitats particulars, societats econòmiques del país, centres obrers, periòdics locals. A notar que el 1904 hom no podia recórrer ni als tradicionals llibres doctrinals jurídics ni a unes hipotètiques informacions oficials, inexistent.

Així, el llibre de Zancada s'inscriu, amb una certa "professionalitat" en aquest canvi important que es produeix en la crisi de la fi del segle ("conèixer el món concret") i que, de

fet, desemboca en el primer intent sociològic seriós del país, representat per l'Institut de Reformes Socials. Alhora, no deixa d'éser una "segona part" del seu llibre de 1902, en el sentit de posar de manifest que el reformisme krausista on porta en el millor dels casos és al coneixement "sociològic" de la realitat obrera del país. Coneixement, d'altra banda, amb unes limitacions inevitables, productes de fet del punt de partida: es tracta de la recerca de "solucions" adequades al règim burgès. Es clar que tant de bo s'hagués pogut desenvolupar aquest camí. Tanmateix, el que no cal oblidar és que, en cap moment, el millor del reformisme hispànic està disposat a cercar un replantejament de la història del país a partir de la consideració classista de la societat.

En un altre sentit i diferent direcció, hi ha un exemple molt significatiu. Vindria a representar el millor (i de fet, final) del camí doctrinal iniciat vers els anys 80 en els medis juristes i acadèmics. José Cascales Muñoz (1865-1933), jurisconsult, dedicat a la història de la literatura i de les arts, fundador d'estudis arqueològics a Espanya, a cavall entre el conreu d'un nou concepte d'història i les preocupacions socials dels juristes, iniciador de fet de l'ensenyament de la sociologia a la universitat de Madrid el 1898-99 (un curs abans que la càtedra de Sales y Ferro), publicà el 1912 dos llibres importants sobre el moviment obrer: Sociología contemporánea. Los conflictos del proletariado. El movimiento social contemporáneo. Porque cuando y cómo ha nacido el problema obrero (Madrid, 1912) i El apostolado moderno. Estudio histórico-crítico del socialismo y el anarquismo hasta terminar el siglo XIX (Barcelona, s.d., possiblement el 1912). Cascales Muñoz no segueix l'evolució de

Buylle, Quirón, Posada o Zancada cap a una sociologia moderna de la realitat social. Es mou, de fet, en els esquemes anteriors. Però precisament d'aquí pot sorgir l'interès de les seves obres escrites en els primers anys del segle. Parteix de la consciència de la manca de coneixement real de la ideologia i moviment obrer per part dels sectors intel·lectuals, intenta (de manera espectacular, com veurem) apropar-s'hi i insinua, només insinua, el que en el fons és una derivació alternativa al sociologisme estadístic del reformisme krausista. Insinua la possibilitat d'apropar-se a la realitat del món obrer no des del tractament de la "condició" del món del treball sinó precisament des de l'anàlisi acurada de l'elaboració ideològica i política generada pel moviment obrer. És a les portes de descobrir que la realitat del món obrer també s'expressa en la seva elaboració ideològica, en la seva evolució organitzativa, en el seu paper polític en la societat.

El llibre, l'interés pel tema, sorgí conforme als pressupòsits força extesos d'aquella generació d'intel·lectuals de finals del segle. Val la pena seguir la pròpia argumentació de l'autor:

"Estos estudios los consagro a cuantos por su carrera o profesión intervienen en la vida pública, viéndose obligados a tratar con frecuencia tales problemas y necesidades conocerlos y examinarlos en resúmenes, por carecer de tiempo, para consultar obras extensas, como ocurre, entre otros, a los sacerdotes, a los magistrados y a los políticos, que los unos desde el púlpito, los otros desde el foro y los otros desde el parlamento, han de juzgar la moral presente, el carácter de la criminalidad revolucionaria y la naturaleza de las leyes obreras; pero muchos de los cuales hacen hoy, por ignorancia del asunto, la apologia de lo que se proponen combatir".⁽⁵⁹⁾

Es a dir, el llibre no es proposa tant conèixer les condicions del món del treball per a cercar solucions legislatives o reformistes (objectiu de l'escola d'Oviedo), com el conèixer la realitat ideològica del moviment obrer que ha d'ésser "jutjada" pels capellans, juristes i polítics. Ara bé, el que passa és que hi ha un desconeixement quasi total per part d'aquests sectors sobre el tema. Cascales, com molts d'altres, es sentí interessat pel tema de jove, arran de la celebració de l'1 de maig de 1890. Llavors va recórrer als "polígrafs" i va perdre el temps perquè aquests "no sé habían inspirado en las propias fuentes sino en las de sus impugnadores y enemigos". Finalment, i és el més significatiu del que estava passant llavors, anà ell a "las producciones de los mismos socialistas, anarquistas y obreros ilustrados" no teniendo que arrepentirme de esta segunda empresa". Ara bé, la tasca per a un intel·lectual burgès d'apropar-se directament a la realitat obrera no era gens fàcil: com que els llibres no es trobaven a les llibreries hagué de cercar la relació amb alguns centres obrers. Això era també difícil: "Dada la infundada prevención que los proletarios tenían, en aquella época, hacia las otras clases sociales, era imposible convivir con ellos con el carácter de intelectual". La solució la troba en el seu coneixement de relligació; llavors, com a obrer, ingressà (el 1893) a la Sociedad de Encuadernadores de Madrid El Libro. Aconseguí l'èxit en l'empresa: l'abril de 1894 el designaren representant de la societat a la manifestació de l'1 de maig i l'elegiren president de la mesa de discussions. Havia conegut els obrers com a obrer. Ara li calia, diu ell mateix, conèixer l'obrer com a patró. Va montar un taller de relligació i lloga

uns quants treballadors. D'altra banda, es relacionà també amb el món il·lustrat dels obrers: amb els redactors d'"El Socialista" i "La Idea Libre" de Madrid, amb els de "La Ciencia Social" de Barcelona. Gràcies a això, pogué mantenir una certa correspondència amb els principals col·lectivistes i anarquistes de Londres, Roma i París. Cascales, així, a part de posar de manifest aquell afany per conèixer quina cosa era el moviment obrer, inaugurarà a Espanya la petita llista dels publicistes que es posaren a treballar i es relacionaren directament amb les societats obres, en una mena d'enquesta sobre el terreny.⁽⁶⁰⁾

El cert és que Cascales aconseguí un coneixement sobretot doctrinal força profund de la realitat del moviment obrer del moment i, en tot cas, evità el parany de la visió maniquea predominant que identificava els obrers amb "anarquistes dinamiters". La filosofia de Cascales sobre la qüestió social és eclèctica. Tot canvia i res és permanent. No hi ha conflicte, simplement, quan dominats i dominadors creuen que l'ordre social és estable. Per què i com han sorgit les diferenciacions socials? La societat no és producte del "pacte" per al "combat per la vida", sinó producte de l'extensió de la família i del paper que exerceixen sentiments d'egoisme i simpatia. El progrés significa en el fons el pas de l'homogèni a l'heterogeni, de l'u al múltiple. L'esclavitud començà amb la divisió del treball i la seva principal causa fou el desnivell en la intel·ligència i força muscular dels homes. Hi ha hagut, però, una evolució: esclavitud, servitud, artesanat gremial. La revolució francesa deslligà els obrers del gremi. Però a partir d'aquí, només han millorat la seva situació amb associacions de produccions de socors mutus. Aconse-

guiren arribar a la llibertat política i religiosa. Els manca, però, el compliment d'una darrera aspiració: la total transformació de l'organització social. Certament, en el moment contemporani són més freqüents els conflictes socials. I és que:

"La màquina por un lado, y el materialismo por otro, han hecho más frecuentes las crisis obreras, y más general el descreimiento. La sociedad presente, como la de Atenas, necesita del esclavo, del proletario, para existir, y sin el freno de la religión, se subleva éste".⁽⁶¹⁾

La manca de creències religioses i el mal exemple de les classes superiors ha enverinat la naturalesa de la lluita. Tanmateix, és clar que:

"sin la aplicación de la máquina a la industria, y sin la forma de producción capitalista, de la que es hijo el proletariado o clase obrera actual, no se habría originado nunca, aunque las sociedades careciesen de todo sentimiento religioso y la inmoralidad y la incultura se enseñoreasen de todos los hombres".⁽⁶²⁾

Què es pot fer? La solució definitiva no és possible sense la destrucció del sistema de producció capitalista. Contra això no es pot lluitar, hi ha l'exemple de la història. Hom ha lluitat equivocadament. Els savis no haurien de desfigurar les doctrines dels obrers, sinó exposar-les tal com són. Els governs han de guardar l'organització política i econòmica que troben i impedir causes de desordre, sense atiar el foc:

"en tanto los innovadores no logren convencer a los demás ciudadanos de la bondad de sus proyectos y su realización se haga inevitable, al par que ventajosa para todos o para los más (...) ¿Cómo disminuir, para el trabajador, los efectos de las huelgas forzosas y, para todos, el indiferentis-

moderno problema social, no a impedir o torcer la dirección de las tendencias socialistas y anarquistas que van más allá de todas las transitorias cuestiones obreras".⁽⁶³⁾

Es a dir, transitòriament, "el problema obrero es una cuestión de progreso material, de perfeccionamiento de los medios de producción". En aquest sentit s'ha d'impulsar una legislació favorable per als vells, els aturats, reducció de la jornada, sou mínim, anul·lació de la feina a preu fet, protecció de vivendes (no exclusivament obreres), accidents de treball, treball de dones i nens, jurats mixtes, cooperatives de producció. D'altra banda, seria útil que "los ministros de la religión" fossin els protectors reals dels obrers en tot això. Així, en definitiva, en el futur "el cambio que en lo porvenir haya de verificarse será menos brusco y de consecuencias menos desfavorables".

En definitiva, Cascales el que fa és aconsellar que més val -per a tots, per als mateixos sectors dominants- que impulsin un reformisme paternal que no aguditzí la lluita social, ja que tanmateix, a la llarga el canvi social es produirà, més violent, més brusco o més matisat.

Catalunya

A Catalunya també la historiografia sobre el món obrer sorgí del debat i de les discussions sobre la "qüestió social". De fet, amb un cert retràs respecte a la resta d'Espanya, fins els primers anys del segle no hi haurà una voluntat decidida d'historiar el moviment obrer i la realitat del món obrer. De manera clara hom pot notar la gran ruptura que es produeix entre 1870 i 1900 respecte dels camins historiogràfics oberts en els anys anteriors per Cerdà, Salarich, Monlau, Altadill, etc.

Ara bé, les discussions doctrinals no tingueren el mateix caràcter i paper que a la resta d'Espanya, per més que hi hagueren alguns punts de contacte. Unes primeres consideracions, a relacionar amb l'indubtable pes específic de l'obrerisme català, potser ajudaran a entendre aquesta diferenciació.

1) El paper dels juristes fou a Catalunya en aquests debats important, però no foren ells exclusivament els que es preocuparen pel tema obrer. A més, el discurs jurídic tingué unes altres connotacions ideològiques i seguí una evolució diferent de la marcada pel pensament d'origen krausista.

2) També, el catolicisme social tingué la seva dinàmica pròpia. I cal fer constar, ja ara, que assolí una actitud molt més beligerant.

3) A Catalunya hi hagué la intervenció directa en el debat de fabricants i d'intel·lectuals estretament relacionats amb els mateixos. D'aquí se'n derivà un important pes en les discussions dels economistes, fet que d'alguna manera equilibrà el pes del tractament exclusivament jurídic.

4) Des d'un començament el republicanisme federal i, molt sovint, les seves propostes reformistes, tingueren una extraordinària incidència. A Catalunya el reformisme assolí un contingut polític força allunyat del reformisme accidentalista dels krausistes. I això, l'obligà a aprofundir en el tema del paper i significat de l'intervencionisme laboral estatal.

5) De tota manera, a principis de segle, també a Catalunya hi hagué una clara consciència de la necessitat de conèixer la realitat social i del fracàs dels molts anys perduts en la discussió doctrinal. Però en aquest cas hom no pogué comptar massa amb la plataforma estatal. Calgué conformar-se amb el suport d'

algunes institucions locals, en especial l'ajuntament de Barcelona. Alhora es produí un intent d'endegar un Institut de Reformes Socials propi: és el cas del Museu Social. Qui portà la veu cantant, des del punt de vista tècnic, no fou el sociòleg (donant a aquesta paraula la connotació que té aplicada als de la universitat d'Oviedo) sinó l'economista i l'estadista: Josep Maria Tallada i Manuel Escudé, per posar dos noms. D'altra banda, la influència del catolicisme fou molt acusada en aquests homes tècnics. Els "sociòlegs" catalans foren, en fi, més aviat economistes, estadistes, catòlics i de la Lliga Regionalista (a Madrid, els tècnics de l'Institut de Reformes Socials eren juristes, sociòlegs, no catòlics i accidentalistes en política). A Catalunya els tècnics, sovint, mantingueren relacions amb els fabricants o les institucions patronals de caràcter econòmic; a Madrid, les relacions foren bàsicament amb el món professional de la universitat i de la política governamental.

El canvi electoral de 1901 -entrada de la Lliga i dels republicans llerrouxistes a l'ajuntament de Barcelona- significà la ràpida creació d'un Negociado de Estadística, Padrón y Elecciones, sota la direcció de Manuel Escudé i Bartolí. S'inaugurà així una tasca estadística, especialment atenta a la realitat social de la ciutat. La necessitat de conèixer restà explícita, i hom inicià la publicació d'un "Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona", que perdurà fins el 1923 (encara que el darrer volum correspongui a l'any 1917). La proposta de publicació partí de la Comissió d'Estadística, padró i eleccions, signada el 20 de juny de 1903 per Francesc Cambó, Juan Moles, Jaume Carner Ramon Albó i Clemente Selvas.⁽⁶⁴⁾ És a dir, formada per homes que

havien arribat a l'ajuntament el 1901 des de la Lliga (Cambó, Carner, Albó) o el republicanisme coaligat (Joan Moles i Climent Selvas). Manuel Escudé i Bartolí (Reus 1856-Barcelona 1930) era funcionari de l'estat des de 1878 a Barcelona, estadístic i demògraf, amb una considerable bibliografia el 1902, quan fou nomenat cap d'estadística de l'ajuntament de Barcelona. En els recents inaugurats anuaris, hom pogué notar el pes d'Escudé en el gran nombre de pàgines dedicades a les estadístiques demogràfiques. Tanmateix, aviat (anuari de 1903) hi hagué la preocupació per a enregistrar els sous i jornals dels diferents oficis i per a donar la classificació de la població segons l'ofici. L'objectiu bàsic de l'Anuari l'exposà Escudé: "la publicació de este Anuario Estadístico tiene, entre otros objetos, destruir el mal concepto que se ha formado en esta ciudad, poniendo de relieve mucho bueno que se ignora y no poco malo que puede corregirse".⁽⁶⁵⁾ Així, a la tasca de l'Anuari hom deu, en relació especial al tema de la historiografia del món obrer, unes dades estadístiques sobre salaris i jornals i l'evolució de preus de productes de primera necessitat, així com la publicació d'uns primers censos professionals i obrers. A més hi hagué un altre tipus d'informació social molt important i indicativa de la situació real de l'obrer a Catalunya, com és ara la informació sobre l'estalvi, el mutualisme i l'ensenyament popular, el funcionament de la Junta Local de Reformes Socials, els Tribunals Industrials etc.

La tasca es resentí, una vegada més, de la manca d'una xarxa institucional estadística seriosa, especialment posada de manifest en el constant recurs a les dades treballades per ins-

titucions ciutadanes o inclús per particulars. Fou significatiu, en aquest sentit, el poc és que l'Anuari pogué fer de les dades elaborades per l'Institut de Reformes Socials.

La feina del negociat estadístic do l'ajuntament volgué ésser completada amb l'aparició d'un organisme de major abast: el Museu Social.⁽⁶⁶⁾ Fou creat el 1909 sobre la base institucional de l'ajuntament i la diputació provincial de Barcelona, i aspirà aviat a ésser l'organisme bàsic d'estadística social de Catalunya. El Museu sorgí quan Prat de la Riba ora president de la diputació. Prat entrà a la diputació el 1905 i fou elegit president l'abril de 1907, càrrec que continuà exercint, reelegit el gener de 1910 i el maig de 1911, fins que l'abril de 1914 passà a presidir la Mancomunitat. La creació del Museu Social data del 15 de novembre de 1909. Fou creat per a "estimular i fomentar tota la iniciativa i activitat en benefici de los classes més necessitades". El personal tècnic del Museu fou: Josep M. Tallada, director; Josep Ruiz i Castellà, secretari general; Cebrià de Montoliu, bibliotecari. À destacar que, els tres eren economistes, amb títol acadèmic de la facultat de dret, però dedicats als temes economics o d'urbanisme i sense relació estricta amb la universitat. El Museu edità un "Butlletí", inaugurà una Secció Estadística i publicà un "Anuari d'Estadística Social" (1912-1915). El seu esforç estadístic, en aquest sentit, s'adreçà fonamentalment a les ressenyes i a les estadístiques de vagues i de preus i salaris. L'atenció esmerçada a la formació d'un cens obrer no reeixí. També intentà unes anàlisis monogràfiques sobre el món del treball a les comarques catalanes, les quals, malauradament, quedaren interrompudes.⁽⁶⁷⁾

En aquesta empenta el pes decisiu va córrer a càrrec de la Lliga i per més que hi participés gent políticament diversa, tant les institucions com el personal tècnic cal veure'ls en estreta relació amb la Lliga. De tota manera, el tractament historiogràfic que aquesta volgué imposar -força diferent del que venia de Madrid- féu fallida clarament el 1919-20, abans del 1923, i, penso, molt relacionat amb la crisi de les relacions obrers-patronal d'aquells anys. El Museu Social acabà convertit en un simple Institut d'Orientació Professional, fora ja l'ambiciós projecte inicial.⁽⁶⁸⁾ A l'ajuntament l'Anuari també deixà de publicar-se per aquells anys.

D'altra banda, les institucions econòmiques de la patronal també participaren en l'esforç estadístic de coneixement de la realitat obrera. En especial, el Foment del Treball, la Cambra de Comerç i la Cambra Industrial. El Foment, sobretot de la mà de Marcel·lí Graell, autor ell mateix de La cuestión social (1911) i la Cambra Industrial integraren sovint la quantificació del nombre d'obers industrials a Catalunya i aconseguiren fer uns censos parcials però importants el 1919. Pel seu costat, la Cambra de Comerç es preocupà especialment de resseguir el moviment vaguístic.

El panorama resta incomplet si hom no fa referència a la historiografia publicista generada per aquestes institucions. Només cal recordar que Tallada féu el 1910 una brillant anàlisi del moviment social del segle XIX a Catalunya, sens dubte l'intent més seriós fins el treball de Manuel Reventós de 1925 i que comentaré posteriorment. També, que Josep Alemany i Borràs, proper a la Lliga, inaugurà el 1903 la petita sèrie d'anàlisis lo-

cals de la situació econòmica i social amb Blanes. Ensaig d'estudi crítich, econòmich-polítich-social. També de la Lliga sorgí un primer estudi sobre el món obrer que hom podria qualificar d'antropològic. Martí Roger i Crosa, amb Els tipus socials de la producció suro-tapera, es proposà explicar la "manera de ser i la manera de viure dels obrers que intervenen en les diferents manipulacions que experimenta el suro; del propietari (...) del fabricant (...) del comerciant (...) dit en poques paraules, de tots aquells que en la producció suro-tapera troben els medis necessaris per al sosteniment de llur existència". I això perquè creia que "un poble, amb tot i sa unitat, és un conjunt de tipus socials diversos; producte de causes que obren constantment; essent una de les principals, tal volta la més important després de les condicions geogràfiques del lloc, la mena de treball". El fet és que, al marge, del seu interès metodològic, el llibre de Martí Roger oferí una anàlisi molt rica i complexa d'un sector industrial i inaugurà un camí malauradament gens conreat posteriorment.⁽⁶⁹⁾

Resta, per fi, la tasca historiogràfica generada pel catolicisme social a casa nostra. En relació a los discussions doctrinals i els múltiples i no massa exitosos intents de tirar endavant amb organitzacions d'obriers confessionals (especialment amb el P. Gabriel Palau i Acció Popular), cal destacar les obres de Miquel Sastre i Sanna, Josep Elias de Molins i Joan Paulis.

El mallorquí Miquel Sastre, arribat a Barcelona a principis de segle i protegit per Bartomeu Amengual, es proposà recopilar dades sobre el moviment social obrer a Barcelona a partir de 1903; de fet, però, hagué de circumscriure's aviat a la crò-

nica del moviment vaguístic i publicà sota el títol genèric de Las huelgas en Barcelona y sus resultados obres anuals del 1903 al 1914. L'obra individual de Sastre fou així anterior a l'esforç del Museu Social i del mateix Institut de Reformes Socials. Sastre es preocupà de quantificar les vagues i fonamentà les seves cròniques sobretot en la consulta directa a societats obres i organismes patronals. Alhora, Sastre formà part de l'Acció Popular del P. Palau i va intervenir en les Setmanes Socials. Acabà treballant a la Cambra de Comerç, on sembla que dirigí el treball d'aquest organisme sobre el moviment vaguístic català; fou autor també de La Esclavitud moderna. Martirologio social (1921), una relació dels atemptats produïts a Barcelona entre 1910-21.

El cas d'Elies de Molins i de Paulis és una mica diferent. Sastre s'especialitzà de fet en treballs estadístics i sociològics, a més de conrear el publicisme més genèric sobre la qüestió obrera, mentre que Elies de Molins i Paulis feren simplement una incursió aïllada en aquest terreny, a l'empara de les esperances posades pel catolicisme social en apropar-se a les dones treballadores. Les seves obres, La obrera en Cataluña en la ciudad y en el campo (s.d.) i La obrera de la aguja. Feminismo (19..) sorgiren, en quant a les dades estadístiques, de l'esforç concret fet pel Museu Social per a presentar al Congrés del Treball celebrat a Zurich el 1912 sobre el treball de la dona a domicili.⁽⁷⁰⁾

ELS MILITANTS OBRERS I LA PROPIA HISTÒRIA

Una primera constatació important és precisament la poca literatura generada durant el segle XIX des de les files del mo

viment obrer, des de la militància obrera, amb la pretensió d'historiar el seu moviment, òbviament una raó pregonada d'aquest fet no es altra que la ganes d'estabilitat organitzativa i política assolida pel moviment obrer al país. Tanmateix, el fet és significatiu i anunciarà una característica important d'aquesta historiografia. Tampoc en ella trobarem cap valoració de la pròpia història com a un element important de la dinàmica social. Com en altres països, la seva història serà institucionalista, tant perquè tendirà a donar una visió institucional del seu moviment, com perquè tendirà a fer un tractament endogàmic, de portes endins. I si la totalitat de les característiques assenyalades per Hobsbawm per a aquesta història generada pels militants⁽⁷¹⁾ seran vàlides, com veurem, en el cas espanyol, aquí la qüestió vindrà agreujada encara per la pobresa de la producció, reveladora en algun sentit d'un fet, que em sembla de summa importància: durant molts anys a la militància obrera li costarà d'ésser conscient del paper polític i social concret de la seva lluita. Tanmateix, cal advertir d'entrada, i malgrat tots els límits d'aquesta historiografia, que fou sens dubte l'única base real, durant molts d'anys, d'informació sobre el moviment obrer.

De fet, la primera mostra important d'un intent d'historiar el moviment obrer fet per un militant és l'obra de l'aliancista Francesc Tomàs i Oliver, Apuntes históricos. Del nacimiento de las ideas anarquico-colectivistas en España. serie d'articles publicats a "La Revista Social" de Madrid entre el 27 de desembre de 1883 i el 15 de gener de 1885.⁽⁷²⁾ Hi ha alguns punts claus que ens poden interessar. L'obra parteix de l'interès conjuntural de militància per a desqualificar l'intent d'endegar un par-

socialista marxista i és l'expressió, en aquest sentit, de les escissions internes obertes durant la Primera Internacional. Tanmateix, la qüestió bàsica per a nosaltres rau en un doble fet; la pretensió és fer una història de la ideologia i aquest objectiu és difícil no veure'l en estreta relació amb una concepció idealista de la història, concepció que com he assenyalat en un altre lloc fou bàsica en els moments de configuració teòrica de l'anarquisme.(73) Tomàs s'esforça constantment en posar de manifest la conseqüència ideològica entre la FRE i la FTRE i per això es preocupa sobretot de fer un repàs documental que estableixi les passes seguides en l'elaboració d'un ideari social que es vol generat i representatiu de tot el moviment. L'esquema històric és clar. Amb la Primera Internacional es produí el naixement de les veritables idees alliberadores, obreres. Tanmateix, dins la Primera Internacional hi havia encara influència del republicanisme i d'ideologies estranyes a la veritable ideologia obrera, que la mistificaren en part. El purgatori de la clandestinitat i la repressió havia servit per a purificar la ideologia generada. Amb la FTRE (amb què Tomàs se sent identificat i és un dels impulsors) les coses estaven més clares: els obrers ja optaven majoritàriament per unes posicions més radicals i explícitament anarquistes. Els homes conseqüents del temps de la Primera Internacional

"permanecieron en sus puestos para demostrar más tarde, al renacer como el ave fènix de sus cenizas, que las ideas son más fuertes que el agua, que horada las piedras. Los poderes autoritarios podrán disolver las organizaciones que persigan una causa grande y justa; podran perseguir a sus individuos, podran encarcelarlos, deportarlos, fusilarlos o arrojarlos al fondo del mar, pero siempre quedará el número suficiente para que la idea reviva, se purifique en la pros-

cripción y tome mayores vuelos creando en virtud de las inevitables evoluciones del Progreso y por miedo a la Revolución, los poderes públicos se vean precisados a que todos puedan manifestar sus ideas".⁽⁷⁴⁾

La concepció idealista de la història és òbvia, i encara que aquest no és el lloc per a insistir en el tema, sí cal, però, retenir que, en el fons, quan els militants anarquistes historien el seu propi moviment no són massa lluny de les concepcions dels republicans o de les concepcions imperants en el món més acadèmic i professionalitzat sobre la història.

Malgrat l'interès de l'obra de Francesc Tomàs, fou al tombant de segle quan es produí l'aparició de les obres que podem considerar bàsiques: les dels també ex-internacionalistes Anselmo Lorenzo (1901) i Francisco Mora (1902). Unes primeres característiques genèriques són: els autors historien de fet la seva pròpia vida i tendeixen a veure els anys de la Primera Internacional -en els fons els de la seva joventut- com a l'inici del moviment obrer a Espanya. En aquest sentit, l'oblit de 1840-43 i de 1854-56 serà molt significatiu. D'altra banda, la creença en la força de les idees com a principal motor de la història els porta, tant els anarquistes Tomàs i Lorenzo com el marxista Mora (aquest d'una manera més complexa, menys explícita) a minimitzar el paper del moviment obrer organitzat, en especial del sindicalisme, i a magnificar el paper del pensament socialista. Coherentment, en els anys anteriors a la Primera Internacional es fixaran només en el denominat per uns socialisme "utòpic" i inici del pensament socialista pels altres. En definitiva, mostren el conjunt d'idees que arribaren a la seva generació i a

partir de les quals pogueren definir el veritable "ideari obrer", el seu.

És clar que amb tot això, als autors militants els costarà molt d'arribar a la història de la classe obrera. De fet, no ho pretenen en cap moment. Per a ells hi ha, en el fons, una consideració pobrament sociològica: el desenvolupament del capitalisme genera l'existència d'una classe obrera, aquesta qüestió social explica la lluita dels obrers i l'important serà per tant la discussió de les idees, l'estrategia si es vol, que ha de presidir la lluita. Pel camí s'ha perdut la possibilitat d'entendre el paper de la classe obrera històricament considerada.

Si repassem el primer volum d'El Proletariado Militante (19.. d'Anselmo Lorenzo és fàcil trobar una constant referència a les idees, i això en un doble sentit. Hi ha afirmacions explícites com les següents

"Disuelta la Internacional, no tanto por las escisiones creadas por antagonismos personales, ni por la arbitrariedad gubernamental, como por el hecho mismo de la depuración de las doctrinas y la libre expansión de los actos"

"En buena hora que se entrase a formar parte de aquella asociación sin distinción de color o nacionalidad, pero ¿sin distinción de creencias? Pues si las creencias determinan las aspiraciones y éstas los actos, ¿cómo podría presumirse que con creencias distintas y aun opuestas se llegaría a conseguir la unidad de acción necesaria para transformar radicalmente el mundo?"

"!Quien puede calcular las consecuencias de la manifestación de una idea!"

"Por fortuna, pobre obrero, entonces como hoy (...) tenía y tengo por cierto que las aspiraciones populares, seguras de su legitimidad, arraigan, se desarrollan, ganan espacio y consistencia y, por último, confirmadas por la ciencia

y sancionadas por la revolución, dominarán contra todo lo que se les oponga".⁽⁷⁵⁾

Aquestes i d'altres afirmacions del text continuen moltes de les característiques assenyalades en el cas de Tomàs: les doctrines es depuren, és més important la unitat de les creences (la "comuni6n de pensamiento", com dirà el mateix Lorenzo) que no la unitat de classe entesa com a unitat d'un sector social, una idea, per més que vençuda conjunturalment, pot a la fi resultar triomfant si és conforme a la ciència, a la "verdad pura". Hi ha, però, una diferència respecte a Tomàs: el rebuig, força clar, del sindicalisme i això ens porta a assenyalar el segon sentit a que he fet referència abans.

Si resseguim l'obra ens trobarem que aquesta és simplement l'explicació de l'activitat d'un grup reduït d'homes, grup decisiu perquè, per exemple, "de ellos parti6 ese gran movimiento proletario que actualm6nte rige la evoluci6n progresiva de la humanidad",⁽⁷⁶⁾ grup que aconsegueix gràcies a una sèrie d'influències -especialment de t'anelli- posseir l'ideal alliberador. La desconfiança envers els obrers organitzats sindicalment és constant: el societarisme és una primera i pobre expressió de la situació dels obrers, però l'important són les idees "científiques" idees explicades per estudiosos, per gent intel·ligent, per apòstols. Així, segons Lorenzo, l'èxit del viatge de Fanelli fou precisament el fet d'haver aconseguit crear un apostolat a Madrid, si la seva visita s'hagués reduït a la Barcelona obrera no s'hagués fet res. Tanmateix, i no és estrany, els apòstols necessiten seguidors i en aquest sentit és clar que els apòstols madrilenys no haguessin estat sense l'existència d'una Catalunya obrera.⁽⁷⁷⁾

Ara bé, l'obra de Lorenzo -potser a causa del moment personal en què és escrita- minimitza fins i tot els aspectes organitzatius d'aquest grup dirigent. De fet, l'important són els debats ideològics en els quals membres del grup prenen part, o els manifestos i articles de premsa que fixen la posició doctrinal oficial de l'organització. Així, la controvèrsia a l'Associació de la Borsa de Madrid amb la intervenció d'ell mateix i Morago contra Gabriel Rodríguez o, més endavant, las conferències donades a San Isidro en disputa amb els "economistes burgesos" (el mateix Rodríguez i Suñer y Capdevila). També, la reproducció de manifestos i programes com el que anuncia la constitució del nucli organitzatiu de la Internacional (desembre de 1869) o l'aparició de "La Solidaridad" (gener de 1870), la posició davant la guerra franco-prudiana, etc. Quan ha de parlar de congressos o conferències del moviment, tornem al mateix: l'important són els dictàmens que fixen les posicions doctrinals (i el paper del grup dirigent que fa avançar doctrinalment els obrers representats), com en el cas de la seva explicació del Congrés de Barcelona; quan hi ha una conferència bàsicament organitzativa i de balanç de forces i treballs fets, pràcticament no en parla (dedica, per exemple, poc menys que mitja pàgina a l'explicació de la Conferència de València).(78)

Cal advertir que es difícil no deixar-se emportar per la impressió que el fet de no parlar de la classe obrera, dels problemes de l'organització obrera envers aquesta classe, dels problemes concrets de l'obrer, del seu paper en la lluita social concreta, històrica, no és degut sols al rebuig ideològic d'aquesta sèrie de qüestions, sinó fonamentalment perquè el grup diri-

gent -i Lorenzo en especial- no sabia pràcticament res del tema. Tanmateix, hi ha algunes característiques en aquestes primeres obres de militants que no es poden minimitzar. Per molt que els autors intentin autojustificar les seves posicions personals i desqualificar les dels altres, són en conjunt unes obres força veraces. I són, en tot cas, unes fonts de primera mà, fiables en aquest sentit, de la seva pròpia actuació. La seva gran virtut rau precisament en què revelen totes les seves limitacions. Ben llegides poden servir per a caracteritzar -i per fer-nos repensar a nosaltres- la història del moviment obrer. Amb la condició, és clar, d'abandonar actituds convencionals i d'intentar tractar el dirigent obrer -o com a mínim, el que ho intenta ésser- com es tractaria històricament el líder polític burgès o el mateix rei. Si considerem que aquests mateixos dirigents tingueren un paper i foren també moviment obrer, llavors els silencis i les mancances són tan importants com les explicacions. Per exemple: l'obra de Lorenzo, de Tomàs o de Mora poden ajudar-nos a entendre no sols humanament el tarannà i els marcs de referència d'una sèrie de dirigents (cal no oblidar que els autors adopten sovint tons col·loquials, personals, d'escriptors d'ambient i de moments concrets per tal de donar els petits detalls dels "grans homes", i això al marge del seu to d'impenitents moralistes), sinó fins i tot a matisar la pretensió d'un moviment obrer representat per un grup dirigent. En definitiva, són obres que tenen totes les virtuts i tots els inconvenients per a la historiador dels llibres de memòries. No són un camí a seguir per l'historiador, però sí són una font bàsica, indispensable

Com és sabut, l'ex-internacionalista Francisco Mora fou un

dels fundadors del Partido Socialista Obrero el 1879. La seva Historia del socialismo obrero español desde sus primeras manifestaciones hasta nuestros dias (Madrid 1902) fou, de fet, una resposta al llibre de Lorenzo. I, significativament, hom pot trobar molts punts metodològics comuns a les dues obres.

Hi ha en Mora igual interès per les qüestions doctrinals que en Lorenzo. També per a Mora el moviment obrer anterior queda diluït en la discussió del primer pensament socialista, i això malgrat que l'objectiu del llibre, segons ell, "no es un estudio de la doctrina socialista, sino una sereña de la acción del socialismo".(79) Una diferència bàsica consistirà en què mentre Lorenzo d'alguna manera es considera hereu d'aquell primer socialisme, Mora, de manera rotunda, intenta una clara línia divisòria, desqualificant-lo amb l'epítet de "socialisme utòpic", que per a ell no té res del caràcter simplement descriptiu que li volgueren donar Marx i Engels: "Todas las afirmaciones del socialismo utópico (falansterios, Icaria, etc) se desvanecen ante la realidad de los hechos. Por el contrario, todas las afirmaciones del socialismo científico tienen una explicación lógica, cuya realidad salta a la vista".(80)

Per a Mora, primer hi hagué el socialisme utòpic, que com hem vist, es desfeia davant la realitat. L'inici del socialisme científic fou sens dubte el Manifest Comunista. Aquest fou "la semilla de la cual nació la Internacional y la ocasión para darles forma la facilitó la misma burguesía. Lanzada la idea, las condiciones económicas de la sociedad burguesa la abonaron".(81) És a dir, la Internacional fou el producte de l'acció de Marx i Engels (sobretot de Marx), tant pel fet d'haver produït ja el 1848 el Manifest com pel seu paper concret en els inicis. Sens

cap mena de dubte, per exemple, "el verdadero inspirador de la asamblea (de Martin's Hall, el 1864) fué Carlos Marx". Davant d'això, les condicions econòmiques de la societat burgesa no deixen d'ésser una afirmació genèrica amb la qual podria també estar molt d'acord el mateix Anselmo Lorenzo. L'important, malgrat el record a unes certes condicions objectives, fou el descobriment per Marx i Engels del socialisme científic, és a dir, el contingut doctrinal del Manifest Comunista. Per això, si la Internacional fou bàsica no ho fou en el seu conjunt. La Internacional fou una "cruïlla d'idees" i a través dels seus congressos hom arribà, gràcies a l'esforç de Marx, a la formulació adequada, no necessàriament compartida per tothom. L'esquematzació de les activitats dels congressos feta per Mora destaca, com és lògic, el tema de la progressiva consciència de la necessitat de la lluita política. Així, si a Laussana hom considerà que l'emancipació social era inseparable de l'emancipació política i si a Brussel·les i Basilea s'afirmà que els instruments de treball havien d'ésser propietat col·lectiva, a l'Haia s'arribà a la definició del proletariat com a partit polític. Els que s'hi oposaren no foren altres que els anarquistes, responsables de la desunió i els quals qualifica amb els més durs epítets. Val la pena de reproduir els raonaments emprats contra els anarquistes, si més no per a veure la llarga tradició d'una manera d'afrontar el tema de les dissidències i les disputes ideològiques en el moviment obrer:

"¿Quién debía temer la constitución del proletariado en partido político de clase? La burguesía. ¿Quién debía tener interés en que esto no se verificarà? La burguesía también.

Fue, pues, la burguesía la que, por medio de sus agentes, se introdujo en la Internacional, impidiendo que ésta cumpliera la grandiosa misión que le estaba encomendada".(82)

Això, després dels fets de la Comuna que espantaren la burgesia i la decidiren a actuar. L'agent fou l'Aliança de la Democracia Socialista, "hija burguesa de la liga de la paz y de la libertad y madre del anarquismo demoledor". En definitiva:

"Sin la ponzoña anarquista, agente burgués que se introdujo alevosamente en el seno de la Internacional y vino a envenenar el cuerpo robusto y lleno de vida de la clase proletaria que militaba bajo su bandera, no es posible calcular a que grado de organización y a que mínimo de reformas obtenidas habríamos llegado a estas horas".(83)

A la fi, passat el seu moment, la Primera Internacional deixà el seu testament: la fase d'organització dels partits obrers i la posterior creació de la Segona Internacional.

Amb un llenguatge diferent tenim també aquí alguna cosa semblant al tema de la depuració doctrinal: les lluites obreres, les grans organitzacions obreres, les dificultats, les aparents anades enrera, serveixen finalment per a que sorgeixi depurada la veritable doctrina emancipadora: en aquest cas, la comprensió de la necessitat de la constitució d'un partit obrer que emprengui una lluita política que es vol obrera, pròpia. I no cal oblidar que la doctrina emancipadora parteix, també per a Mora, d'uns savis. Anant per aquest camí, és difícil que hom intenti copsar en la seva complexitat la multitud d'accions empreses per la classe obrera per a afirmar el seu paper.

Mora considera que el Moviment obrer anterior a la Internacional no fou sinó un simple antecedent. L'organització conscient

del proletariat i el naixement del socialisme obrer fou a Espanya producte de la Internacional. Abans hi havia hagut sols treballs equivocats, encara que laudatoris. Fou el treball dels socialistes utòpics. El moviment obrer organitzat és desqualificat per Mora amb la designació de moviment societari, és a dir, moviment sense consciència pròpia. En tot cas, també el moviment societari d'abans fou l'antecedent del moviment societari generat per la Primera Internacional:

"La clase obrera española, sin pròpia iniciativa, y desconociendo por completo sus destinos, seguia de buena fe los consejos de los partidos burgueses que más halagaban sus inconscientes aspiraciones de mejora social. Pero este estado de cosas debía cesar el día en que, cambiando las condiciones políticas de la nación, se modificaran las relaciones de los partidos y de las clases sociales ante el nuevo examen de sus intereses económicos. Esto sucedió con el triunfo de la Revolución de Septiembre". (84)

Ara bé, si deixem de banda el clar intent polemitzador de Mora envers els anarquistes, així com les justificacions i omissions interessades, el llibre de Mora inaugura un tractament especial del moviment sindical. La qüestió, lògicament, està en estreta relació amb les posicions del PSOE, que mai fou tan crític envers el sindicalisme com ho fou per exemple un dels seus primers mestres, Jules Guesde. Mora parla sovint del "movimiento de resistencia al capital". Ho fa també de les vagues i es preocupa de les seves característiques. Dóna xifres d'afiliació i cotització. Aquest interès no es pot trobar sols en el llibre que estem comentant. Després, el 1903-05, en una mena de continuació del llibre, publicà a "La Revista Socialista" moltes pàgines amb informació local sobre l'expansió del moviment societari.(85) En aquest sentit, l'obra de Francisco Mora és d'una major

complexitat que no la de Lorenzo o Tomàs, als quals costa molt de fugir de la vida interna dels comitès directius i que com a màxim arriben a esmentar dades genèriques del tipus "a tal congrés hi havia tants o quants delegats en nom de tal nombre de societats o de tants afiliats".

I tanmateix, no és que la concepció sobre el paper dels dirigents, dels apòstols, de les doctrines, de Mora sigui molt diferent a la dels anarquistes. Per a Mora són els dirigents qui creen directa o indirectament les seccions de la Internacional, o les societats de resistència, i són els dirigents també qui amb la seva actuació poden dur al fracàs o a l'èxit el moviment sindical (per exemple: les causes del fracàs final de la Primera Internacional a Espanya foren, segons ell: 1) l'abstenció política de la classe obrera acordada al congrés de Barcelona; 2) els acords de la Conferència de València sobre la república democràtica federal; 3) la desllealtat de la Tercera comissió federal aliancista. Si els dirigents haguessin imposat la participació política, potser una minoria socialista a les corts republicanes hagués canviat el curs de la historia). El que succeix és que per als socialistes, a finals de segle el moviment societari ha esdevingut molt important.(86)

2. SOTA EL SIGNE DEL SINDICALISME (1918-1939)

Com en tants altres terrenys, els anys de la Primera Guerra Mundial alteraren molt radicalment el panorama de la historiografia sobre el moviment obrer. Com és lògic, continuà la preocupació pel tema dels intel·lectuals burgesos més o menys reformistes, dels catòlics socials, dels historiadors més acadèmics -encara que, a l'igual que abans de 1914, amb una preocupació bastant menor a la dels seus companys-, dels periodistes, dels "observadors" estrangers, dels militants, etc. Però hi hagueren uns canvis que crec molt significatius. Per a començar, el nombre i la entitat dels treballs d'alguns militants obrers aconseguí d'arraconar a un segon pla les anàlisis fetes des d'altres situacions i perspectives. Reberen en aquest sentit l'ajut dels periodistes, alguns dels quals foren també militants o molt propers a la militància obrera. Per contra, les divagacions filosòfico-socials sobre la qüestió obrera aparegueren força clarament com una altra cosa, diferent de la història del moviment obrer o de l'anàlisi de la situació obrera concreta a Espanya. Cal dir, també, que la historiografia militant s'adreçà fonamentalment a la història institucional del moviment obrer i a la història de l'evolució doctrinal dels nuclis dirigents del mateix, mentre que fou precisament des de camps no militants, en especial a partir de l'esforç aïllat de persones com Bernaldo de Quirós, Díaz del Moral, Manuel Reventós, Josep M. Vila o Gil Vidal, d'on sorgiren els treballs més renovadors i més complexos. Cal afegir que, mentre per als militants obrers la preocupació per a trobar "la solució al problema social" fou bandejada -en el supòsit que -ja la tenien- i substituïda de fet per la preocupació de tàctiques

i estratègies "correctes" en la seva lluita, per a alguns dels estudiosos no militants hi hagué un esforç de revisió de les anàlisis per a la terapèutica social que havien presidit tot el treball anterior.

Hi ha encara una altra característica que justifica, em sembla, el títol de l'epígraf. Es tracta del pes que a partir de 1918 -dels anys de la Primera Guerra Mundial- tingué el sindicalisme com expressió més determinant del moviment obrer. De forma si es vol indirecta, el cert és que els estudis del món obrer no pogueren ignorar la realitat sindical dominant, representació organitzativa i política d'un moviment obrer clarament renovat.

EL CORPORATIVISME.

Des del camp de la sociologia, o millor dit, des del camp del reformisme social, la nota més característica serà la pèrdua de posicions del reformisme laic en benefici del que podríem dir-ne reformisme social catòlic. La gran majoria dels conreadors d'una literatura sobre la qüestió social a partir de 1914 seran militants catòlics. La renovada preocupació catòlica per al tema aparegué en estreta relació amb les disputes internes de l'obrerisme catòlic entorn de l'acceptació o no de les propostes d'un sindicalisme catòlic no mixte. En aquest sentit, hom pot destacar les obres de Severino Aznar, el P. Gayà, el P. Gafo, Teodoro Rodríguez, Sinisio Nevares, etc. Ara bé, un fet important serà el que aquesta mena d'obres molt poques vegades es planteja l'historiar sigui el moviment obrer, sigui la situació social de l'obrer, i la immensa majoria de les vegades són simplement discursos de defensa d'una determinada posició doctrinal davant

el problema obrer, Quan, en alguna ocasió historien, historien el propi moviment catòlic obrerista, amb una especial dedicació a fixar-se en l'actuació propagandista de tal o qual persona, les més de les vegades tal o qual capella o bisbe, i a diluir l'actuació obrerista concreta en el marc d'una actuació "social" genèrica (de beneficència, de defensa i difusió del cristianisme, etc).(87) De fet, les millors aportacions en aquesta línia cal cercar-les en els treballs de discussió i denúncia de l'actuació dels grups dirigents del moviment obrer no catòlic. A esmentar, per exemple, a Catalunya, la tasca publicista moltes vegades brillant de Ramon Rucabado. En un altre sentit, però en la mateixa línia de denúncia publicista, cal recordar les obres importants de Miquel Sastre i Sanna i de J.M. Farré Morago sobre els atemptats socials a Catalunya, obres de 1919 i 1922.(88) Ara bé, el tema de fons és la incapacitat del moviment reformista catòlic per a endegar no ja una historiografia sobre el moviment obrer, sinó una bona xarxa de materials per al coneixement de la realitat social obrera, com havia semblat possible en els anys més immediatament anteriors a 1914, com a mínim a Catalunya. Aquí, sota l'impuls de l'Acció Social Popular, hom havia iniciat la publicació d'uns "Anuario Social de España" que es publicaren del 1915 al 1919, però que paulatinament s'abocaren a la pura repetició resum de la tasca legislativa estatal i l'anunci apològic de les institucions catòliques més genèriques. El seu material informatiu sobre la realitat social fou d'una gran pobresa, a cavall entre el resum poc significatiu de l'obra estadística de l'Institut de Reformes Socials i la relació pseudoperiòdística del moviment vaguístic. Llavors, sigui per la major comple-

xitat de les lluites socials, sigui per la incapacitat intrínseca del moviment -sempre abocat a la pura defensa ideològica-, no aparegué res de semblant a l'esforç per a conèixer la problemàtica obrera que havia representat l'obra de Miquel Sastre o les d'Elies de Molins i J. Paulis.

Hom diria que, en el fons, l'únic important a destacar és la paulatina defensa que des del catolicisme i, les més de les vegades des del govern, hom féu del corporativisme com a solució del problema social; l'elaboració del corporativisme esgotà finalment els esforços dels catòlics, més interessats ara en trobar solucions ideològiques al tema que no en el coneixement del problema.

De manera semblant, el reformisme sobretot d'arrel jurídica dels primers anys del segle, no militantment catòlic, abandonarà el terreny de la historiografia del moviment obrer. A part d'algunes poques obres de ressenya de la tasca legislativa social empresa per l'estat espanyol, com per exemple la d'Alvarez Buylla de 1917, i més endavant les de Zancada o Gallart, poques foren les irrupcions dels juristes en la problemàtica obrera.(89)

I és que hi hagué la que podríem denominar paulatina especialització tècnica en l'elaboració d'un dret del treball que partí bàsicament de la il·lusió d'haver trobat en el corporativisme la solució al problema social.

Com veurem en un altre capítol, el corporativisme a Espanya no fou inventat per la Dictadura de Primo de Rivera. Sense haver de fer massa matisacions, podem dir que el corporativisme fou la resposta doctrinal dels intel·lectuals més lligats a la defensa de l'ordre social, especialment influïts pel catolicisme so-

cial, a la problemàtica obrera presentada els anys de la Primera Guerra Mundial,

La impressió que dóna el panorama dels nombrosos textos publicats els anys 1914-23 sobre la "qüestió social" és força penosa, és d'esgotament. Les trinxeres semblen ben establertes. Per un costat hi ha els defensors ideològics de l'ordre social establert -del capitalisme, si es vol-. En aquest camp cadascú sembla tenir el seu lloc. Uns des de l'estat i les seves institucions han d'elaborar un mínim material per al coneixement del món obrer -sobretot des de l'Institut de Reformes Socials- i han de preparar una legislació "adequada", en gran part des de la secció jurídica del mateix Institut però no sols des d'aquest. Uns altres han d'assegurar, també des de l'estat, i les seves institucions, l'ordre públic. Fora d'això, hi ha el combat ideològic adreçat fonamentalment al trencament de la força organitzada dels obrers, hi ha els intents d'assegurar la participació dels obrers en moviments no socialistes o anarcosindicalistes. Òbviament, en aquest camp hi caben mil i una matisacions: des de l'impenitent reformista social fins al trabucaire ultramontà; tanmateix, un element comú entre ells és el poc atractiu d'un possible esforç de coneixement més aprofundit, sigui doctrinal o no, de l'enemic. Des del costat que podríem denominar de militància obrera també hi ha, en el fons, aquest comú denominador hom pensa que la solució ideològica al problema social no és tant una qüestió a discutir com una qüestió a explicar, a fer-ne propaganda. Les matisacions també seran de discussió de les millors tàctiques per a fer viable un ideari que es considera inviolable. El resultat de tot plegat és que ara, en aquests anys, ja des

del discurs sobre la "qüestió social" serà molt difícil arribar a una historiografia del moviment obrer. Serà molt difícil trobar aportacions interessants per al coneixement històric del món dels obrers a casa nostra, fora de la tasca estadística no massa brillant de l'Institut de Reformes Socials, tasca que té, però, la seva importància.

TRES EXEMPLES RENOVADORS DE LA HISTORIOGRAFIA DEL MOVIMENT OBRER: VALDOUR (1919) i REVENTÓS (1925), DÍAZ DEL MORAL (1928).

Com he dit abans, és del camp no militant obrer d'on sorgeixen les aportacions més renovadores i complexes. I cal dir que és des d'un camp molt preocupat en el fons per a trobar una solució al problema social. Hom pot destacar en aquest sentit, i abans de 1930, tres aportacions importants de signe diferent. El 1919 hi ha l'obra de l'"observador" francès Jacques Valdour La vie ouvrière. L'ouvrier espagnol. Observations vécues. El 1925, l'Assaig sobre alguns episodis històrics dels moviments socials a Barcelona en el segle XIX de l'historiador Manuel Reventós. El 1929 l'obra Historia de las agitaciones campesinas andaluzas de J. Díaz del Moral.

Cal constatar que l'única experiència anterior a 1923 és la d'un autor francès, que es pot relacionar molt més amb la línia del reformisme social catòlic francès que no pas amb el seu equivalent hispànic. L'obra apareix publicada en francès i no fou traduïda. Valdour no enganya i en la introducció al volum primer ja afirma taxativament que si els fets espanyols són un "mirall" per a França, ell està interessat en trobar des d'experiències diverses una "generalització de solucions pràctiques

al problema social". Ens trobem per tant amb una actitud força típica del reformisme anterior a 1914: l'observació i el coneixement per a resoldre el problema. Valdour, d'altra banda, escriu a partir d'una experiència anterior a la guerra; durant un any, el 1912-13 ha estat a Espanya, la major part del temps a Catalunya, i ha treballat en diverses fàbriques com a obrer. Si Cascales havia ingressat en el moviment obrer organitzat, Valdour intenta fer-ho en el món del treball. La seva visió es ressenteix molt de la visió folklòrica d'un estranger de pas per Espanya. Només una petita mostra: en un dels seus recorreguts per un barri de Barcelona entra a una taverna i veu ballar una dona (la dansa dol ventre, diu), llavors exclama: "nous sommes en orient, un orient civilisé par le christianisme et capable des plus belles choses, mais aussi des pires". Es ressenteix també en gran mesura d'un moralisme, monàrquic i catòlic, del tipus Charles Maurràs -de qui és fervent admirador-: s'indigna sovint davant la llibertat que la monarquia espanyola dóna al republicanisme (cosa que no fan, diu, els republicans francesos amb els monàrquics), no té òbviament cap simpatia per Barcelona ("Barcelone est comme le déchirure au flanc de l'Espagne, par où pénètrent toutes les toxines étrangères; elles pullulent, fermentent et menacent d'infecter tout le corps de la nation") ni tampoc per l'aspiració catalana a l'autonomia (Barcelona és una ciutat "antonational" i "L'industrie catalane est una création artificielle, voulue par l'Etat espagnol et réalisée grace a des tarifs douaniers prohibitif").(90)

Què és el que hi ha d'interessant en l'obra de Valdour? Fonamentalment la seva capacitat per a observar elements que poden

ésser certament rellevants de la vida obrera de Barcelona (i de Badalona) d'aquell moment. Així, es preocupa de visitar els diversos centres socials dels diversos barris de Barcelona (els centres republicans, els centres obrers, els cafès més coneguts, les cooperatives). Es fixa en la premsa que hi ha tant als kioscos com als esmentats centres. Cerca els restaurants obrers (les cases de menjar). Explica què mengen, què beuen i com es monten les teulades. Els llocs per a dormir, els vestits. Intenta una valoració real de les despeses dels obrers. Té una especial cura en fer notar el pes de l'obrer català (no se sent parlar més que el català, diu) i les seves relacions diferenciades amb els immigrants (valencians i aragonesos). Per a tot això fa servir l'entrevista, la conversa que, segons reconeix, no li és sempre fàcil amb la gent, especialment catalana, i sobretot, l'observació tafanera.

Hi ha, però, una segona part en el llibre. Està constituïda per la seva experiència com a treballador a diverses fàbriques: una tintoreria del Clot, una refineria de grasses de Badalona, una fàbrica metal·lúrgica de Sants, un "gran" taller de construccions mecàniques dels voltants del Clot i una tintoreria de llana del Poble Nou. El marc de les seves preocupacions és semblant a la primera part, però aquí com és lògic introdueix els temes de l'organització del treball a les fàbriques, del pes del sindicalisme, de les formes d'actuació i discussions sindicals, discussions polítiques, culturals i d'esbarjo.

El segon volum, dedicat a Andalusia, Aragó, Castella, País Basc, és menys ric malgrat que estigui construït formalment igual que el volum dedicat a Catalunya. Això és producte sens dubte

del menor temps esmerçat en la visita d'aquells llocs i de la manca d'experiència pròpia en tallers o fàbriques. (91)

Bé, com he intentat posar de manifest, l'obra de Valdour no és altra cosa que un llibre de reportatge impregnat d'aspiracions sociològiques. És un treball adreçat, deixant de banda les seves intencions moralistes, als petits fets quotidians. És un tipus de llibre, en aquest sentit, que malauradament no fou gens conreat a Espanya. Aquí els treballs sociològics anaren, com hem vist, pel camí de les discussions doctrinals. I el treball periodístic tendí més al reportatge polític; si en algun cas hi hagué una endinsada en aquest terreny (el cas de Domènec de Bellmunt a "La Rambla", per exemple), fou molt superficial.

D'altra banda, Valdour no féu més que afegir-se a la llista d'observadors estrangers -en aquests anys especialment francesos- de la realitat obrera espanyola. El fet diferencial més important radicà, però, en que Valdour no fou ni diplomàtic, com Cambon, ni un home especialment relacionat amb els medis econòmics francesos com Angel Marvaud. Cambon havia estat ambaixador de França a Madrid i publicà a París el 1890 un petit estudi sobre Les conditions du travail en Espagne; Marvaud romangué a Espanya en un primer viatge de 1903 a 1910 i publicà tot seguit La question sociale en Espagne (1910) i L'Espagne au XX siecle. Etude politique et économique (1913). (92)

Manuel Reventós i Bordoy (1889-1942) fou, partint dels obligats estudis universitaris de dret, un economista, influït per Flores de Lemus, i un historiador. (93) Cal potser recordar només que les seves obres més importants són La política económica contemporánea (1848-1900) (posteriorment continuada amb Historia polí-

tica y económica de la postguerra. 1934) i l'obra que comentaré aquí, de 1925. Per començar, ens trobem davant la primera obra sobre el moviment obrer que pretén tenir l'enfocament d'un historiador professional, preocupada pel necessari i difícil suport crític d'unes fonts documentals. La "consideració preliminar", molt crítica envers el seu treball, és força clarificadora de l'intent i de la situació en que es troba. L'opinió autoritzada de Seignobos (Histoire Politique de l'Europe Contemporaine) assenyala -diu- que el descoratjament dels historiadors de professió per la història coetània era el producte de la impossibilitat de seguir el mètode usual: la lectura crítica de tots els documents. Ara bé, justament en el cas dels moviments socials a Catalunya, el problema no és aquest. Donada la seva història concreta, manquen les fonts documentals o aquestes apareixen "trencades". Un altre problema per a la història del moviment obrer: les poques coses fetes ho han estat "per gent apassionadíssima i amb finalitats de propaganda, revestida del sentimentalisme més groller i falsejada per una palesa parcialitat". Ell intenta ésser modest. No creu que la seva obra sigui una "història", sinó "un índex que pugui servir demà de trama o canyamàs en què dibuixar i brodar exactament el curs dels successos". Un fet nou important: Reventós no apareix directament preocupat per la recerca d'una "solució", encara que sí creu en les "llicions" que es desprenen de la història. En el cas dels "moviments socials" a Catalunya, fa notar: "la continuïtat interna que relliga les revolucions, les poques idees amb que viuen una generació i un Estat, (...) la lenta però constant millora de les coses (...) les aspiracions socials al contacte de la realitat, es despullen

de vaguetat i romanticisme, (...) es converteixen en demandes concretes, i, així rebaixades, arrelen poc a poc". Hi ha, en el fons, un cíclic "retorn misteriós de les idees i la conducta sobre roderes històriques, ja mig esborrades, que altres homes deixaren del llur pas per la terra". Finalment, una sentència:

"Bona cosa és que la nostra gent tan inclinada a mesurar individualment les coses comenci a pensarles en col·lectiu. Puguin aquestes ratlles contribuir-hi, almenys en l'ànim dels polítics i d'aquells homes que per llur professió intel·lectual han d'estar per damunt de la baralla, han de saber ells, i recordar als altres, que la lluita social és condició necessària de la vida moderna i que no ens ha d'espantar excessivament". (94)

Raventós, doncs, adopta clarament una actitud molt diferent de la de l'escola de la qüestió social. Em sembla important posar-ho ben de relleu. No es tracta d'estudiar el moviment obrer, les lluites socials, per a trobar uns il·lusoris mecanismes socials que les facin impossibles o les transformin en una altra cosa (actitud bàsica, com he assenyalat, de la pràctica totalitat dels conreadors del tema anteriors a la Primera Guerra Mundial). Per a Reventós, sigui com sigui, les lluites socials han d'ésser subsumides, són consubstancials a la "vida moderna". El que hom pot fer es estudiar-les, descobrir-ne els mecanismes del seu funcionament i aspirar a trobar, també des de l'observació d'aquest camp històric, unes certes constants en el desenvolupament de les societats.

L'estructura del llibre és simple, però significativa: 1) la dissolució del gremi. 2) Primeres lluites. L'Associació General de Teixidors. 3) Ideologia dels moviments revolucionaris. 4) La qüestió de les selfactines (1854). 5) La primera vaga general. 6) La Internacional. 7) El moviment cooperatista. 8) El

moviment anarquista. Apèndix: Les Tres Classes de Vapor. O sigui, l'atenció anirà dirigida fonamentalment a les lluites obres. el moviment organitzatiu, les ideologies. Com és lògic, Reventós ataca els intents de presentar una imatge idíl·lica dels gremis, i de fet intenta una anàlisi del significat econòmic - encara que sigui només teòricament- de les lluites dels fabricant catalans per a l'establiment de la llibertat d'indústria. Ja des d'aquest punt és palès el deute de Reventós per l'explicació que fa Marx (en especial al Manifest Comunista) de l'aparició de la classe obrera, de les seves primeres lluites (en especial l'anti-maquinisme i el posterior esforç per a aconseguir el dret d'associació) i de les seves primeres organitzacions. El més interessant serà certament el seu acurat intent d'establir una visió històrica del moviment obrer a Catalunya a partir de la contrastació de diverses fonts documentals. Aquestes -en gran part fonts de les autoritats i premsa política més que no premsa obrera- el duen a valorar el paper i la intervenció concreta dels obrers en els esdeveniments polítics, fet que, donada la seva concreció i amplitud, és nou en la historiografia del moviment obrer i només té com a antecedent important en aquest sentit l'obra de González Sugrañes (1896) sobre la Primera República a Barcelona.⁽⁹⁵⁾

D'altra banda, Reventós intenta també, potser amb menor èxit, l'anàlisi de les opinions dels dirigents obrers del moment a través de l'ús documental (no ja de llibres ideològics genèrics) dels manifestos publicats, dels estatuts, de les intervencions dels líders obrers en les diverses comissions de treball endegades (les actes de les quals es preocupa on buscar i troba a vegades). Una darrera novetat respecte de les fonts que fa servir:

acudeix també a una bibliografia àmplia que va des dels llibres de memòries del tipus de Coroleu (Memorias de un menestral de Barcelona 1792-1854. 1880) fins a llibres com el de Graell, Historia del Fomento del Trabajo Nacional (1911), sense oblidar els millors treballs del moment sobre el tema: Lorenzo o Guillaume per a la Primera Internacional, Nuñez Arenas i Piernas Hurtado sobre el moviment cooperatiu a Espanya, etc. Som ben lluny, en definitiva, dels típics treballs basats en la combinació d'una bibliografia doctrinal genèrica amb la simple consulta de tal o qual text d'un militant (com Santamaría de Paredes, Uña, Sarthou, el primer Zancada o fins i tot Cascales Muñoz).

Un segon aspecte interessant de l'obra de Reventós és la seva crítica a les comparacions excessives i simplificadores amb situacions, ideologies o fets de l'estranger. Així, per exemple, davant la comparació entre el taller cooperatiu de 1842 i els futurs tallers nacionals preconitzats per Louis Blanc. ⁽⁹⁶⁾

El capítol sobre la ideologia dels moviments revolucionaris també presenta forces novetats metodològiques. La més important torna a ésser en el fons la seva capacitat per a defugir l'anàlisi genèrica gràcies precisament a la consulta de fonts directes i a l'esforç per a fixar la sèrie de traduccions d'autors socialistes estrangers a casa nostra. Reventós se n'adona del pes fort del cabetianisme a Catalunya, en detriment d'altres escoles com l'owenista o fourierista. Fa més, encara: intenta veure també la reacció conservadora davant d'aquest primer socialisme (en especial, el pensament de Mañé i Flaquer i Balmes).

A notar, finalment, que on més insegur es troba l'autor és en l'anàlisi del moviment anarquista dels anys vuitanta i noran-

ta. Aquí, no arriba més que a donar algunes pistes de llibres i de revistes obreres i anarquistes publicats i una explicació força sumaria sobre els primers primers de maig. ⁽⁹⁷⁾

En definitiva, el llibre de Reventós, que òbviament conté també algunes flagrants inexactituds i és lluny de ser una obra definitiva, inaugura un tipus d'historiografia del moviment a casa nostra que de fet havia de ser retrobada a partir de 1959 amb Casimir Martí. Les seves característiques més importants són, al meu entendre: ús crític de fonts documentals, bàsicament premsa política i obrera, llibres de militants obrers, bans i altres documents oficials que combina amb una bibliografia d'història política; atenció als aspectes ideològics del moviment obrer, però especial interès en defugir les anàlisis doctrinals de tipus genèric; intent, en definitiva, d'inserir la lluita obrera i el desenvolupament organitzatiu del moviment obrer en la història política del país.

Cal veure ja ara algunes de les limitacions i implicacions d'aquest plantejament. Per a començar, hi ha una consideració general a fer que tindrà unes repercussions crec que molt importants. Tot l'estudi gira entorn del moviment obrer organitzat i de les seves lluites també organitzades. Hom abandona -o millor seria dir que hom no assumeix o recupera- els intents, com hem vist no massa brillants, fets des del camp sociològic reformista d'arribar a l'anàlisi de la situació i condició del món obrer, de la seva evolució. Com a mínim, per aquest cantó hom perd la possibilitat d'estudiar la relació i la dinàmica complexa entre moviment obrer organitzat i classe obrera. D'altra banda, i acceptant el terreny on Reventós situa la historiografia del mo-

viment obrer, cal ser conscient que és difícil escapar a la identificació entre moviment obrer i sector dirigent del mateix. Fins i tot, la brillant defensa d'un ús rigorós de les fonts documentals, en la mida i mesura que aquestes són fonamentalment fonts polítiques, les típiques segons Reventós per a l'historiador professional contemporaneista, afavoreix els menyspreu d'altres tipus de fonts que podrien permetre d'arribar a aspectes menys institucionalment polítics del moviment obrer. A part, és clar, d'incidir en la identificació entre dirigents i massa obrera organitzada. Per últim, una darrera implicació crec que pot ésser el convenciment que amb l'explicació de tal o qual moment polític (o moviment revolucionari) amb una especial menció de les actituds dels dirigents obrers o de la participació dels obrers en tal o qual manifestació, hom ja ha fixat el paper de la lluita obrera en la història política, quan és clar que si hom defuig una consideració institucionalista del moviment obrer el tema és molt més complex i difícil. ⁽⁹⁸⁾

Juan Díaz del Moral (1870-1948) fou notari de Bujalance i diputat a les corts constituents de 1931. Relacionat amb la Institució Lliure d'Ensenyament -el seu llibre està dedicat "A la memoria de mis venerados maestros don Federico de Castro y Fernández y don Francisco Giner de los Rios"- i amb l'Institut de Reformes Socials a través de Bernaldo de Quirós, Díaz del Moral s'inscriu clarament en la millor tradició del reformisme científista de Salillas o del mateix Quirós.

La seva obra, Historia de las agitaciones campesinas andaluzas. Córdoba (Antecedentes para una reforma agraria), es publicà per primera vegada el 1928, però fou escrita el 1923. És, més

que no el llibre de Reventós, una obra acabada. Díaz del Moral parteix d'una crítica aguda de la historiografia sorgida dels debats sobre la qüestió social. Hi assenyala la pobresa i esgotament de les actituds i fórmules dels "metges socials", posades de manifest arran del debat espanyol sobre el "problema agrari" andalús que havia esclatat amb les lluites de la primavera de 1918. És difícil resistir la temptació de reproduir algun fragment de la seva anàlisi:

"Y los medicos sociales, los que nos visitaron y los que sólo conocían la provincia por los manuales de geografía, dijeron en seguida el diagnóstico, la etiología y el tratamiento de la enfermedad. Se destapó el ánfora de los tópicos de las frases hechas y de las ideas de clisé. Los agitadores el hambre aguda, la telera y el gazpacho, el atraso en los cultivos, la despoblación de los campos, el absentismo, la usura, los jornales irrisorios, la subida enorme de las rentas, los latifundios, el caciquismo..., todas, absolutamente todas las causas que se habían atribuido a principios de siglo las agitaciones obreras de aquella época; ni una más ni una menos. Las recetas adecuadas a los presuntos males no tuvieron tampoco la virtud de la novedad: el aniquilamiento de los agitadores, según unos, y de los caciques según otros, la parcelación de las grandes fincas, la baja de las rentas, el progreso de los cultivos, el crédito agrícola, la colonización de los campos, la vuelta de los absentistas a la tierra para fecundarla con su esfuerzo. En aquel clamoreo de doctores no se oía ni una sola voz; todo eran ecos". (99)

Díaz del Moral arrodoneix aquesta crítica al tractament del tema -crítica que podria semblar fonamentalment adreçada al desconeixement de les dades del problema- amb una nova idea específicament adreçada a la discussió dels mètodes d'anàlisi dels "terapeutes" :

"Y no sólo carecían de datos los que pretendían dirigir la opinión pública, sino que su modo de tratar el tema implicaba un grave error de método. Con su encubierto desdén, tal vez inconsciente, para los obreros cordobeses, habían reducido la cuestión a un problema puramente local, a un problema de medio, en que para nada entraba el sujeto. De las informaciones se desprendía que las circunstancias económicas y la organización política habían originado la explosión, como la hubieran producido igualmente encontrándose sus habitantes en el estado cultural de los rifeños o de los esquimales. A nadie se le ocurrió preguntar quienes eran los luchadores que tan gallardamente se batían; quien les había enseñado sus tácticas de combate; como llegaron a constituir sus maravillosas organizaciones, superiores en eficacia al Sindicato Unico; cuál era la contextura espiritual de aquellos hombres; que bagaje sentimental e ideal aportaban a la lucha; qué pensaban, que se proponían; qué antecedentes tenía el movimiento". (100)

L'opinió no és sols de crítica publicista, polèmica. Díaz del Moral assenyala un primer programa del que pretén fer amb el seu estudi. D'altra banda, hi ha una observació especialment brillant, un toc d'atenció per a matisar la fe en els estudis i treballs adreçats a la consideració de la situació "objectiva", econòmica i social, d'un determinat lloc. Si hom podia criticar a Reventós el seu desconeixement i poc interès per a l'establiment de l'evolució i de la situació econòmica del món obrer, des d'una altra perspectiva, des de la perspectiva de les anàlisis "sociològiques", Díaz del Moral se n'adona dels perills dels estudis mecànics que pretenen moltes vegades establir unes relacions genèriques entre el món econòmic (i/o el món polític) i les característiques de tal o qual moviment obrer, així com de les receptes per a la solució de tal o qual problema social.

L'autor es mou tanmateix en una difícil complexitat. Per un costat creu que el problema social andalús no és local, sinó universal i per això es veu obligat a considerar les relacions -encara que només siguin les ideològiques- entre Andalusia (Còrdova) i Catalunya; més encara, intenta en cada capítol dibuixar "las líneas generales de la evolución obrera mundial, a fin de engarzar en ellas los hechos locales; de otro modo perderían su sentido, su significación y todo su valor los sucesos que relato". ⁽¹⁰¹⁾ No és massa donat a les consideracions sobre les condicions objectives econòmiques i polítiques, com hem vist, però es creu obligat a iniciar el llibre amb un capítol dedicat a la geografia andalusa (el seu desconeixement ha estat, segons ell, "una de las principales causas de error en el estudio de su problema social"). Creu que el problema social és un problema econòmic, moral, psicològic, polític, jurídic, fisiològic, un "problema total humano"; en destaca, sobretot, el factor psicològic. S'inscriu clarament en els intents de la recerca del "caràcter" antropològic dels obrers andalusos. Per això justifica ("la contextura espiritual de una raza es obra milenaria") les seves incursions -tres capítols- a l'estudi de les agitacions populars cordoveses anteriors al temps de la Primera Internacional, fent notar que ha intentat marginar les "conteses polítiques" perquè estaven orquestrades bàsicament -segons ell- per la classe mitjana. ⁽¹⁰²⁾

En definitiva, com a aspectes més notables i nous dels seu llibre podríem destacar: utilització de fonts escrites de dos tipus, fonamentalment: per una banda, especial interès per a reseguir i fixar el major nombre possible de fonts de tota mena (memòries, textos ideològics, estatuts, premsa, manifestos) del

camp obrer; per l'altra, l'ús de fonts locals d'història i geografia sobretot. A notar justament que hi manca - apareixen molt minimitzades- les fonts de tipus polític (o d'història política) i les possibles fonts de les autoritats oficials (bans oficials, declaracions de governadors, etc). Al costat d'aquestes fonts públiques esmentades, incorpora un gran bagatge de fonts personals. Una característica important del llibre és el fet d'estar construït en una gran part sobre una xarxa extensa d'informadors de diverses localitats.

Cal, sens dubte, relacionar aquesta mena de fonts usades amb les característiques més importants del seu llibre. Per començar, aquest sorprèn per la seva capacitat per a fer una anàlisi local i defugir alhora el localisme. Valora el paper dels dirigents i dels propagandistes, però tendeix com a mínim a l'extensió de l'anàlisi, tant geogràficament (no es centra en el que passa a Sevilla ciutat o a Còrdova ciutat) com organitzativament (intenta trobar vies d'accés al pensament i actituds de la massa camperola dels pobles). Això, òbviament, ve ajudat pel pes de les fonts personals. Dóna una especial importància a aspectes no tocats fins llavors per la historiografia del moviment obrer: sistemes i mecanismes de comunicació social, ideologia popular, formes específiques de lluita obrera, etc. Planteja per primera vegada una possible explicació de l'arrelament de l'anarquisme a Andalusia i apunta l'existència d'uns determinats mecanismes de lluita popular que no s'esgota en l'actuació organitzada d'uns dirigents obrers.

Hom podria parlar molt més detalladament del llibre de Díaz del Moral que, per damunt de tot, té la virtut -també nova en

en el camp de la historiografia del moviment obrer- d'ésser un llibre suggestiu, aportador de moltes possibilitats de treball i d'estudis, encara que aquí sols interessa assenyalar el seu caràcter peculiar. ⁽¹⁰³⁾

LA PREOCUPACIÓ HISTORIOGRÀFICA DELS INTEL·LECTUALS PEL MOVIMENT OBRER. ELS HISTORIADORS.

En general a Espanya, com ja he assenyalat, poca cosa es pot trobar en aquests anys d'incursions en el tema per part de la intel·lectualitat més professionalitzada. Fora d'alguna cosa del catolicisme social militant, com és el cas, per exemple, de l'obra de Pedro Sangro y Ros de Olano, Crónica del movimiento de reforma social en España (Madrid 1925), de Josep Maluquer i Salvador, Aspectos de la historia social del siglo XIX que prepararon el retiro obrero (1925), de Francesc Pons Vallés, Labor social del Círculo de Obreros Católicos de Palma (1928) o de Sini-sio Nevares, El porqué de la sindicación obrera católica. Su origen y organización (Madrid 1930), o les obres ja esmentades de Sastre i Sanna i Farré Morago sobre els atemptats socials a Catalunya. Pel seu cantí, els juristes intentaren de tant en tant la història de la legislació social reformista, amb especial dedicació al tema del dret del treball i el corporativisme, com també ja he assenyalat. D'alguna manera, la historiografia del moviment obrer havia de passar a mans sobretot dels militants obrers, mentre que el corrent antropològic i psicologista representat per Quirós es detingué de fet amb la brillant aportació de Díaz del Moral. I els historiadors més professionalitzats?

Hom pot destacar les obres importants, d'Antonio Ballesteros y Beretta, Historia de España y su influencia en la historia universal (9 volums, Barcelona 1918-1941), Pio Zabala Historia de España y de la civilización española en la Edad Contemporánea (2 volums, Barcelona 1930) i Melchor Fernández Almagro, Historia del reinado de Alfonso XIII (Barcelona 1934), per a veure quin tractament donen al tema.

En certs aspectes, hi ha poques diferències entre els tres autors, especialment entre Zabala i Ballesteros. Per una banda, hi ha la història política d'Espanya, una historia basada en l'evolució dels governs i dels fets d'armes i en l'anàlisi de l'actuació dels partits a les corts espanyoles. Aquí, la qüestió és clara: el tema obrer (el moviment obrer) només apareix esmentat en la mida i mesura que constitueix una preocupació governamental concreta, especialment d'ordre públic. Les referències són, amb exemples trets de l'obra de Ballesteros, del següent tipus:

"Las huelgas de Bilbao y Barcelona perturbaban la vida del gobierno. El resultado de las elecciones municipales enardecido a los diputados republicanos"(8 de noviembre de 1903) el 1910, "las huelgas no habían cesado de perturbar el gabinete. Se sucedían de continuo"; el 1919 "labor de este gabinete fue la jornada de ocho horas. El problema social de Barcelona era cada vez más alarmante. La Confederación Patronal había declarado el lock-out. Angel Pestaña y Salvador Seguí (Noy del Sucre), representantes de los sindicalistas obreros, fueron recibidos en Madrid con singular amabilidad". (104)

Ara bé, tant Ballesteros com Zabala construeixen les seves respectives obres seguint, en el fons, el camí iniciat per Altamira. En el cas de Zabala hi ha com a grans parts: I, Història

política) 2, Organització social i política (classes socials, família, propietat, organització administrativa, evolució del regim local, reformes legislatives, administració de justícia, hisenda, relacions entre l'estat i l'església); 3, La vida econòmica nacional (agricultura, desenvolupament industrial i comercial, la qüestió social, les organitzacions obreres, les obres públiques); 4, Cultura i costums (instrucció pública, progrés científic, gèneres literaris, música). En el cas de Ballesteros l'esquema és semblant, malgrat alguns canvis, sens dubte significatius: al costat dels capítols d'història política hi ha capítols de "Civilización y cultura" (volum VII) o d'institucions (volum VIII). És en aquests apartats on s'inclou el tema del moviment obrer. Per a Zabala, es tracta d'explicar alguna cosa -en quatre pàgines- de "la qüestió social i de les organitzacions obreres", amb especial menció de l'actitud del pensament catòlic social i de la resposta legislativa de l'estat. De fet, només assenyalava les diferències entre un moviment obrer amb objectius econòmics el 1840-64 i la formació de la Primera Internacional. El cas de Ballesteros és més complex. Per una banda, inclou el tema en la consideració específica de les "classes socials", (tant en el volum VII, Civilització i cultura, 1808-43, com en el volum VIII, sobre les institucions de 1843 a 1931), i, a més, dedica en el volum VIII un epígraf específic a "anarquisme i socialisme". En el fons, Ballesteros continua -com en el cas de Zabala- amb la resistència típica (ja present el segle XIX en Valera, per exemple) a reconèixer una especificitat de la classe obrera. Així, per a Zabala:

"Anulada, pues, la nobleza como tal clase social y derrumbado el basamento económico sobre el cual apoyó el clero

su hegemonía durante siglos, la Sociedad española se democratiza rápidamente, hasta el extremo de poder afirmarse que, desde la muerte de Fernando VII, el estado llano comienza a serlo todo, y que dentro de él no es cosa fácil hacer la distinción de clases, sino la de individuos, ya que sólo la riqueza puede deslindar los campos entre la llamada burguesía y la plebe, y este elemento de diferenciación, aun siendo tan perceptible, no tiene eficacia suficiente para constituir los vínculos característicos de una clase social". (105)

La qüestió és semblant per a Antonio Ballesteros. Per a aquest per exemple, el segle XIX l'estructura de classes a Espanya reconfigurada per l'existència de la noblesa i de l'església, les classes en descens, i la burgesia (el "tercer estado", les "clases medias"), en ascens. Al marge, hi ha "el soberano pueblo inculto", juntament amb uns sectors socials marginals com és el cas dels gitanos. (106)

Es clar que, sobre aquesta anàlisi de base, poc interès ha d'haver en intentar la valoració del pes de la classe obrera en les lluites polítiques, en la història política, si no és des del biaix del tema de l'ordre públic i l'agitació antigovernamental. Ara bé, la realitat del problema sí que porta a l'intent de coneixement, fonamentalment ideològic, dels agitadors. Precisament és potser Ballesteros qui més té un coneixement aprofundit del "socialisme i l'anarquisme", i qui amb major èxit es preocupa d'incloure-ho, com a aspecte "cultural" en la seva història. Ofereix una extensa bibliografia ideològica i sociològica sobre el tema de la "qüestió social" i constata el desconeixement sobre l'anarquisme. Per a ell, molts llibres:

"No dan noción clara de ciertos momentos de la actuación que solo conocemos cuando emerge ruidosamente con huelgas, alborotos o hechos sangrientos. Aparte de esto, no debe ocul-

tarse que ha existido cierto desdén injustificado hacia estas cuestiones sociales. Hoy, a pesar de los antagonismos, ha cambiado la actitud de los estudiosos y hasta los más contrarios a sus doctrinas se preocupan del fenómeno tan interesante y que tanto ha influido, el pensar y sentir de las masas proletarias". (107)

En definitiva, a Espanya, als historiadors liberals, fins i tot dels anys trenta, els costa la incorporació del tema obrer a les seves anàlisis d'història contemporània. I és que certament és difícil l'acostament si hom parteix d'una concepció de la societat bàsicament individualista, i si hom té una visió de l'estat com a institució neutre. Hi ha, potser, com assenyala tímidament el mateix Ballesteros, una altra dificultat més anecdòtica si es vol: el tema obrer provoca, més fins i tot que l'anàlisi política genèrica, unes reaccions molt beligerants. És difícil de trobar en la seva historiografia específica que hem analitzat textos no beligerants, textos no "terapèutics". En aquest sentit, la pretensió d'un ús rigorós de les fonts i la pretensió de situar l'historiador per damunt (o simplement, fora) de les lluites i antagonismes socials, incidien també en la "incomoditat" en què es troben aquells bons historiadors professionals quan han de parlar del tema obrer. A la fi, l'únic camí que tenen per a dir-ne alguna cosa (ignorar-ho és massa gruixut el 1935-36) és, com hem vist, a través d'una consideració cultural, com a un fenomen que ha generat molta literatura i unes ideologies que, per sorpresa de molts, tant "ha influït en el pensar i sentir de les masses proletàries". (108)

El cas de Melchor Fernández Almagro no s'aparta massa del dit aquí per Ballesteros i Zabala, però cal recordar que per a Almagro l'important és la defensa de la possibilitat de construir una història contemporània (dels fets coetanis), encara que només sigui com una crònica, com a història política i com a història "externa". Si bé reconeix la importància de la història "interna" (cultura, economia, costums, etc), que tant Ballesteros com Zabala incorporen a les seves síntesis, ell es limita a la història política. També s'inscriu, cal dir-ho, en l'esforç dels historiadors professionals per a partir d'una bibliografia i unes fonts documentals treballades amb rigorositat i críticament. El que hi ha és què s'entesta en no deixar de banda els fets coetanis, especialment a la seva segona obra important, Historia del reinado de Alfonso XIII (Barcelona 1934), en nom del tòpic del necessari distànciament cronològic per a fer història. ⁽¹⁰⁹⁾ Tanmateix, Almagro no aporta res fonamental al tractament del tema obrer des de la perspectiva de la història política. Aquesta, amb una major riquesa anecdòtica i un major ús de fonts d'alta política, continua essent una història dels governs, dels caps de governs i ministres, de les corts i dels caps de fila dels partits polítics, continua essent una història que parla dels "grans problemes polítics", el catalanisme, l'agitació obrera, l'agitació militar, etc, només perquè aquests constitueixen un maldecap per a tal o qual govern, per a tal o qual discussió a les corts.

Sintetitzant molt breument les principals característiques de la historiografia castellana en relació al tema obrer, de

1918 a 1936, hem vist que:

1. Hi ha un esgotament considerable del camí obert amb les discussions filosòfiques i ideològiques sobre la "qüestió social".

De fet, per aquest cantó, des del camp acadèmic o des del camp catòlic social militant, hom va a parar a la fórmula amb matisos diferents, d'una proposta corporativista.

2. Es produeix una certa especialització. Des del camp jurídic hom revisa la legislació social reformista de l'estat i s'intenta la fixació d'un "dret del treball". Els exemples més notables són potser Pràxedes Zancada i el català Artur Gallart. Hom abandona les incursions anteriors en l'estudi de les condicions de vida i situació del món del treball, en el supòsit que ja existeixen unes institucions estatals (l'Institut de Reformes Socials i el Ministeri de treball) que ja cobreixen el camp. El que passa és que, en el millor dels casos, aquests organismes estatals ofereixen materials un tant incomplets, els quals, a més, sovint se'n ressenteixen de ser uns simples instruments per a l'aplicació de tal o qual política governamental. Hom abandona, també, els intents de començaments de segle per assolir un coneixement doctrinal aprofundit dels corrents ideològics del moviment obrer, potser amb el supòsit que les coses ja estan clares i els bàndols ben establerts.

3. Per al catolicisme social militant també han acabat les seves incursions en el coneixement sociològic del món obrer. De fet, les seves aportacions més brillants corresponen al terreny publicista de denúncia de determinades característiques del moviment obrer (exemples, Farré Morago i Rucabado). Les noves formulacions entorn d'un sindicalisme d'inspiració catòlica duen, en certes ocasions, a algunes explicacions ben limitades i pobres sobre

sindicalisme. A notar que aquí hom no segueix el camí apuntat per l'observador catòlic i monàrquic francès Jacques Valdour, un camí adreçat a l'anàlisi sociològica dels petits fets quotidians de la vida obrera.

4. Des de la criminologia, l'antropologia i la psicologia, una de les herències del reformisme krausista, hom arriba, a través de la figura de Bernaldo de Quirós, a un primer gran estudi sobre el món obrer camperol i la història del seu moviment, el llibre de Juan Díaz del Moral. A notar que tant aquest com Quirós parteixen de l'anàlisi d'unes societats agràries i les seves aportacions són fonamentals en aquest terreny, però que l'estudi del món popular de les grans ciutats -com per exemple Madrid- ha quedat estroncat i que hom no ha aconseguit entrar en el món obrer de les zones industrials -com ho havia intentat Posada des de la universitat d'Oviedo-. À part d'això, i malauradament, els treballs de Quirós i de Díaz del Moral resten aïllats i sense continuïtat.

5. Pel seu cantó, els historiadors continuen essent incapaços d'incorporar les lluites i el moviment obrer a la història política. Tanmateix, cada cop més incòmodes, intenten unes tímides caracteritzacions ideològiques dels principals corrents del moviment obrer i una tímida explicació de la legislació social de l'estat. En el fons, respecte del tema obrer, no alteren la visió de Valera en la seva continuació a l'obra de Lafuente.

6. En definitiva, en aquests anys, molt més que abans, la historiografia del moviment obrer serà una historiografia de militants obrers, les característiques de la qual analitzarem més endavant.

La historiografia catalana

He valorat ja l'obra de Reventós. Aquest tingué alguns continuadors. Un com Josep M. Vilà, influït directament pel mateix Reventós; un altre, de manera indirecta, com és el cas especial de Gil Vidal, amb una monografia local important precisament perquè segueix la manera de treballar iniciada per l'Assaig de 1925. Finalment, cal esmentar Felip Solà de Cañizares, que produí una obra de síntesi "diferent" sobre el moviment obrer català gràcies sobretot a l'ús fet del llibre de Reventós.

Josep Maria Vilà (nascut a Calella el 1897) fou impulsat a treballar el tema del moviment obrer per Manuel Reventós que era el seu professor d'economia política a l'Institut d'Estudis Comercials (de la diputació de Barcelona). Fou conduït per Reventós tant al tema centrat, Els primers moviments socials a Catalunya (1935). com a les fonts bàsiques que calia usar: els arxius municipals. Vilà treballà durant més de dos anys als arxius de Barcelona, Sabadell, Manresa, Valls, Santpedor, Caldes de Montbui, Sentmenat, Sant Feliu de Codines, Mataró i Reus. Així, l'obra de Vilà, més encara que la mateixa de Reventós, està basada en aquesta mena de fonts, i més encara, ha estat una obra a la qual han hagut de recórrer tots els historiadors posteriors. ⁽¹¹⁰⁾

Vilà -i potser indirectament també Reventós- creu que el moviment obrer ha d'ésser estudiat en relació a la "història de l'evolució general". Pensa que una cosa sense l'altra no té sentit. La idea és significativa i especialment interessant si hom se n'oblida de la concepció "evolucionista" que de la història té l'autor. Es tracta d'intentar situar tant el moviment obrer

dins la història general com d'explicar aquesta tenint en compte el paper i un determinat pes del món obrer. Això, certament no havia estat practicat pels tractadistes de la qüestió social ni pels historiadors professionals. Tampoc, com veurem, per la historiografia dels militants. I és significatiu, en aquest sentit, la bona acollida que aquesta obra tingué entre alguns sectors de l'obrerisme militant del moment, en especial Peiró, que al diari "Catalunya", òrgan de la CNT, inicià la seva reproducció com a fulletó durant la guerra. ⁽¹¹¹⁾

Malauradament, Vilà està atrapat en la xarxa difícil de l'evolucionisme spencerià i en la pretensió d'inscriure el tema en el corsé d'una teoria general del desenvolupament de la societat humana. Segueix explícitament Wundt, Haeckel, Spencer, Morgan. Hi ha cicles d'evolució majors i cicles menors. En el segle XIX, a Catalunya, un cicle menor important serà l'iniciat amb el maquinisme i acabat en el temps de la Primera República; cicle amb cinc etapes: iniciació, solidaritat local, explosió, revolucionària, solidaritat comarcal o nacional i crisi. Així, el moviment social s'insereix en els cicles evolutius generals i té ell mateix una pròpia dinàmica. Cada petit cicle no té una duració fixa, uniforme. Els períodes del cicle cal veure'ls "mediatitzats pels fets econòmics i polítics".

En definitiva, l'anàlisi de Vilà tendirà a posar de manifest tot això: una certa coherència interna ("cíclica" i amb etapes dels cicles); una mutua interdependència entre el "fet social" i "el fet polític". És essencial la relació entre el moviment obrer -que té una dinàmica específica, mediatitzada tanmateix per factors "externs"- i el moviment polític -que també apareix mediatitzat pel paper de la lluita social i la lluita econòmica,

(identificada aquesta amb la lluita més corporativa dels obrers). ⁽¹¹²⁾

Com en el cas de Reventós, Vilà no es mostra entusiasmat amb l'organització gremial -i al contrari de la major part dels terapeutes socials de Castella-. Després, en la seva anàlisi dels primers anys (II, L'explosió inicial), a Vilà, l'interessa molt el "desvetllar" l'existència d'una lluita obrera en els avalots polítics i de revolta popular de 1835 i més encara, el lligam entre l'antimaquinisme (la crema de fàbrica Bonaplata) i la lluita obrera econòmica (el conflicte entorn de la llargària de les peces teixides). Segons l'autor, es passa tot seguit a l'inici d'un moviment societari (l'associació senzillament cohesionadora). Així, el moviment obrer de 1840 és vist sobretot en relació al tema de l'associació (III, Cap al dret d'associació) i el posterior intent de fixar el principi de la negociació mixta (IV, El sistema paritari). Cal dir d'altra banda que en aquests dos capítols el pes de les fonts documentals de l'ajuntament de Barcelona és aclaparadora: de fet tot és vist des de les posicions de l'ajuntament (de les autoritats). Després, l'ús dels arxius de fora de Barcelona li permet d'adonar-se'n de la importància organitzativa de l'associació de teixidors (V) que s'extèn fora de la capital. Cal veure també el fracàs de l'intent cooperatiu (la companyia fabril de teixidors) en relació a l'evolució de la indústria catalana (VI); cal fer notar aquí que Vilà inaugura encara que sigui tímidament l'intent d'establir una relació estreta entre l'evolució del moviment obrer i les seves lluites amb la situació del món industrial. Tanmateix, el que no fa és cap incursió en el terreny de l'anàlisi de la situació de les condicions de vida de l'obrer. Per a ell, l'interès bàsic rau en poder establir com a característica més o menys ge-

neral si els moments d'agitació obrera pressuposen o no un període de prosperitat industrial. En aquest sentit, per tant, la seva obra es construeix entorn dels eixos següents: 1) dinàmica pròpia del moviment obrer organitzat; 2) relació d'aquest amb la lluita política; 3) relació amb el desenvolupament conjuntural de la indústria.

Finalment, el moviment de 1854-56 és vist per Vilà com l'arribada de l'obrer a la majoria d'edat: "Després, l'any 1855, l'obrerisme acabà d'enrolar-se al moviment característic de l'evolució social". I això, perquè el maquinisme "de primer portà els obrers a l'actuació caòtica; després, els induí a provar sort en una barreja cooperatista-mutual; finalment els impelí a utilitzar la vaga com a element normal de lluita"; i perquè descobriren el sabotatge i finalment, i fonamentalment, perquè trobaren la "solidaritat interlocal", la unitat del moviment obrer a Catalunya. ⁽¹¹³⁾

En relació al dit per a l'obra de Reventós, poca cosa s'hi pot afegir. A excepció, potser, del petit intent d'establir una relació entre el moviment obrer i la situació industrial. El que sí hi ha és una profundització dels temes esmentats allà i que li permet de destacar uns factors importants de l'evolució interna del moviment obrer català.

N'ha estat difícil trobar informació sobre Gil Vidal. Segons la presentació -pròleg- de M. Serra i Moret al seu llibre, aquest fou la primera obra de Vidal. L'autor era un "treballador obscur, un proletari autèntic, que contrau la seva impulsió al mètode, que disciplina el seu frenesí amb l'estudi i la reflexió i que

basa les conviccions sobre coneixements, sobre l'examen i sobre els resultats". Era un home que havia nascut a Olot i no se n'havia mogut. Un "antic company, un socialista de Catalunya". ⁽¹¹⁴⁾ El llibre, L'evolució social a Olot, fou "premi 1935 del Patronat d'Estudis Històrics Olotins". L'estructura és molt simple: 1) el naixement del maquinisme i del proletariat industrial; 2) l'època isabelina; 3) confraries o germandats; 4) la Revolució de Setembre. Així, el llibre parteix del segle XVIII, utilitzant sobre tot les dades de l'obra de Paluzie (Olot, su comarca, sus extingidos volcanes..., Barcelona 1860), i arriba fins el 1872 (poc abans de la Primera República). L'objectiu de Vidal és fàcil de veure amb aquestes frases:

"El recull de tot el procés de la nostra indústria, les seves èpoques floreixents que aplegaven una població com mai més no s'ha vist, les seves decadències motivades per les crisis econòmiques i per les turbulències polítiques del segle passat, la situació precària i angoixosa de les masses treballadores, les lluites per les seves reivindicacions de classe, l'actitud despòtica i dictatorial dels governants en aquest aspecte de la vida dels pobles, la manca d'escoles en fi, totes aquelles coses que tenen una relació més o menys directa amb el nostre passat industrial i, per tant, una convergència en molts punts amb la vida social d'Olot en relació amb la resta d'Espanya, estava tot per fer encara; era una part de la nostra historia que quedava rerassagada d'una manera lamentable; ha estat precis regirar tots els recons de l'arxiu i biblioteca municipals, cercar a tots els llocs on semblava que podia haver-hi alguna cosa aprofitable, per a poder historiar una mica només els fets més sortints del nostre renaixement social". ⁽¹¹⁵⁾

Per a Vidal, el tema obrer s'identifica força amb "l'evolució de la indústria", però també amb l'evolució política. De passi

da, a més, cal valorar la situació econòmica i social dels treballadors. Així, en el primer capítol es preocupa sobretot de fixar l'evolució del "progrés manufacturer" a Olot: l'aparició de les diverses indústries importants (la llana, el filat, les mitges de teler, els pintats -les indians-, el curtit, els molins de paper), el període de decadència cap el 1824 atribuït a la manca de vies de comunicació i a la política encaminada a impedir el desenvolupament d'aquestes). També, s'endinsa en l'anàlisi dels diversos gremis i confraries que explica detalladament. Caracteritza brillantment el seu funcionament i intenta donar una visió pormenoritzada de les tècniques de fabricació emprades, sense oblidar una petita descripció de la mena d'alimentació dels treballadors. En definitiva, però, Gil Vidal no creu que n'hi hagi prou amb aquest tractament:

"Després del que acabem de tractar (...) podem formar-nos una idea més o menys justa i objectiva del panorama general d'Olot en els dos aspectes més importants que en aquests moments ens interessa conèixer: ço és, l'aspecte industrial amb les seves incidències i evolucions i la situació econòmica dels obrers olotins en el primer terç del segle passat, i podem passar a estudiar amb deteniment l'evolució social i política de casa nostra, puix seria força difícil parlar d'una sense tractar de l'altra, perquè són qüestions pario-nes que van sempre estretament lligades i en molts casos esdeveniments que a primera vista semblen essencialment qüestions obreres no són res més que conseqüències d'algun fet polític que desviat del seu camí dreturer, segueix viaranys tortuosos fins arribar al camp obrerista a fi d'explotar el sentimentalisme de les masses o bé recolzar-se en l'ambient democràtic que simbolitza la classe treballadora". (116)

Ara bé, com hem dit de passada, Gil Vidal treballà sobretot amb fonts de l'arxiu municipal i en aquest sentit s'inscriu en

la tradició iniciada per Reventós i seguida per Josep M. Vilà.

I el que passa és que aquestes fonts el duen, potser sense proposar-s'ho explícitament, no sols a la fixació de les grans línies de l'evolució organitzada dels obrers olotins i els seus conflictes més importants, sinó, sobretot a la caracterització de la població obrera d'Olot (nombre de treballadors segons l'ofici, jornals, nombre i tipus de fàbricas, moments de feina i d'atur, evolució demogràfica) i a l'actitud de les autoritats locals envers els problemes obrers.

Hi ha una altra troballa força excepcional. Vidal planteja un tema molt poc valorat en la historiografia del moviment obrer abans i després de 1939: la continuïtat i la transformació de les organitzacions mutuels, les confraries i germandats, en la societat de l'antic regim i la nova societat industrial burgesa, com a mínim en les seves primeres etapes. Gil Vidal, per a això, fa ús dels arxius parroquials.

Finalment, en el darrer capítol, Gil Vidal intenta tímidament la descripció de la vida social dels treballadors d'Olot, de 1868-73, sense oblidar l'explicació de la Primera Internacional al lloc i l'evolució de la indústria. D'altra banda, veu més en els treballadors una orientació més o menys obrerista, un sentiment esquerrà, nascut del descontent que creava la situació difícil a que estaven sotmesos que no un militant ideari internacionalista o bakuninista. Hi haurà, per últim, l'anàlisi del moviment cooperatiu, més important organitzativament parlant que no el de la Internacional.

En definitiva, crec que el més important és que Gil Vidal és el primer que planteja un treball "local" sobre el món obrer.

Això li permet d'apuntar una major complexitat metodològica. És interessant, per tant, constatar que el camí obert per Reventós donà lloc a dos tipus de treball: un general català, que tendí a l'aprofundiment de la temàtica de la dinàmica interna del moviment obrer català (J.M. Vilà); un altre que aprofundí a nivell local i amb una major complexitat metodològica (Gil Vidal). Ambdós estudis estaven fonamentats en un treball de fonts documentals rigorós (especialment de fonts d'arxius municipals) i els dos s'adreçaren al coneixement de les "primeres etapes" del moviment obrer, és a dir, fins la Primera Internacional.

Vilà i Vidal no crec que puguin ésser considerats uns militants obrers, i això, per més que Vidal fos un militant socialista i que Vilà tingués relacions amb dirigents obrers importants; en tot cas, és clar que cap dels dos no escriu la seva obra des d'una òptica militant. Tampoc s'han de situar de manera pura en el terreny dels professionals acadèmics i menys encara en el camp dels historiadors professionals del moment. Ara bé, ells es proposen no ja l'historiar el moviment obrer sinó l'inscriure els seus treballs en la història general contemporània, i això costa d'imaginar sense l'esforç de Manuel Reventós. ⁽¹¹⁷⁾

Es. significatiu, d'altra banda, que cap dels tres sigui militant polític. Pel que sabem, Reventós i Vilà es mogueren en medis propers a la Lliga o Acció Catalana, Vidal de la Unió Socialista de Catalunya. I aquí cal fer notar un fet un tant sorprenent: m'ha estat difícil localitzar obres sobre historiografia del moviment obrer generades per persones relacionades amb el nacionalisme català d'esquerres. Per la seva banda, és clar que la Lliga Regionalista i després la Lliga Catalana tingueren

un paper important a l'hora d'establir sigui uns instruments de coneixement de la realitat obrera catalana, sigui una historiografia més o menys pròpia sobre la qüestió. Pàgines enrera he parlat ja del Museu Social o de la secció d'estadística de la ciutat de Barcelona. També, dels casos de Martí Rotger el 1912 o del mateix Reventós. Posteriorment, en els anys republicans, cal tenir present l'esforç de Reventós per explicar moviments socials a l'Escola d'Estudis Socials, així com l'inici d'una Secció de Política Social de Lliga Catalana. Hom podria recordar també les incursions sobre el tema de J.M. Tallada el 1909. El cas de Josep M. Vilà pot ésser també simptomàtic. Publicista, s'inicià en la crítica teatral a "El Diluvi", periòdic on publicà els articles que constituïran el seu primer llibre, Los soviets (1926). Tanmateix, a partir de 1928 fou redactor en cap de "La Veu de Catalunya", posteriorment treballà al "Diari Mercantil" i el 1935 a "L'Instant". La seva col·laboració durant la guerra civil en la premsa anarcosindicalista, a "Catalunya", fou, segons ell, purament tècnica. ⁽¹¹⁸⁾

L'obra de Solà Cañizares, Les lluites socials a Catalunya (1812-1934), inaugurà una col·lecció de publicacions de la Secció de Política Social de la Lliga Catalana el 1934. No és certament una obra d'investigació aprofundida. L'intent de l'autor és clar: primer que res "periodificar" les etapes de lluita social i emmarcar l'evolució del moviment obrer a Catalunya dins unes etapes polítiques; en segon lloc, caracteritzar ideològicament el moviment obrer, sense caure en les etiquetes genèriques; finalment, intentar demostrar que el moviment obrer cata—

la "sa" tendeix només a la lluita social econòmica mentre que les seves desviacions han vingut sempre pel cantó de l'intervencionisme polític. Així, el llibre és en el fons un assaig interpretatiu. La qüestió és que l'assaig està construït sobre una bibliografia acurada i aconsegueix donar una interpretació de la significació del moviment obrer que serà en el fons llargament compartida. La interpretació que acompanya la periodificació fixada és fàcil de resumir, malgrat que amb aquest resum es perdin moltes de les suggerències més específiques del text. Els primers conflictes socials i l'inici de l'organització obrera a Catalunya el 1846-43 i el 1854-56 són qualificats de Prehistòria i això, perquè, en el fons, Solà Cañizares considera que el primer moviment obrer sorgit del nou maquinisme encara no té un contingut doctrinal propi definit. Així, el segon capítol correspondrà a L'organització ideològica del proletariat (1868-1889), gràcies a les repercussions a Espanya de les idees de la Primera Internacional. El problema consisteix en saber per què arrela a Catalunya l'anarquisme. Per a l'autor "cal tenir en compte com a factors primordials la idiosincràsia dels catalans amb un individualisme racial més propers a lliurar-se al concepte anàrquic que no pas a l'autoritari dels marxistes". ⁽¹¹⁹⁾ Una tercera Etapa terrorista (1889-97) és producte de la manca d'organització estable, manca coherent amb l'ideari anarquista; el terrorisme anarquista és vist així com el producte d'un moment en que hi ha només petits grups anarquistes i no en canvi organització proletària ni propaganda d'idees. Amb el tombant de segle es planteja el problema de la quarta etapa, La política i els obrers (1897-1901). Mentre la burgesia posa les seves esperances en el

catalanisme i el proletariat, desenganyat de l'isolament anarquista, comença a pensar en la col·laboració col·lectiva i en la vaga general", alhora les masses obreres "cada dia més desenganyades de la lluita exclusivament social i més interessada pels esdeveniments polítics que a Catalunya es produïen".⁽¹²⁰⁾ En definitiva, estem davant un moment de trànsit; els obrers estan desenganyats del terrorisme anarquista i no saben si decantar-se per la lluita de "col·laboració col·lectiva" i de la vaga general o per la lluita política anticatalana burgesa. Aquesta tensió entre una o altra opció es desenvoluparà en el període següent, dominat per la lluita entre Catalanisme i lerrouxisme (1901-1917). La influència de Lerroux en les masses obreres vingué propiciat pel rebuig de l'"anacrònic anarquisme de la dinamita", pel fracàs i desorientació que seguí a la derrota de la vaga de 1902 i pel renaixement general del republicanisme. Solà Cañizares no sembla copsar la importància del moviment de Solidaritat Obrera que li sembla poc definit ideològicament; tanmateix, opina que la Setmana Tràgica permeté un renovat pes de Lerroux i el partit radical entre els obrers, i consegüentment tendeix a minimitzar la importància de la fundació de la CNT el 1911. Després, hom pot culpar la intentona revolucionària d'agost de 1917 del fracàs de tot el moviment de l'Assemblea de Parlamentaris. Les següents etapes són més fàcils d'establir: L'anarcosindicalisme. La Confederació i el Sindicat Únic (1917-18); en aquesta sisena etapa el proletariat troba per fi la manera de conjuminar el seu anarquisme amb les necessitats d'una organització sindical gràcies a l'exemple del sindicalisme francès. A la setena, l'etapa sindicalista (1918-1923), s'estableix una lluita violenta entre

el sindicalisme i la patronal, en plena crisi d'autoritat de l'estat. Davant d'això, la Lliga no pot Ter valer les seves crides demanant seny. Per això, l'adveniment de La Dictadura (1923-30) fou inevitable ("els espanyols estaven extenuats. Militars i paisans, patrons i obrers, republicans i monàrquics, catalanistes i espanyolistes, pogueren descansar en les seves lluites el 13 de setembre de 1923"). ⁽¹²¹⁾ La novena etapa seria La revolució' republicana (1930-1931): la Dictadura, "amb tantes ineptituds des de Govern i persecucions de les idees", aconseguí de despertar de nou les masses a l'interès per la política. Aquest interès afectà també els cenetistes que participaren en les conspiracions però sobretot fou utilitzat per Macià i Esquerra Republicana:

"Francesc Macià, polític vell, estil antic règim, es donà compte de la situació. Recordà segurament l'oportunitat que anys enrera havia aprofitat Alexandre Lerroux alçant els obrers contra la Lliga Regionalista, prometent-los el que calgués amb oratòria anarquitxant i demagògica. I Macià assumí hàbilment el paper de demagog i anarquitxant. Això sí, un anarquitxant de to paternal que el feia simpàtic àdhuc als burgesos. I Macià aconseguí fer retornar als obrers cap als viaranys escabrosos de l'aventura política". ⁽¹²²⁾

Finalment, el panorama coetani era: la CNT, que s'havia llençat a favor del partit d'Esquerra Republicana, havia caigut després d'una crisi interna en mans de la FAI. Els trentistes havien evolucionat cap el Partit Sindicalista (La CNT, la FAI i el grup dels Trenta. El Partit Sindicalista. 1932-1934); la UGT estava penetrant a Catalunya gràcies a la protecció governamental -els socialistes eren al poder-, la crisi de la CNT i gràcies també a les simpaties inconfessades de la patronal; la Unió Socialista de Catalunya havia fracassat perquè anava a remolc

d'Esquerra (El socialisme a Catalunya. 1932-1934); hi havia també alguns grups comunistes (Els comunistes a Catalunya. 1932-1934). La conclusió darrera era que Els partits polítics (1933-1934) no havien tingut mai "un veritable programa social ni han realitzat una intensa i veritable acció social". Només en ocasions "el catalanisme s'ha enfrontat amb esperit constructiu a la qüestió". A la fi, però, només hi havia dues opcions, la de l'Esquerra, amb un programa "d'oposició revolucionària" i la de la Lliga, que comptava amb un "programa social de partit governamental". (123)

Es fàcil constatar que el llibre vingué a ésser la fixació de la interpretació oficiosa de la Lliga sobre el moviment obrer i les lluites polítiques a Catalunya, com a mínim a partir de 1900. Tanmateix, cal no oblidar que moltes de les afirmacions fetes foren àmpliament compartides -llavors i fins i tot després de la guerra civil- i no només per sectors conservadors. Només alguns exemples: la interpretació "social" de l'arrelament de l'anarquisme a Catalunya fou també defensada per alguns sectors anarquistes (com és ara el cas de Frederica Montseny). La imatge d'una gran influència de Lerroux en les masses obreres des de 1901 fins 1917 no ha estat trencada de fet fins estudis recents -estudis posteriors a 1970-. Fins i tot en l'actualitat és difícil de desmentir el pes de les relacions complexes entre Esquerra Republicana i la CNT,

Davant aquesta producció, que podria ampliar-se amb la consideració de textos més filosòfics sobre la "qüestió social", apareix com a molt reduïda l'aportació generada pel que podríem

denominar nacionalisme d'esquerra. Hi ha, certament, alguna aportació doctrinal important -el cas més notori pot ésser el de Gabriel Alòmar i el seu intent d'ajuntar el socialisme català amb el nacionalisme (articles en especial a "La Revista Jurídica de Catalunya" de 1902 i a "El Poble Català.").⁽¹²⁴⁾ Tanmateix, és difícil de trobar cap aportació historiogràfica pròpiament dita. El que més s'hi pot semblar és potser alguna cosa de Josep M. Planas i el cas de Francesc Cañadas. Però cal veure les seves limitacions i les seves característiques.

Josep Maria Planas i Martí (1908-1936) fou un periodista que es mogué en la premsa esquerrana del moment. Dirigí "Imatges" i "El Bé Negre". Col·laborà a "Mirador", "Papitu", "L'opinió", "La Ciutat", etc. L'abril-maig de 1934 publicà a "La Publicitat" una sèrie d'articles-denúncia entorn de les relacions entre la FAI i el pistolisme. A part de l'interès periodístic de la sèrie (i de la possible aportació d'informacions interessants), és clar que es tracta d'uns escrits de combat polític directe i que costa de situar-los en el terreny de la historiografia.⁽¹²⁵⁾ Pel seu cantó, Francesc Cañadas (1889-1948), membre d'Esquerra Republicana i col·laborador de "La Campana de Gràcia" i de "La Humanitat", publicà el 1931 una sèrie de volumens de divulgació doctrinal amb el títol genèric de Los programas sociales (El anarquismo. El comunismo. El sindicalismo).⁽¹²⁶⁾ En ambdós casos, i crec que és força simptomàtic, només tenim la incursió en el tema des del punt de vista periodístic i en funció de l'actualitat conflictiva del tema.

El fet és que el tema tampoc fou impulsat pel món dels his

toriadors, relacionats la major part d'ells amb l'Institut d'Estudis Catalans. El seu esforç investigador s'adreçà envers la història de la cultura (Rubió i Balaguer, Nicolau d'Olwer, Alós-Moner), de l'arqueologia (Duran i Sanpere, Bosch Gimpera) o de la història medieval (Abadal, Valls i Taberner, Soldevila). La història contemporània (i també la moderna) fou només incorporada a les obres de síntesi. Així, en el cas de la Historia de Catalunya de Ferran Soldevila de 1934-35, que arribà només a la Guerra Gran i que introduí, a mena d'epíleg, una explicació entorn de la Renaixença, enfocada aquesta des del punt de vista literari i cultural.⁽¹²⁷⁾

Al marge potser d'aquest corrent historiogràfic dominant, cal recordar com a cas especial la reedició i continuació per Ernest Moliné i Brases de la Història de Catalunya d'Antoni Alèstia i Pijoan el 1922. Moliné féu arribar l'obra (que abans abarcava fins el 1814) fins el 1900 i s'inscriu, de fet, en mateixa visió romàntica d'un nacionalisme superador dels conflictes de classe de la historiografia noucentista. La caracterització general que Moliné fa del segle XIX és:

"D'ara en endavant (...) es forja la primera anella d'una altra cadena, que serà la de convivència ab los altres pobles d'Espanya abandonant les característiques del passat portant totes ses energies, sa tenacitat y fins moltes iniciatives a la defensa y propagació de les noves idees combatent les ab idèntica violència.

Ja no parlaran més los catalans en sa acció política de salvaguarda de sos gloriosos privilegis; ja no's recorden de les institucions que tant honoraren son passat, sin enlluernats pel contrast mundial de que son objecte les anomanades conquestes de la Revolució Francesa, pendra partit per l'un o l'altre bando, y axís constantment dividits acabaran de perdre sa conciencia nacional. Caldria per

productors, y un ministre (Luján) arribà a dir en son discurs, pronunciat en les Corts lo 19 de Mars de 1853, que la indústria es la explotación del hombre por el hombre. No necessitaven altra cosa els obrers, y a diari provocaven conflictes que's basaven en relaxar les hores de treball, en qüestions de solidaritat y en lo estalvi de braços que representava en les fàbriques la introducció de les selfactines...". (129)

LA HISTORIOGRAFIA MILITANT OBRERA

És a partir dels anys de la primera guerra mundial que hi ha una historiografia obrera important generada per militants destacats. Certament aquesta enllaça amb els ja clàssics Francesc Tomàs, Francisco Mora o Anselmo Lorenzo, però com a fet nou hi ha el que ara apareixen militants preocupats per estudiar el moviment obrer anterior sense el recurs a la pròpia memòria o a la pròpia activitat. Es a dir, Tomàs, Mora i Lorenzo feren sobretot uns llibres de memòries, vindicatus en el fons de la seva actuació personal. Ara hi haurà alguns autors que intentaren de fer història del moviment al marge de la seva actuació personal. Núñez de Arenas i Juan José Morato, entre els socialistes, i Max Nettlau i Àngel Pestaña, entre els anarquistes, són exemples notables d'aquest nou camí. Al costat d'això, hi haurà la preocupació per a explicar i historiar la coetanietat del moviment obrer, una coetanietat presidida per l'empremta del sindicalisme més que no la del partit. També aquí hom intenta -amb major o menor fortuna- defugir l'estricta explicació de la pròpia actuació, i com a mínim hom creu que cal recórrer a més fonts documentals que les exclusivament personals per a ex-

plicar el moviment. Sense forçar massa es poden situar en aquesta línia els treballs dels socialistes Largo Caballero (1925), Enrique de Santiago (1932) i Amaro del Rosal (1933), de l'anarquista Manuel Buenacasa (1928) o del cooperativista Eladi Gardó (1926). Un darrer aspecte nou d'aquesta historiografia obrera militant és l'aparició de les obres biogràfiques, de to apologètic clar. Pablo Iglesias serà biografiat pels socialistes Julià Zugazagoita (1925), Juan A. Melià (1926) i el mateix Juan José Morato (1931), que el 1918 ja havia biografiat Jaime Vera. Els anarquistes trigaren més a afegir-se en aquesta línia i, al marge de la biografia de Seguí feta per Josep Viadiu el 1930, fou durant la guerra civil quan produïren un gran nombre d'obretes biogràfiques. Només cal recordar les "vides" de Fermin Salvochea feta per Emilio Mistral (1937), de Francisco Ascaso, per Antonio Orts-Ramos (1937), d'Anselmo Lorenzo, per Frederica Montseny (1938) i per Higinio Noja Ruiz (també el 1938).⁽¹³⁰⁾

Al marge de tots aquests noms, que no esgoten d'altra banda la llista d'autors militants obrers que publicaren llibres d'història del moviment obrer, cal tenir present que la incursió de revistes i diaris obrers en el terreny historiogràfic fou en aquells anys molt abundant. Com ja he dit en un altre lloc, en l'anàlisi feta en totes aquestes pàgines m'he centrat molt en la producció bibliogràfica, tant per raons de comoditat com perquè sovint la producció publicista acostumà a tenir un to més fugisser i poc treballat documentalment. Però cal fer notar que el pes de la historiografia militant després de la guerra en el conjunt de tota la historiografia sobre el moviment obrer és encara més decisiu si hom té en compte la producció publicista.

Només cal recordar els casos d'alguns articles d'Antonio Ramos Oliveira, Rodolfo Llopis, Rafael Vidiella, Joaquim Maurín a "Leviatán" el 1934-36, les moltes col·laboracions de Nettlau a "La Revista Blanca" el 1923-36, les de Marín Civera a "Orto" el 1930-36, o les de Juan Català a "Justicia Social". ⁽¹³¹⁾

La historiografia socialista

Francisco Mora havia situat la historiografia socialista en el terreny sindical, especialment amb la seva enquesta de la "La Revista Socialista" el 1903. Posteriorment, la nova historiografia socialista havia de rebre la influència de Manuel Núñez de Arenas (1866-1951). ⁽¹³²⁾ Aquest fou universitari i la seva actuació militant en el PSOE s'articulà sobretot a l'entorn de La Escuela Nueva fundada el 1912. Núñez de Arenas completà la traducció del llibre de Georges Renard Sindicatos, Trade Unions y corporaciones (Madrid 1916) amb unes Notas sobre el movimiento obrero español. En aquestes notes intentà una visió general del moviment obrer a Espanya. El seu esquema era: 1. La vida dels gremis; 2. La vida moderna; 3. La Internacional; 4. Els partits; 5. Període 1900-14. Era el primer militant que intentava una visió de conjunt i val a dir que en la seva obra es notava la influència directa de la bibliografia acadèmica generada per la "qüestió social". Així, el primer capítol estava basat en les obres d'Uña Sarthou i P. Zancada i no afegia gaire cosa nova. L'important per a ell era la constatació final "los gobernantes y legisladores liberales mataron el mundo antiguo con las corporaciones; el mundo nuevo había de aparecer con las asociaciones propagadas por los socialistas". ⁽¹³³⁾ El capítol més complet és sens

dubte el que parla de 1836-68. Núñez hi aportà una visió de la penetració del primer socialisme a Espanya (justament la seva tesi doctoral, publicada el 1924, fou Don Ramón de la Sagra, reformador social), dades sobre el moviment obrer organitzat de Barcelona el 1840-43 (basades en l'obra de la Sagra, Investigación y examen de la industria algodonera en las cuatro provincias catalanas. Madrid 1842?), una explicació més política sobre el moviment de 1854-56 a Catalunya i una valoració de la situació de l'obrer (fonamentada sobretot en Fernando Garrido). També intentà d'analitzar l'actitud de l'estat davant el problema obrer (en base a Álvarez Buylla). Després, ja amb un menor deteniment, feia un resum de la Primera Internacional -que pretenia allunyar del partidisme- basat en els autors clàssics: Mora, Lorenzo i una mica el suís Guillaume. El darrer capítol es fonamentava en els treballs iniciats per Joan José Morato.

La importància de les Notas de Núñez Arenas fou, com a mínim dobles per un costat, ajudà els militants a fer el salt de l'obra personal i de memòries a l'obra amb pretensions clarament historiogràfica; per l'altre, cridà l'atenció sobre el moviment obrer anterior a la Primera Internacional, que, cal fer-ho notar el 1916 només comptava amb els estudis de Fernando Garrido de 1870. En fer això, també incidia en la línia anterior: des de la militància, hom podia recòrrer o sentir-se hereu de tota la història del moviment obrer.

Cal diferenciar, tanmateix, la tasca de Núñez Arenas de la de Juan José Morato, autor que com molts d'altres no compta encara amb una biografia útil. ⁽¹³⁴⁾ Fou sens dubte un autor prolífic, la producció del qual es centrà en la història del moviment obrer

especialment el socialista, a Espanya. Esquemàticament, hom pot fixar com a cronologia important de les seves obres (deixant de banda la seva tasca de traductor de textos doctrinals) la següent:

1897, Notas para la historia de los modos de producción en España.

1898-1919, Col·laboracions més o menys regulars a l'"Heraldo de Madrid", centrades en la descripció de la vida obrera del seu temps.

1905-1908, Des de la seva feina al Ministeri de Foment (negociat d'indústria i treball), escriu Memoria acerca del estado de la industria en la provincia de Madrid (1905), i les corresponents a Barcelona (1907) i Cadis (1908).

1918, Jaime Vera y el socialismo.

1918, El partido socialista obrero: Génesis, doctrina, hombres, organización, desarrollo, acción, estado actual.

1925, La cuna de un gigante: Historia de la Asociación del Arte de imprimir.

1927-1929, Col·laboracions a "La Libertad", sobre biografies de Los redentores del obrero.

1930, Historia de la sección española de la Internacional. (1868-1874).

1931, Pablo Iglesias Posse, educador de muchedumbres.

Al marge, hi hauria també la col·laboració, difícil de datar, a la Enciclopedia Espasa. ⁽¹³⁵⁾ No puc aquí fer una anàlisi detallada de totes les seves obres. Només voldria destacar alguns trets que em semblen bàsics de la seva producció. Per a començar, el fet que Morato és potser el primer exponent clar d'un militant obrer que a Espanya es dedica fonamentalment a la tasca d'historiar el moviment obrer. Moltes de les obres militants que aquí analit

zarem foren obres en el fons conjunturals. De fet, militants amb una dedicació continuada a la història del moviment obrer només podem destacar en aquests anys, a part de Morato, el també socialista Amaro del Moral i l'anarquista Max Nettlau, que d'altra banda no era espanyol.

Si hagué de triar la característica més important de l'obra de Morato, jo diria que aquesta no pot ésser altra que l'especial importància donada a les persones individualment considerades. Morato defuig molt aviat l'esforç de comprendre globalment el moviment obrer, la seva evolució, el seu paper en la història política, per a refugiar-se en l'anàlisi, apologètica i una mica messiànica, de l'actuació dels dirigents obrers. Òbviament, no es tracta que només intenti estudiar els grans dirigents. Morato també parla dels dirigents "anònims", és a dir, de l'actuació de persones no excessivament conegudes. Ara bé, el que vull dir és que a Morato el que l'interessa és valorar l'actuació "apostòlica" d'unes persones concretes, en el supòsit implícit que és aquesta actuació concreta la que configura la realitat del moviment obrer. Certament, amb això assoleix sovint una visió molt humana de la realitat dels dirigents del moviment obrer. Ara bé, en situar l'anàlisi en aquest terreny, Morato es tanca la possibilitat d'estudiar la significació, condicionaments, paper social, del moviment obrer. No parlem ja de la significació, condicionaments o paper de la classe obrera.

Aquesta consideració no s'ha de veure sols com a producte de la seva insistència en el tema biogràfic (Jaime Vera, la sèrie Los redentores del obrero. Pablo Iglesias). És que, a més, quan intenta l'estudi del partit socialista (l'Associació de l'

Art d'imprimir, la Secció Espanyola de la Internacional), l'anàlisi està clarament basada en l'actuació d'"apostolat", de "redenció", d'uns esforçats dirigents. Fins i tot aquest interès en posar de relleu l'abnegació de tal o qual home preocupat per organitzar el moviment obrer, tendirà a fer-li minimitzar, encara que no a oblidar, els seus plantejaments ideològics, les disputes de caràcter ideològic. Això, certament, facilita unes anàlisis poc sectàries. D'altra banda, però, li nega la possibilitat d'aprofundir en la mateixa consideració de la dinàmica interna del mateix món dirigent del moviment obrer. Finalment, hom té la impressió que si el partit socialista neix, o l'associació de l'art d'imprimir, És simplement i sols perquè un grupat no massa nombrós de persones ha mantingut una llumeneta, una esperança.

Morato, en definitiva, s'adreça més a l'estudi del moviment socialista -una tendència- que no al del moviment obrer, global d'Espanya; donada la realitat del socialisme hispànic, es preocupa especialment de l'actuació societària -sindical si es vol- d'aquest, i això malgrat que no historiarà mai directament la UGT. Per tot això, Morato en el fons està més aprop de Mora que no de Núñez Arenas. La seva anàlisi de les raons d'existència (i del paper) del moviment obrer és simple, genèrica, i les més de les vegades implícita: a Espanya hi ha burgesia, per tant mentre hi hagi burgesia hi haurà classe obrera i moviment obrer. Aquest però, es construeix a partir de l'esforç continuat d'unes persones determinades que realitzen una tasca d'apostolat. Coherentment amb aquesta "filosofia", l'important serà la reconstrucció biogràfica de la història institucional del socialisme, i per això les fonts tendiran a ésser més unes fonts personals i orals

que no documentals. L'esquema biogràfic vindrà completat, és clar amb un mínim de documentació oficial pròpia (tal o qual manifest, estudis o afirmacions d'un discurs), en general com a contrapunt necessari per a situar o caracteritzar un moment, una conquesta o una crisi del nucli de dirigents.

Moltes d'aquestes característiques de Morato no són de fet més que característiques generals de la historiografia socialista (i fins i tot de la historiografia militant anarquista), a la qual li fou molt difícil seguir el camí de Núñez Arenas. Acceptat això, és curiós constatar que l'obra de Morató El partido socialista (1918) restà aïllada. La historiografia socialista fins el 1939 s'adreçà fonamentalment a l'apologia biogràfica o a l'anàlisi societària i sindical; en canvi mancà una anàlisi important del partit com a tal. Així tenim que les tres obres més importants adreçades a historiar la coetania parlen de la UGT, del moviment sindical; Presente y futuro de la Unión General de Trabajadores de España de Francisco Largo Caballero (Madrid 1925) intenta la justificació i caracterització de l'actuació de la UGT -dels seus òrgans directius- en els darrers anys, sobretot en base a la documentació oficial, institucional, publicada (com sempre, declaració de principis, estatuts, manifestos). La Unión General de Trabajadores ante la revolución (Madrid 1932) d'Enrique Santiago, incideix en el mateix plantejament, extès ara des de 1916 a 1931, fins la proclamació de la República. Historia del movimiento sindical bancario. 1920-1932 (Madrid 1933) d'Amaro del Rosal Díaz torna a incidir en el tema ugetista, ja que del que es tracta sobretot és d'historiar el procés d'organització del sector bancari a Espanya que iniciat pels sindicats lliures

desembocà a la fi en la creació d'una federació d'ofici adscrita a la UGT el 1931. Cal fer constar, d'altra banda, que Rosal inicià amb aquesta obra la seva tasca que el portaria després de 1939 a ésser el més important historiador del socialisme, militant, el successor en un cert sentit de Morato. ⁽¹³⁶⁾

El conreu de la biografia apologètica, com ja he dit més amunt en parlar de Morato, no s'ha de veure només en relació al culte de Pablo Iglesias, per més que aquest certament es produí. No s'ha d'oblidar que a part de les obres d'iconografia sobre aquest personatge ja esmentades n'hi hagueren d'altres, potser més breus, com les de Tomás Meabe, Perezagua, García Quejido, etc, en forma de articles de revistes. ⁽¹³⁷⁾

En resum, la historiografia socialista s'adreça al propi moviment, en especial a l'actuació dels seus homes significatius. Hi ha un major interès per historiar, sigui institucionalment, la UGT que no el partit. Resta fora qualsevol intent d'analitzar la realitat obrera, ni sociològicament, del país i l'atenció a les disputes conjunturals, especialment amb les altres tendències del moviment obrer, barra el pas a qualsevol mena d'explicació del paper de les organitzacions obreres en la història política general. Es una visió endògena.

La historiografia anarquista

La historiografia militant anarquista a Espanya en aquests anys es veié molt marcada per l'existència d'un cas especial com és el de l'austriac-alemany Max Nettlau. Nettlau, des de finals del segle XIX s'abocà a la historia de l'anarquisme. No és aquí el lloc de fer una detallada descripció de qui segons els seus

companys de militància fou "el Herodoto de la anarquia".⁽¹³⁸⁾ Interessa només destacar l'atenció especial que dedicà al moviment obrer organitzat espanyol, especialment del segle XIX, i les característiques d'aquesta part de la seva obra. Nettlau féu el 1928-36 repetides i llargues estades al Principat (treballant fonamentalment a la Biblioteca Arús i a la de la família Urales). Les seves obres, sigui només perquè acumulen una immensa informació erudita, constitueixen encara ara una font bàsica entorn de l'internacionalisme hispànic. En aquest sentit són fonamentals Miguel Bakunin. la Internacional v la Alianza en España (1868-18.. Documentos inéditos sobre la Internacional y la Alianza en España (editades per Abad de Santillán a Buenos Aires el 1925 i el 1930, respectivament) i La anarquia a través de los tiempos (Barcelona 1935). A més, les seves regulars sèries d'articles a "La Revista Blanca" a partir de 1926, molts dels quals constituïren la base de La première Internationale en Espagne (publicada pòstumament el 1969 a Holanda). Certament, Nettlau, com tota la historiografia militant, es preocupà, sobretot per les relacions personals i per la reconstrucció de les activitats dels principals dirigents del moviment obrer, i també tendí a l'anàlisi interna del propi moviment. Fou descriptivista i detallista. Ara bé, cal destacar com a fets notables de la seva tasca:

- 1) L'anàlisi de les relacions personals i del paper i actuació dels dirigents obrers assolí amb ell una profunditat molt acusada. Profunditat basada en l'ús de moltes fonts contrastades, en especial un ús força ric dels testimonis personals i de la premsa obrera.
- 2) Intentà sovint posar en relació l'actuació dels dirigents espanyols amb l'actuació del nucli d'anarquistes "cosmopolites"

del moment (Bakunin, Kropotkin, Reclús, Malatesta, etc).

3) Anarquista, es preocupà molt d'assenyalar o establir les diverses tendències dels dirigents del moviment internacionalista. En aquest sentit, defugi clarament el parany de considerar el nucli dirigent com a homogeni.

4) La seva adscripció a un cert anarquisme filosòfic i eclèctic, reticent en tot cas davant el sindicalisme, no li impedí intentar la quantificació de les forces sindicals organitzades i la discussió dels seus esquemes organitzatius. En tot cas, és clar que marginà l'estudi dels moviment vaguistic i de la lluita més estrictament sindical, i en canvi magnificà els intents revolucionaris (o "revolucionaristes") del moviment, així com, en un altre sentit, la literatura generada pels dirigents més anarquistes.

En definitiva, d'alguna manera, l'obra de Nettlau dona una forta complexitat a la historiografia militant dels anarquistes, complexitat si es vol també producte de la pròpia complexitat organitzativa del moviment i de les llargues etapes de clandestinitat del mateix. La seva història no podia estar basada en el simple ús de la memòria personal pròpia o del testimoni oral. Tampoc en la simple selecció de documents oficials del moviment. Ni en l'anàlisi d'un grup dirigent central. Calia, en aquest sentit, el conreu d'una de les eines bàsiques de l'historiador: l'ús contrastat de diverses fonts, documentals o no, adreçat com a mínim a la reconstrucció de la vida institucional d'un moviment poc estructurat, i la reconstrucció de les diferents disputes doctrinals i polítiques que hi eren presents. Així, l'atenció dedicada als dirigents del moviment no tendia tant al tarannà humà i a l'afirmació genèrica del seu esforç apostòlic, com a l'anàlisi del seu paper organitzatiu i polític dins del

moviment. (139)

És obvi que l'adscripció militant d'aquesta historiografia -a l'igual que la socialista- tendeix a fixar l'ús d'un determinat tipus de fonts i situa les anàlisis en uns terrenys determinats. Així, la preocupació de Nettlau per les disputes doctrinals és força coherent amb la seva visió, també força doctrinal, de l'anarquisme, sense parlar de les anàlisis maniquees d'anarquistes envers l'escisió de la Primera Internacional. El que passarà és que dins de la historiografia anarquista hispànica, per a defensar una determinada posició (per exemple, a favor o en contra del sindicalisme) hom vindrà obligat a un considerable esforç de reconstrucció del moviment i del paper de les diverses tendències dins d'ell. En tot cas, apareixerà força diferenciada la tasca historiogràfica de la tasca de polèmica doctrinal i política, així com dels llibres de memòries. Això queda ben de manifest en dues obres importants, la de Manuel Buenacasa i la d'Angel Pestaña.

Buenacasa intentà la defensa de la seva posició doctrinal sobre la CNT el 1923 des de les planes de "Solidaridad Obrera", amb una sèrie d'articles sota el títol genèric de La CNT y sus principios. Cartas a Pestaña i signats amb el pseudònim de Manuel S. Ordo.⁽¹⁴⁰⁾ Amb aquests articles Buenacasa es veia obligat a fer una "història" de la CNT, una historia certament molt personal i basada exclusivament en els seus coneixements personals. La consciència de la necessitat de fer la història del moviment en uns moments de desconcert doctrinal i organitzatiu, juntament amb les moltes crítiques rebudes referents a aquesta "història" el llançaren, en els anys de la Dictadura, a l'elaboració de El

movimiento obrero español. 1886-1926 (Historia y crítica) (1928)

Per a valorar fins a quin punt el militant i dirigent Buenacasa hagué d'alterar els seus propòsits inicials a l'hora de redactar la seva història n'hi ha prou amb consultar el pròleg. Allí queda clar el seu propòsit inicial ("¿porqué no historiar la vida de nuestro movimiento, tan intenso casi siempre? ¿Por qué no hablar de lo bueno para que sirva de estímulo y de lo malo para anatematizarlo?") de fer un fullet d'unes cent pàgines amb "una breve reseña de nuestro movimiento desde los comienzos de la gran guerra, verano de 1914, hasta 1924", les pressions de Santillán des de Buenos Aires perquè n'ampliés l'abast (història de la CNT des de 1911) i les més decisives de Max Nettlau que el feren recular en el temps fins a intentar connectar la seva obra amb la d'Anselmo Lorenzo que acabava el 1886. Així, i és això el que per damunt de tot voldria destacar, Buenacasa no pot recórrer sols a la "seva" documentació, ha de consultar premsa anterior a 1906 (a la Biblioteca Arús), obres fetes per altres persones (és de destacar la consulta del llibre de Reventós de 1925) i ha d'intentar la recopilació de diversos testimonis escrits de "camarades" coneguts de diferents llocs i amb activitats intenses en diversos moments. ⁽¹⁴¹⁾

És d'aquesta manera que una obra que inicialment havia estat plantejada de manera semblant i paral·lela al Presente y futuro de la UGT de Largo Caballero es convertí, donada la realitat del moviment anarcosindicalista i el pes de Nettlau, en una obra d'història del moviment obrer espanyol d'influència llibertària. És clar, tanmateix, que el pes de l'aportació de Buenacasa es centra en el que ell coneix directament, el període de 1916-

1926, i que les seves incursions en el de 1886-1916 són ràpides i poc aprofundides. Però, per damunt de tot l'obra fou enriquida amb l'aportació -retocada, és clar, pel mateix Buenacasa- de tota una sèrie de militants de diferents llocs que d'alguna manera matisaren la lògica tendència a explicar i justificar l'actuació del nucli dirigent de la CNT -el comitè nacional- a l'entorn de 1918-19, nucli dels qual formà part destacadament Buenacasa. Així, certament el llibre no deixa d'oferir una anàlisi interna del moviment llibertari, basat especialment en l'actuació d'un o altre dirigent, i amb un clar despreci per l'actuació sindical del moviment. Tanmateix, com he dit, Buenacasa hagué de superar la simple explicació doctrinal i "oficial" de la CNT.

El cas d'Àngel Pestaña és encara més significatiu -si és que això és possible- que el de Buenacasa. Amb Pestaña ens trobem també davant d'un militant, dirigent, la tasca fonamental del qual no és òbviament la d'historiador. L'interessant és que Pestaña, per a defensar en el fons la seva posició pro-sindicalista en els anys trenta, creu útil la incursió en el terreny de la historiografia, en la història del propi moviment abans de la seva participació directa. Pestaña publicà una sèrie d'articles sobre el moviment de Solidaritat Obrera de 1907-10, és a dir, sobre els orígens immediats de la CNT, a la revista valenciana "Orto" (abril 1932-gener 1934), amb el títol genèric d'Historia de las ideas y de las luchas sociales en España. ⁽¹⁴²⁾ I la qüestió no és la d'un simple ús d'un exemple històric per a defensar una determinada posició. Pestaña ha de refer la història com sempre, institucional, del moment. Per a això ha de recórrer

als testimonis personals i a la consulta de la premsa obrera. Un cop dit això, cal fer notar que també Pestaña es mou en l'explicació de l'actuació d'uns dirigents i en la valoració de les posicions diferenciades dels diversos sectors de dirigents del mateix moviment llibertari davant el fet d'endegar un moviment sindical determinat. L'interès específic de l'obra de Pestaña serà l'intent de defugir la simple anàlisi del moviment obrer català basada en l'actuació dels dirigents barcelonins. Però ens tornem a trobar en el terreny d'una historiografia del moviment obrer institucionalista, amb poques referències que no siguin genèriques a la història política del moment, ideològica, de discussió de les posicions doctrinals de les tendències dels dirigents, etc. Hi haurà, com sembla inevitable, la minimització de les lluites laborals, de la vida cultural i organitzativa dels sindicats i no parlem ja de la total inexistència d'un intent d'apropament a la consideració sociològica dels obrers o al paper social de la classe obrera.

Arribats aquí, no crec que calgui insistir en la coherència que representa la incursió de la historiografia militant anarquista en la biografia apologètica. Només, potser, cal fer notar que, a diferència de la historiografia socialista, els llibertaris tendeixen a destacar més el caràcter de lluita dels biografats que no la d'homes d'ordre. I, amb més motiu que no en el cas socialista, la iconografia anarquista, per la seva varietat, significa clarament en cada cas una determinada opció, sovint identificable dins del moviment, de l'autor. Això és clar, com a mínim, per a Viadiu que el 1930 biografia Salvador Seguí -i clarament presenta un Seguí sindicalista, és a dir, una CNT sin-

dicalista i no anarquista- davant dels atacs que Seguí rebé en els anys de la Dictadura pel grup de "La Revista Blanca". La producció de "guerra" és òbviament una producció iconogràfica, però la significació política de les biografies no és menys rica: l'exaltació revolucionaria ve representada per les biografies (publicades el 1937) de Salvochea o d'Ascaso; el primer representat per un gravat vuitcentista en el que apareix al costat d'un canó en defensa de la república, a Cadis; l'altre, mort davant les Drassanes barcelonines el 19 de juliol, amb clares connotacions d'heroi terrorista que ha disparat contra burgesos (o contra el cardenal Soldevila de Saragossa, el 1922). Davant d'aquesta exaltació revolucionaria, les biografies d'Anselmo Lorenzo de 1938 tenen ben clarament un to més pacífic, més apostòlic: el 1938 molts dirigents anarquistes estan interessats en el pacte amb la UGT i no tenen cap interès en semblar agressius ni revolucionaristes, es tracta simplement de recordar els avis, sigui Pablo Iglesias, sigui Anselmo Lorenzo.

Des d'un altre punt de vista, cal destacar que aquestes biografies tendeixen a ésser biografies "exemplars" (a l'igual que les dels socialistes) i en cap cas es tracta de biografies que intentin l'aclariment d'una determinada situació històrica. ⁽¹⁴³⁾

La historiografia cooperativista

El moviment cooperativista espanyol tingué sobretot el segle XIX una historiografia interessada en destacar el seu contingut moderat políticament. Dues obres en poden ésser representatives: La cuestión social en Valencia (València 1872) d'Eduardo Pérez Pujol i El movimiento cooperativo.(Madrid 1890) de José

Piernas Hurtado. Fora del cas especial de Fernando Garrido, defensor del cooperativisme i ell mateix historiador del moviment en diverses obres, els únics historiadors de les cooperatives foren, durant molt de temps, intel·lectuals acadèmics, preocupats per trobar una solució a la qüestió social. A part de Pérez Pujol i de Piernas Hurtado, hom podria esmentar el catòlic Díaz de Rabago (La cooperación en España. Santiago 1901) i Francisco Rivas Moreno (Las cooperativas de producción en España. Sevilla 1913), al marge de les moltes obres doctrinals que defensaven i exposaven la teoria de la cooperació.

Lògicament, aquesta manca d'historiografia militant no es pot veure separada del paper subsidiari en el moviment sindical en què el Congrés Obrer de Barcelona de juny de 1870 aconseguí de situar el cooperativisme. De fet, caldrà esperar els anys de la Dictadura per a poder comptar amb una obra d'un militant dirigent cooperatista important, La cooperación catalana. Recopilación histórica (1898-1926) (Barcelona, 1927?) d'Eladi Gardó Ferrer. Aquesta obra, d'altra banda, fou un cas aïllat que no més fou retrobat després de la guerra civil, tant a l'exili com a la península (Fabra Ribas i sobretot Albert Pérez Baró). ⁽¹⁴⁴⁾

L'obra de Gardó està adreçada exclusivament a historiar els intents de federació i organització del moviment cooperatiu a Catalunya i en el qual ell tingué un paper destacat, sobretot quan intentà l'establiment de les "compres en comú". Es per tant una obra força polèmica i, a més, està escrita després d'haver dimitit del càrrec de president de la Federació de Cooperatives Catalanes el 1922. El llibre, així, està construït damunt de la sèrie de reunions i congressos de cooperatives catalanes que

tingueren lloc entre 1898 i 1926. Això certament li permet de donar una visió acurada del "moviment federatiu" de les cooperatives catalanes del segle XX i de la Cambra Regional de Cooperatives de Catalunya i Balears (1899), reorganitzada el 1920 amb la denominació de Federació de Cooperatives Catalanes, presidit per l'actuació de Juan Salas Antón, el mateix Eladi Gardó, Francesc d'A. Rivas i Joan Ventura i Roig. Pel seu costat, la reproducció de dictàmens i acords dels congressos afavoreix l'apropament a les discussions ideològiques internes del moment. En qualsevol cas, és clar que també aquí hom tendeix a l'anàlisi interna, força al marge no ja del seu paper en la lluita política, sinó de les seves relacions amb el moviment sindical. Pot ésser significatiu, d'altra banda, el fet que els dirigents d'aquest moviment -no de les cooperatives en concret- foren advocats políticament moderats: republicà salmeronià, Sala Antón; de la Lliga Regionalista, Francesc d'A. Ripoll; del partit radical, Eladi Gardó; i d'Esquerra Republicana, Joan Ventura. ⁽¹⁴⁵⁾

Fora de Catalunya hi hagué altres teòrics i dirigents cooperativistes que encara que marginalment historiaren també el moviment, especialment en la seva actuació envers els poders públics per a obtenir una legislació cooperatista favorable. Cal destacar, en aquest sentit, el jurisconsult i catedràtic de l'Escola Social de Madrid, Antonio Gascón Miramón, i en especial la seva obra La cooperación en el mundo (Madrid 1927), així com el socialista Antonio Fabra Ribas -que substituí Gascón en la mateixa càtedra-, autor de La cooperación en España (Londres, 1934).